

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОВНЕГРА ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.131 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТА В СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО
СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.В. Бовнегра**

Науковий керівник **Макаров Марк Анатолійович**,
доктор юридичних наук, доцент

Київ–2024

АНОТАЦІЯ

Бовнегра І. В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню історії розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про процесуальну діяльність адвоката в стадії підготовчого провадження; міжнародних стандартів правового регулювання участі адвоката в підготовчому провадженні; сутності, поняття та нормативно-правових основ діяльності адвоката в підготовчому провадженні; структурної побудови процесуальної діяльності адвоката в контексті прийнятих у підготовчому судовому засіданні рішень; змісту процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізму виконання завдань кримінального провадження, особливостей реалізації адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження; розробленню пропозицій стосовно вдосконалення законодавства та рекомендацій щодо ефективної практики його застосування з окреслених питань.

За результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел, аналізу правозастосовної практики, узагальнення емпіричних даних з'ясовано, що інститут процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні поступово еволюціонував і в процесі свого розвитку пройшов шлях від загальноправового регулювання до формально-юридичного структурованого закріплення в комплексі нормативно-правових актів.

З'ясовано, що розвиток інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні з огляду на те, що процесуальне положення адвоката-захисника/представника в кримінальному процесі, зокрема в стадії підготовчого судового провадження, нерозривно пов'язане із процесуальним становищем особи, яку він захищає або представляє, обумовлений і розвитком процесуальних прав та гарантій їх реалізації таких осіб. Водночас констатовано недостатній зв'язок професійних повноважень адвоката, передбачених Законом

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», з його процесуальними повноваженнями захисника або представника в кримінальному провадженні.

Встановлено, що хоча національне кримінальне процесуальне законодавство, пройшовши тривалий шлях удосконалення, відображає низку елементів найкращого світового досвіду й відповідає демократичним стандартам, водночас воно не є досконалим і потребує подальшого покращення, насамперед за напрямками: 1) гарантій судового захисту та права на професійну правничу допомогу для кожного учасника кримінальних процесуальних відносин; 2) дотримання принципу незалежності адвокатів як одного з необхідних елементів незалежності системи правосуддя.

Процесуальну діяльність адвоката в підготовчому кримінальному провадженні визначено як передбачену Кримінальним процесуальним кодексом України діяльність адвоката в підготовчому кримінальному провадженні в інтересах свого клієнта, яких об'єднують спільна мета й функціональна спрямованість на забезпечення захисту, реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта відповідно до його процесуального статусу, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Основними ознаками такої діяльності є: 1) нормативне закріплення; 2) здійснення всіма суб'єктами однієї з процесуальних функцій захисту або представництва; 3) виникнення з моменту початку стадії підготовчого судового провадження та залучення до участі в кримінальному провадженні; 4) наявність кореляційного зв'язку із функцією обвинувачення; 5) використання наданих законом прав відповідно до процесуального статусу на власний розсуд; 6) рівність процесуальних прав зі стороною обвинувачення; 7) юридична заінтересованість у результатах кримінального провадження; 8) наявність матеріально-правових і процесуальних наслідків набрання законної сили підсумковим процесуальним рішенням.

Міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката в кримінальному, зокрема підготовчому судовому, провадженні запропоновано тлумачити як закріплені в нормах міжнародного права або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою базові

вимоги до здійснення адвокатом кримінальної процесуальної діяльності, а також гарантій її ефективності, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави й визначають вектор розвитку її національного законодавства у відповідній сфері.

Сформовано висновок про необхідність нормативного закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України визначення терміна «адвокат», зокрема як фізичної особи, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснює захист, представництво й надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним і юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження, а також закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України спеціальних процесуальних прав адвоката.

Актуальними та перспективними серед інших визнано напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності й методик захисту чи представництва в кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень, якими завершується досудове розслідування і які є приводом до підготовчого судового провадження.

Обґрунтовано необхідність удосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України шляхом доповнення його новою статтею 64³ «Адвокат», а також внесення змін і доповнень до статей 3, 284, 291, 303, 314 цього Кодексу.

Ключові слова: адвокат у кримінальному провадженні, процесуальна діяльність адвоката в кримінальному провадженні, підготовче судове провадження в кримінальному процесі, захист у кримінальному провадженні, представництво в кримінальному провадженні.

SUMMARY

Bovnegra I. Procedural activity of a lawyer in the stage of preparatory court proceedings. – Qualification research paper in the form of a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The dissertation is dedicated to the study of: the history of the development of criminal procedural legislation and the science of criminal procedure, about the procedural activity of a lawyer in the stage of preparatory proceedings; international standards of legal regulation of a lawyer's participation in preparatory proceedings; the essence, concept and legal basis of the lawyer's activities in the preparatory proceedings; structural construction of the lawyer's procedural activity in the context of the decisions made in the preparatory court session; the content of the lawyer's procedural activity at the stage of preparatory court proceedings as a mechanism for solving the tasks of criminal proceedings, the features of the lawyer's implementation of procedural activities at the stage of preparatory proceedings; developing proposals for improving the legislation and formulating recommendations for the effective practice of its application on the issues under consideration.

According to the results of the study of doctrinal and normative sources, the study of law enforcement practice, and the generalization of empirical data, it was found that the institution of the lawyer's procedural activity in preparatory court proceedings gradually evolved and in the process of its development passed the way from general legal regulation to formal and legal structured anchoring in a complex of normative legal acts.

It has been established that the development of the institution of procedural activity of a lawyer in preparatory court proceedings, given that the procedural position of a defense lawyer/representative in a criminal trial, and in particular at the stage of preliminary court proceedings, is inextricably linked with the procedural position of the person he defends or represents, is determined, in particular, by the development of procedural rights and guarantees of their implementation by such persons. At the same time, it was ascertained that the lawyer's professional powers provided for by the Law of

Ukraine "On Advocacy and Advocacy" are insufficiently connected with his procedural powers as a defender or representative in criminal proceedings.

It was established that although the national criminal procedural legislation, having gone through a long path of improvement, reflects a number of elements of the best world experience and meets democratic standards, at the same time it is not perfect and needs further improvement and development, primarily in the areas of: 1) guarantees of judicial protection and the right to professional legal assistance for each participant in criminal procedural relations; 2) observance of the principle of independence of lawyers as one of the necessary elements of the independence of the justice system.

Under the procedural activity of a lawyer in preparatory criminal proceedings, it is proposed to understand the activity of a lawyer in preparatory criminal proceedings in the interests of his client, provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which is united by a common goal and functional focus on ensuring the protection, realization of rights, freedoms and legitimate interests of the client in accordance with his procedural status, preventing their violations, as well as helping to restore them in the event of a violation.

The main features of such activity are: 1) regulatory consolidation; 2) performance by all subjects of one of the procedural functions of protection or representation; 3) arising from the beginning of the stage of preparatory court proceedings and involvement in criminal proceedings; 4) the existence of a correlation with the prosecution function; 5) use of the rights granted by law in accordance with the procedural status at one's discretion; 6) equality of procedural rights with the prosecution; 7) legal interest in the results of criminal proceedings; 8) existence of material, legal and procedural consequences of the entry into force of the final procedural decision.

Under the international legal standards of legal regulation of the participation of a lawyer in criminal, in particular, preparatory court proceedings, it is proposed to understand the basic requirements for the implementation of criminal procedural activity by a lawyer, as well as guarantees of its effectiveness, established in the norms of international law or formulated in the decisions of international judicial institutions, recognized by the international community imperative or advisory nature for the state and determine the vector of development of its national legislation in the relevant field.

A conclusion was made about the need for normative regulation in the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine to define the term "lawyer", in particular, as a natural person who, on the grounds and in the manner provided by the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, provides protection, representation and provides other types of legal assistance to clients - individuals and legal entities who are participants in criminal proceedings, as well as establishing special procedural rights of a lawyer in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Among others, the directions of the development of legal science in the field of development of recommendations regarding the tactics of advocacy and methods of defense or representation in criminal proceedings regarding certain types of criminal offenses, as well as regarding certain types of procedural decisions that end the pre-trial investigation and are the reason for the preparatory legal proceedings.

The need to improve the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by supplementing the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a new article 643 "Advocate", as well as introducing changes and additions to articles 3, 284, 291, 303, 314 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, is substantiated.

Key words: lawyer in criminal proceedings, procedural activity of a lawyer in criminal proceedings, preparatory court proceedings in criminal proceedings, defense in criminal proceedings, representation in criminal proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Бовнегра І. В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 70–74. (Серія «Юриспруденція»). URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/15.pdf>.
2. Бовнегра І. В. Генезис правової регламентації участі адвоката у підготовчому судовому засіданні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 415–418. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/97.pdf.
3. Бовнегра І. В. Міжнародна-правова основа діяльності адвоката. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 337–343. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/296/283>.
4. Makarov M., Matiiek L., Smotrych D., Radanovych N., Bovnehra I. Institute of appeal in the mechanism of protection and restoration of rights and legitimate interests. *Cuestiones políticas*. 2023. Vol. 41. № 79 P. 78–92. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/41005/47134>.

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Бовнегра І. В. Оскарження рішень, дій та бездіяльності органу досудового розслідування під час підготовчого судового провадження. *The 5th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»* (April 15–17, 2024). Austria, 2024. P. 492–497.
6. Бовнегра І. В. Правова позиція адвоката у підготовчому судовому провадженні в кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 29 берез. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 34–38.
7. Бовнегра І. В. Залучення адвокатом експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ, 2024. С. 188–192.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	23
1.1. Стан наукового дослідження та генеза правової регламентації процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження	23
1.2. Міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката в підготовчому провадженні	62
Висновки до розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ	99
2.1. Сутність, поняття та нормативно-правова основа діяльності адвоката в підготовчому провадженні	99
2.2. Структурна побудова процесуальної діяльності адвоката в контексті прийнятих у підготовчому судовому засіданні судом рішень	125
Висновки до розділу 2	169
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ І ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ	172
3.1. Зміст процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження	172
3.2. Особливості реалізації адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження	189
Висновки до розділу 3	209
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
НЕП	Нова економічна політика
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЄ	Рада Європи

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Для реального забезпечення прав і свобод усіх осіб наша держава гарантує кожному право на професійну правничу допомогу, яку у випадках, передбачених законом, надають безоплатно.

Крім того, гарантування кожному права на професійну правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням узятих Україною міжнародно-правових зобов'язань, насамперед відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року.

Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, а для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура (ст. 59, ч. 1 ст. 131-2 Конституції України [99]).

Поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правничу допомогу ґрунтується на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 21, ч. 1, 2 ст. 24 Основного Закону), а реалізація кожним права на правничу допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права [219].

Увагу в цьому напрямі спрямовують на професійну правничу допомогу саме в кримінальному провадженні, позаяк виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 4 ст. 131-2 Конституції України [99]).

Адвокат (у перекладі з лат. *advocatus* – закликаний, запрошений для допомоги, до справедливості) – це юрист, що надає професійну правничу допомогу учасникам правовідносин, фізична особа, яка здійснює незалежну професійну діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів

правничої допомоги клієнту (адвокатську діяльність) на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [193].

Тлумачення цих норм засвідчує, що правовою гарантією є надання професійної правничої допомоги всім учасникам на всіх етапах певних правовідносин, зокрема на етапі підготовчого судового провадження таким учасникам кримінального провадження, як обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також особам, стосовно яких передбачено застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також особам, стосовно яких передбачено розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Конституційні засади надання професійної правничої допомоги закріплюють нові законодавчі підходи, що відображаються в профільному та галузевому законодавстві, що регламентує професійну діяльність адвокатів з надання такої допомоги, зокрема в кримінальному процесі України, а також у законодавчих ініціативах відповідних суб'єктів.

Реформування кримінального процесуального законодавства, що активно триває протягом усього періоду дії чинного КПК України, не оминуло увагою вдосконалення змісту, обсягу, форм і порядку надання професійної правничої допомоги в кримінальному провадженні, водночас переважно під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду, а також у судовому провадженні з перегляду судових рішень.

Водночас актуальність таких змін поширюється і на стадію підготовчого судового провадження, яка хоча й має назву «підготовча», проте за своїм змістом повністю не є такою, оскільки передбачає прийняття судом рішень по суті кримінального провадження, зокрема про затвердження угоди, звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 1, 2 ч. 3 ст. 314 КПК України), насамперед в аспекті посилення гарантій адвокатської діяльності під час здійснення професійного захисту та представництва.

Статистичні дані на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора засвідчують те, що в стадії підготовчого судового провадження приймають значну кількість судових рішень, зокрема пов'язаних із вирішенням кримінального

провадження по суті. За період 2020–2023 років суди за результатами проведення підготовчого судового засідання прийняли понад 126 тис. рішень, що становить близько 35 % від загальної кількості прийнятих судами рішень за результатами розгляду обвинувальних актів, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, зокрема: за 2020 рік – 36 508 (з них з ухваленням вироку на підставі угод – 13 129, зокрема про визнання винуватості – 7854); за 2021 рік – 34 621 (з них з ухваленням вироку на підставі угод – 10 623, зокрема про визнання винуватості – 7244); за 2022 рік – 24 094 (з них з ухваленням вироку на підставі угод – 9 862, зокрема про визнання винуватості – 8275); за 2023 рік – 31 708 (з них з ухваленням вироку на підставі угод – 13 712, зокрема про визнання винуватості – 12 313) [201].

У зв'язку із цим вивчення наукової проблеми процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження є актуальним і своєчасним.

Слід зауважити, що питання процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження не дістало належної уваги з боку вчених у розрізі наукової характеристики надання професійної правничої допомоги адвокатами в кримінальному процесі.

Аспекти окресленої проблематики в межах дослідження стадії підготовчого судового провадження, реалізації права учасників кримінального провадження на професійну правничу допомогу, здійснення адвокатом функції захисту або представництва в кримінальному провадженні розглядали такі автори, як Ю. П. Аленін, О. В. Бабаєва, А. М. Бірюкова, В. В. Вапнярчук, Т. В. Варфоломєєва, Т. Б. Вільчик, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Groшевий, Р. О. Ємельянов, Я. В. Замкова, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, В. М. Карпенко, О. П. Кучинська, В. П. Кучевський, О. В. Маслюк, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. Л. Савицька, О. М. Скрябін, О. С. Старенький, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. Ф. Шминдрук, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

Проте безперечна теоретична і практична значущість досліджень зазначених та інших науковців не позбавляє актуальності й практичної затребуваності наукового аналізу процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового

провадження на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Окреслені обставини й зумовили вибір теми дослідження, його спрямованість і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях: Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки на період до припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, і до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану (Закон України від 21 грудня 2023 року № 3534-IX), Пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, визначеними Стратегією розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (затверджена постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 року № 12-21), виконане відповідно до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затверджених наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 21 грудня 2020 року № 23), Плану проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у Національній академії внутрішніх справ.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 12 листопада 2020 року № 22) та схвалено Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 705, 2020 рік).

Мета і завдання дослідження. Основною *метою* дисертації є розроблення та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із процесуальною діяльністю адвоката в стадії підготовчого судового провадження в кримінальному процесі, а також формулювання пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та рекомендацій з підвищення ефективності практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність виконання таких *завдань*:

- визначити стан наукового дослідження та генезу правової регламентації процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження;
- висвітлити міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката в підготовчому провадженні;
- з'ясувати сутність поняття та нормативно-правову основу діяльності адвоката в підготовчому провадженні;
- окреслити структурну побудову процесуальної діяльності адвоката в контексті прийнятих у підготовчому судовому засіданні судом рішень;
- проаналізувати зміст процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм реалізації завдань кримінального провадження;
- дослідити особливості реалізації адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження;
- розробити пропозиції з удосконалення законодавства та сформулювати рекомендації щодо ефективної практики його застосування з питань, що становлять предмет дослідження.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають, розвиваються і припиняються під час здійснення процесуальної діяльності адвокатом у стадії підготовчого судового провадження.

Предмет дослідження – процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукового діалектико-матеріалістичного методу пізнання соціальних явищ і процесів та комплексного застосування історико-правового, порівняльно-правового,

формально-логічного, соціологічного та інших методів з урахуванням визначеної мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Так, історико-правовий метод шляхом порівнянь історико-правових джерел дозволив охарактеризувати процесуальну діяльність адвоката в кримінальному процесі загалом і в стадії підготовчого провадження зокрема (підрозділ 1.1). За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката в підготовчому провадженні (підрозділ 1.2), погляди вчених стосовно окремих питань поняття, змісту, структури, видів і нормативно-правової основи діяльності адвоката в підготовчому провадженні, зокрема в контексті прийнятих у підготовчому судовому засіданні судом рішень, а також реалізації завдань кримінального провадження загалом (підрозділи 2.1–3.2). Завдяки формально-логічному методу опрацьовано норми чинного КПК України й інших нормативно-правових джерел, встановлено зміст і нормативно-правову основу діяльності адвоката в підготовчому провадженні, правову природу, структурну побудову діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, її методичні й тактичні елементи, сформульовано пропозиції з удосконалення окремих кримінальних процесуальних норм (підрозділи 1.1–3.2). Метод системно-структурного аналізу сприяв дослідженню системи рішень, які приймає суд у стадії підготовчого судового провадження, а також пов'язаних із ними дій і рішень адвоката (підрозділи 2.2–3.2). Соціологічний і статистичний методи використано під час вивчення практики застосування кримінального процесуального закону з відповідних питань, узагальнення результатів анкетування практичних працівників, зокрема адвокатів і суддів (підрозділи 1.2–3.2).

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків, пропозицій та рекомендацій забезпечено *емпіричною базою дослідження*, яку становлять дані офіційної правової статистики за період 2020–2024 років; результати вивчення 85 судових рішень, ухвалених у кримінальних провадженнях і розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень протягом 2013–2024 років; результати анкетування 64 адвокатів і 48 суддів (Волинська, Київська, Одеська, Черкаська області та м. Київ). Також використано

власний досвід практичної роботи дисертанта, зокрема у сфері адвокатської практики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є системним монографічним дослідженням теоретичних і практичних аспектів процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, з огляду на сучасні тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, що дало змогу сформулювати низку нових положень і висновків, надати практичні рекомендації та пропозиції з досліджуваних питань, серед яких:

вперше:

– обґрунтовано необхідність нормативної регламентації в нормах КПК України визначення терміна «адвокат» як фізичної особи, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і КПК України, здійснює захист, представництво й надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним та юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження;

– аргументовано доцільність закріплення в КПК України спеціальних процесуальних прав адвоката, тобто тих процесуальних прав, які не реалізує безпосередньо особа, яку він захищає або представляє, або надає інші види правничої допомоги, які необхідні адвокату для виконання покладених на нього функцій та завдань, незалежно від процесуального статусу його клієнта;

– доведено, що процесуальна діяльність адвоката в контексті рішень, які приймає суд за результатами підготовчого судового засідання, полягає в застосуванні необхідних юридичних технологій з метою формування внутрішнього переконання суду для прийняття процесуального рішення, що найбільше відповідатиме правовій позиції адвоката. Серед таких технологій розроблено теорію права технології: консультаційної роботи, встановлення фактичних обставин і юридичної кваліфікації, стратегічного й тактичного планування, юридичної аргументації, створення письмових актів, підготовки та викладення судової промови;

удосконалено:

– поняття міжнародних стандартів правового регулювання участі адвоката в підготовчому судовому провадженні в кримінальному провадженні, яке запропоновано визначати як закріплені в нормах міжнародного права та/або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою базові вимоги до форм, видів діяльності, повноважень адвоката на цьому етапі здійснення кримінальної процесуальної діяльності, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави й визначають вектор розвитку її національного законодавства у сфері кримінального провадження;

– зміст правової позиції адвоката як комплексного поняття, що охоплює не тільки безпосередньо ставлення адвоката до фактичних обставин, позицій інших учасників кримінального провадження та надану ним правову оцінку, що відображаються в його обґрунтованому твердженні перед судом чи іншими уповноваженими суб'єктами, а й комплекс дій і рішень, як процесуального, так і тактичного характеру, що здійснює адвокат в інтересах клієнта;

– зміст міжнародно-правових стандартів, що сформувались у сфері реалізації права кожного на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні, які запропоновано поділити на такі групи: 1) стандарти, що регулюють обов'язок державних органів роз'яснювати та забезпечувати реалізацію прав підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших зацікавлених учасників кримінального провадження; 2) стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів безпосередньо самим учасником кримінального провадження; 3) стандарти, що регулюють участь професійних суб'єктів надання правничої допомоги, їхні права та обов'язки в межах кримінального провадження; 4) стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження і покладають на державні органи обов'язки щодо забезпечення можливості здійснення ефективного захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження і які лише в сукупності здатні забезпечити ефективний захист, представництво, а також надання інших видів професійної правничої допомоги особам – учасникам кримінального провадження;

– наукові положення про зміст процесуальних повноважень адвоката в кожному конкретному випадку надання ним професійної правничої допомоги в кримінальному провадженні, що відображає не тільки їх загальний зміст та обсяг, що визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і КПК України, а й волевиявлення особи, яку він захищає/представляє, якій надає інші види правничої допомоги, оскільки вони є похідними від нього, ґрунтуються на відображенні її інтересів, підпорядковані меті охорони та захисту її прав і законних інтересів;

– положення кримінальних процесуальних норм, що передбачені, зокрема, ст. 3, 284, 291, 303, 314 КПК України, запропоновано нову ст. 64³ КПК України «Адвокат»;

дістало подальший розвиток:

– обґрунтування використання термінів «захист» і «представництво» в контексті процесуальної діяльності адвоката, зокрема в стадії підготовчого судового провадження, у «вузькому» значенні, попри загальність термінів «захист» і «охорона», які використовують під час формулювання завдань кримінального провадження, а також те, що процесуальна діяльність адвоката в кримінальному провадженні загалом і в стадії підготовчого судового провадження зокрема є невід’ємним елементом загального механізму реалізації завдань кримінального провадження;

– окреслення напрямів розвитку наукових досліджень у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності й методик захисту чи представництва в кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень, якими завершується досудове розслідування і які є приводом до підготовчого судового провадження;

– аргументування доцільності подальшого вдосконалення та розвитку національного кримінального процесуального законодавства, насамперед за напрямками: 1) гарантій судового захисту та права на професійну правничу допомогу для кожного учасника кримінальних процесуальних відносин; 2) дотримання

принципу незалежності адвокатів як одного з необхідних елементів незалежності системи правосуддя;

– положення щодо специфіки процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, що обумовлена: матеріалами, які надійшли до суду від прокурора, і тим предметом розгляду, що сформульований ним у підсумковому за наслідками досудового розслідування процесуальному рішенні; особливостями доказової діяльності на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності; диференціацією рішень, які приймає суд за результатами підготовчого провадження;

– положення щодо етапів розвитку процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні, під час втілення яких можна констатувати як розширення обсягу професійних повноважень адвоката-захисника/представника й удосконалення правових норм, спрямованих на забезпечення їх реалізації, залежно від підвищення рівня демократизації в державі та підвищення статусу адвокатури, так і наявність контрзмін, унаслідок яких обсяг професійних повноважень адвоката-захисника/представника звужувався або обмежувалися можливості їхньої реалізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути впроваджені та використовуються у:

– *науково-дослідній діяльності* – під час подальшого дослідження процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 30 квітня 2024 року № 56-НД);

– *правозастосовній діяльності адвокатури*, незалежній професійній діяльності адвокатів щодо здійснення захисту, представництва й надання інших видів правничої допомоги (акт впровадження адвокатського об'єднання «БАКЛЕРС» від 10 квітня 2024 року);

– *правозастосовній діяльності суду*, а також під час підготовки методичних рекомендацій з питань процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження (акти впровадження Святошинського районного суду м. Києва від 15 квітня 2024 року, Любашівського районного суду Одеської області від 19 квітня

2024 року, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10 травня 2024 року);

– *практику захисної діяльності* – під час здійснення захисту в кримінальних провадженнях (акт впровадження адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.»);

– *освітньому процесі* – під час написання окремих розділів (глав) підручників і навчальних посібників з відповідних навчальних дисциплін, підготовки лекцій та проведення занять за відповідними темами (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 30 квітня 2024 року № 55-ОП).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, оприлюднено у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Science and society: modern trends in a changing world» (Austria, April 15–17, 2024); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти» (м. Ірпінь, 29 березня 2024 року); міжвідомчому науково-практичному круглому столі «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Київ, 28 березня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Пошук та аналіз літературних джерел за тематикою дисертаційного дослідження, теоретичні положення та практичні висновки, що сформульовані й аргументовані в дисертації, пропозиції та рекомендації, що складають наукові результати дисертації та виносяться на захист, викладені в семи наукових публікаціях, отримані автором самостійно. У друкованій праці «Institute of appeal in the mechanism of protection and restoration of rights and legitimate interests», що опублікована у співавторстві, у міжнародному науковому виданні, авторський внесок кожного автора дисертації становить 20% (продуктування ідей стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні, а також написання початкової чернетки).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладено в семи наукових публікаціях, серед яких три статті – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному

науковому виданні, а також у трьох тезах, що опубліковані в збірниках доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (292 найменування на 28 сторінках) і додатків (на 27 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, із яких обсяг основного тексту – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Стан наукового дослідження та генеза правової регламентації процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження

Методологічну основу дослідження інституту професійної правничої допомоги в кримінальному процесі України становлять наукові праці, присвячені проблематиці інституту правової допомоги, права на правову допомогу в Україні взагалі та в кримінальному процесі зокрема. При цьому наукові дослідження окресленої проблематики здійснюються на різних рівнях з використанням певної системи методів дослідження. Найбільш ґрунтовні та комплексні наукові дослідження здійснюються на дисертаційному та монографічному рівнях. Інша група наукових напрацювань з вирішення проблематики інституту правової допомоги представлена підручниками, навчальними, методичними, практичними посібниками та методичними рекомендаціями, в тому числі підготовлених за підтримки міжнародних організацій і профільних відомств. Ще одна, не менш інформативна, група представлена публікаціями в наукових виданнях і матеріалами апробації результатів досліджень на семінарах, круглих столах, конференціях тощо [140, с. 303].

Для комплексного дослідження питань діяльності адвоката в підготовчому провадженні у кримінальному процесі необхідно звернутись до аналізу історичного розвитку вітчизняного кримінального процесуального права з урахуванням міжнародно-правових норм, які регламентують основні начала кримінального провадження, а також основних положень науки кримінального процесуального права, пов'язаних з діяльністю адвоката.

Інтерес до питання участі захисника та представника (адвоката) в кримінальному процесі має тривалу історію, яка формувалася з розвитком наукової думки та законодавства [17, с. 416].

Ретроспективний аналіз розвитку вітчизняного законодавства та науки у сфері адвокатської діяльності у кримінальному процесі, зокрема у судовому провадженні, дозволяє встановити становлення і розвиток відповідного інституту та визначити шляхи його модернізації, удосконалення відповідних правових норм.

Безперечно, що сучасний комплекс правовідносин, що об'єднуються в межах процесуальної діяльності адвоката у кримінальному процесі, є результатом тривалої еволюції.

Як і багато інших наукових теорій, вчення про діяльність адвоката в кримінальному процесі, як і про професійний захист і представництво у кримінальному провадженні, у своєму розвитку, вочевидь, пройшли декілька етапів.

Виділення таких етапів ми пов'язуємо як з поступовим розвитком і розширенням міжпредметних зв'язків теорії права, конституційного права, кримінального та кримінального процесуального права, криміналістики, так і з прямим зв'язком розвитку цих наук з еволюцією міжнародного та вітчизняного законодавства.

Приводом до появи, тобто моментом зародження вчення про діяльність адвоката в кримінальному процесі, як і про саме професійний захист і представництво у кримінальному провадженні, на наш погляд, є судова реформа 1864 р.

Зазначається, що після проведення цієї реформи судова система стала виглядати порівняно з колишньою більш упорядковано і структуровано: суто становий, закритий, чиновницький суд змінювався судом присяжних; скасовувалися особливі суди для кожного стану; проголошувалося відділення суду від органів законодавчої та виконавчої влади, а також незалежність і незмінність суддів; вперше була створена професійна адвокатура. На зміну «юридичним знахарям» прийшли високопрофесійні юристи. Для населення були відкриті юридичні консультації. За судовими статутами, які регулювали діяльність професійних адвокатів, в основі організації адвокатури лежав принцип: адвокат – правозаступник, оратор, повірений свого клієнта [2].

Саме судова реформа 1864 р. стала визначальною у плані трансформації всієї тогочасної правової системи, зокрема й на українських землях. Ця реформа

започаткувала нетипову для абсолютистської монархії ліберально-демократичну систему судоустрою та судочинства, яка в окремих аспектах випереджала чинні тоді європейські практики. З одного боку, було запроваджено новий ліберально-демократичний тип судоустрою і судочинства, а з іншого – відбулося остаточне руйнування традиційно українських норм і принципів судочинства, що зберігалися з часів Гетьманщини. Останнє є показником не стільки якості й ефективності традиційних норм, як недосконалості судової системи імперії Романових, котра існувала до 1864 р. Окрім того, ліквідація багатоступеневої, забюрократизованої системи, чиновницького монополізму у системі судочинства призвела до руйнування подібних владних рудиментів у всіх сферах політичного життя [13, с. 164].

Адже варто визнати, що до цієї реформи інститут адвокатури де-юре був відсутній. Де-факто адвокатура у виді інституту повірених, які могли представляти інтереси дітей, жінок, монахів, глухих людей та стариків, існувала ще за часів дії Новгородської та Псковської судних грамот (XV ст.).

У подальшому інститут повірених трансформувався в інститут родинного представництва, а потім з'явилися і наймані повірені, яких називали ходатаями у справах, стряпчими.

Литовські статuti, які були основними зводами законів в Україні майже до середині XIX ст., містили відомості про правозахисників-адвокатів, яких іменували прокураторами. Статuti чітко передбачали повноваження прокураторів, а також коло осіб, які могли бути правозахисниками [25, с. 25–26].

Цікавими є дослідження правового статусу адвоката, здійснені С.В. Кудіним за історичними пам'ятками України XVI ст.

Так, як зазначає автор, у першій редакції Литовського статуту (1529 р.), наприклад, діяльності адвокатів був присвячений артикул 13 розділу VI «Про прокураторів». Зокрема, визначались ті справи, в яких могли брати участь адвокати (суперечки за землю, маєтки, справи про спричинення збитків, розбійні напади, приниження честі). Окрім того, перша редакція встановлювала і певні вимоги до особи адвоката. Так, адвокатом міг бути не лише підданий Великого Литовського князя, але й чужоземець. Проте, чужоземцю дозволялось захищати клієнта лише у

справах про приниження честі: «хто б кому честь образив, той може мати прокуратора... хоча б і не осілого у великому князівстві». В інших же справах «не може будь-який чужоземець прокуратором бути» [117, с. 39].

Друга редакція Литовського статуту (1566 р.), на погляд С.В. Кудіна, містить більше інформації про правовий статус адвоката. Зокрема, уточнюється коло справ, в яких може брати участь адвокат: про суперечки за землю, рухому власність, маєтки, кримінальні справи про вбивства, приниження честі. Як і у першій редакції, чужоземці могли захищати клієнтів лише у кримінальних справах (артикул 34 розділу IV). Розрізняли адвокатів приватних та державних («тоді суд повинен йому із уряду надати прокуратора») (артикул 33 розділу IV). Друга редакція також повідомляє і про соціальний стан адвокатів: ними могли бути як шляхтичі, так і простолюдини (артикул 35 розділу IV). Друга редакція вже чітко розрізняє адвоката («прокуратора») та представника однієї із сторін («заступник», «заступца»), який, якщо погоджується представляти інтереси відповідача, має це робити очно, у присутності суддів. Такому «заступнику», проте, дозволялось користуватись послугами адвоката («повинен бути сам або при собі маючи прокуратора») (артикул 31 розділу IV). Також були деталізовані причини, за яких особа могла скористатись послугами адвоката (артикули 32, 33 розділу IV). Такими причинами, наприклад, визнавалися хвороба, невміння кваліфіковано захистити свої права, «інші деякі причини і потреби» [117, с. 39–40].

Друга редакція Литовського статуту встановлює і порядок наділення «прокураторів» правами адвоката. Зокрема, клієнт мав особисто засвідчити перед судом передачу адвокату ведення своєї справи. Деякі привілейовані групи шляхтичів (члени пани-Рада, великі магнати) могли це зробити і без особистої присутності: вони мали право надати листа із власним підписом і печаткою. Листи тих із них, хто не вмів писати, мали обов'язково, крім власної печатки, містити печатку іншого шляхтича («шляхтича віри гідної») (артикул 32 розділу IV). Встановлювалися і причини, за яких «прокуратор» не міг захищати інтереси свого клієнта під час судового засідання. Така причина могла бути лише одна – тяжка хвороба. При чому, адвокат після видужання повинен був засвідчити перед судом під присягою про реальність своєї хвороби [117, с. 40–41].

А вже у третій редакції Литовського статуту (1588 р.), як вважає С.В. Кудін, правовий статус адвоката порівняно з нормами Статуту 1566 р. деталізується. В статті 57 розділу IV Статуту 1588 р. йдеться про право людей «убогих», вдів та сиріт на безкоштовне отримання допомоги від держави на захист своїх інтересів. У тому ж статті зазначається, що держава гарантує надання таких послуг. Заборонялось виступати у суді в якості прокуратора суддям, підсудкам, писарям, а також особам духовного звання (стаття 58 розділу IV). Встановлюється і кримінальна відповідальність за умисні протиправні дії адвоката. Так, тюремним ув'язненням на строк у чотири тижні міг бути покараний адвокат, який умисно своїми діями спричинив шкоду своєму підзахисному [117, с. 41–42].

За твердженням А.В. Блануци, функції «адвокатів» у Великому князівстві Литовському покладалися на прокураторів, юридичні права яких були закріплені у 9 статті VIII розділу I Литовського статуту. У 8 статті цього ж VIII розділу («О заступеньє в суда речи одному за другого») під «адвокатом» ужито ще один синонімічний термін особи, яким позначалися захисні функції у судочинстві Великого князівства Литовського – «приятель». Приятель за цим статтю набував статусу захисника чужих інтересів у суді лише за домовленістю, оформленою між підсудним та його захисником спеціальним письмовим документом [16, с. 35–36].

Вважається, що Литовські статuti були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Литовські статuti вирізнялись достатньо високим, як для того часу, рівнем юридичної техніки: у них подано визначення багатьох правових термінів (наприклад, злочин, право власності тощо) [4, с. 24].

У літературі висловлена позиція, що з прийняттям Литовських статутів, які регламентували адвокатуру Литовсько-руської держави, діяльність адвокатів, їх відповідальність за неналежне виконання дорученої їм роботи як для цього часу достатньо повно і всебічно, завершилося інституційне становлення адвокатури, тобто набуття нею статусу самостійного інституту державно-правової системи тогочасного суспільства, а адвокатура України стала історично чи не першою адвокатурою Східної Європи [180, с. 166].

У 1775 році Катерина II підписала Указ «Учреждения о губерніях», відповідно до якого стряпчі були помічниками прокурора та захисниками інтересів казни. Будь-яких вимог щодо їх освіти чи моральності до стряпчих не пред'являлось. Не існувало і їх внутрішньої організації. Стряпчі мали право давати висновки у справах, складати і подавати скарги [67].

У подальшому правове положення стряпчих було дещо змінене, з'явилися певні майнові та інші вимоги до стряпчих, однак ставлення до них як зі сторони державної влади, так і зі сторони суддів було не найкращим.

Законом від 14 травня 1832 р. був створений інститут присяжних стряпчих, тобто стряпчих, які приймали присягу, спрямований на упорядкування діяльності судових представників у комерційних судах. Особи, які могли займатись практикою у комерційних судах, повинні були надати атестати та інші документи на підтвердження їх звань та поведінки.

До середини ХІХ ст. необхідність проведення судової реформи ставала все очевидною. Її органічною частиною мав стати інститут адвокатури, що по суті був ще невідомим тогочасному судочинству. Тому питання майбутнього адвокатури у той час активно підіймалось громадськістю, яка намагалась знайти компроміс між неповагою до наявної адвокатури та невідворотними вимогами часу щодо створення змагального процесу у судах.

У декларативному відношенні судова система згідно з реформою 1864 р. в окремих випадках випереджала судові системи тогочасних європейських країн і була новаторською за своїм характером. Абсолютно новими стали принципи змагальності, гласності, рівності громадян перед судом і гарантоване право на захист. Окрім того, було запроваджено процедуру прокурорського нагляду, відокремлення судового засідання та досудового слідства, запровадження суду присяжних, чітке розмежування повноважень сторін захисту й обвинувачення, встановлення презумпції невинуватості [13, с. 165].

Так, присяжні засідателі, віком від 25-ти до 70-ти років, із дворічним терміном проживання в повіті, обиралися виборцями і схвалювалися на посаді губернатором, унаслідок чого громадськість брала участь у прийнятті судових рішень, що виховувало її в повазі до законів та правосуддя. Це був корпус із 36-ти присяжних

засідателів, куди входили представники всіх станів. У кожному судовому засіданні брали участь 12 присяжних засідателів. Виносячи вердикт про винність чи невинуватість підсудного, присяжні засідателі враховували людський фактор. Участь громадськості в засіданнях сприяла піднесенню авторитету суду серед населення, незважаючи на те, що противники його запровадження образливо називали таке представництво «судом вулиці». Повноваження адвокатів здійснювали присяжні повірені, до яких висувалися певні обмеження. На ці посади не приймалися особи молодше 25-ти років, іноземці та чиновники, що перебували на державній службі. Ця категорія юристів змогла об'єднатися як професійна група й домогтися найбільшої автономії у своїй діяльності. Крім державних, існували й приватні повірені з тими самими повноваженнями [280].

Створення інституту адвокатури або присяжних повірених було логічним в умовах запровадження суду присяжних. Проте з часом склалася практика, що присяжні повірені перетворилися на незалежний орган влади з демократичними принципами роботи, які розцінювалися державою як підривні. Наслідком цього стало тимчасове припинення повноважень адвокатів і передача їхніх функцій безпосередньо судам у 1874 р. [226, с. 150].

Тогочасне законодавство детально регламентувало порядок діяльності присяжних повірених, їх права, обов'язки, а також відповідальність та види стягнень, що застосовувались по відношенню до присяжних повірених. Це, перш за все, говорило про те, що адвокатура не є якимись надуманим, абстрактним поняттям, а є організацією, діяльність якої закріплена і врегульована на нормативному рівні [144, с. 60]. Присяжні повірені здійснювали: 1) захист у кримінальних справах; 2) представництво сторін у цивільному процесі; 3) надання юридичної допомоги населенню, зокрема, і безоплатні консультації для малозабезпечених громадян.

Так, Статут кримінального судочинства 1864 року (СКС) передбачав такі права захисника: бути присутнім при отриманні у суді пояснень від підсудних (ст. 562), конфіденційно спілкуватись з підсудним, який утримується під вартою (ст. 569), ознайомлюватись із матеріалами справи та виписувати з них потрібні дані (ст. 570), запросити свідків, які давали показання на попередньому слідстві (ст. 574),

подати клопотання про виклик обізнаних осіб – експертів (ст. 578), отримати копію вироку (ст.ст. 794, 795), відвід присяжних без пояснення причин і повторний допит свідків обвинувачення (ст.ст. 654–657).

Присяжний повірений (як захисник на стадії судового слідства) мав право: надавати докази, відводу свідків та обізнаних осіб, пропонувати їм з дозволу голови суду питання, заперечувати проти показань свідків і просити, щоб свідки були повторно допитані в присутності або за відсутності один одного, робити зауваження й давати пояснення по кожній дії, що відбувається в суді, право спростовувати доводи і міркування супротивної сторони (ст. 630 СКС). Проти всіх вироків, постановлених Окружним Судом без участі присяжних засідателів, захисники могли подавати скарги (ст.ст. 853, 865 СКС) в двотижневий термін з дня оголошення вироку. У ст.ст. 869–872 СКС визначались професійні права на ознайомлення з текстом скарги, поданої стороною обвинувачення, платне зняття копій з відгуків, на повідомлення про час розгляду скарги, право бути присутнім при розгляді скарги і при цьому давати пояснення, звертати увагу на інші, ніж запропоновані доповідачем-сенатором питання [57, с. 34].

Таким чином, після запровадження Судової реформи 1864 р. відбувається трансформація системи судочинства, яка суттєво сприяла розвиткові системи адвокатури у другій половині XIX століття. Ці зміни призвели до проголошення принципів змагальності, гласності, презумпції невинуватості та права на захист, які стали дієвими інститутами у процесі здійснення правосуддя, оскільки сприяли встановленню правових гарантій дотримання прав і законних інтересів учасників процесу, неупередженого і справедливого вирішення справ.

Водночас варто враховувати й регіональні особливості такого запровадження на територіях сучасної України, що характеризуються затягуванням процесу реформ та їх впровадженням не в повному обсязі [див., наприклад: 54; 106; 132; 284].

Водночас засади діяльності адвокатури, визначені судовою реформою 1864 р., мають непересічне значення, оскільки в сучасних умовах сприйняті законодавством України, зокрема Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [203, с. 21].

Період 1917–1922 років характеризується відсутністю нормативно-правових актів, які регулюють діяльність адвокатури, тобто документи, ухвалені за часів Судової реформи 1864 р. було скасовано, а нових не створено. Цей процес відбувався одночасно з ліквідацією державних структур попереднього періоду. У партійних керівних колах того часу відбувалось усвідомлення того, що необхідно повністю ліквідувати, а що варто було зберегти і використовувати.

Адвокатура в Україні за радянських часів знаходилась не на найпочеснішому місці серед юридичних професій. Про своє ставлення до адвокатської професії новопостала радянська держава заявила ледь не з перших днів свого існування. Так, прийнятий 24 листопада 1917 р. Декрет про суд № 1 скасував не лише всі судові установи, але й органи прокуратури, слідства та інститути присяжних та приватних повірених [222, с. 129]. Також декретом встановлювалось, що інтереси особи в суді може представляти будь-який громадянин з громадянськими правами та незаплямованою репутацією. Внаслідок цього до адвокатської практики без обмеження отримали доступ практично всі охочі [118].

Декрет передбачав створення радянських судів, де захисниками й обвинувачами могли бути всі особи обох статей, що не мають проблем із законом і користуються громадянськими правами [230, с. 51]. При цьому, серед партійного керівництва єдиного підходу щодо існування адвокатури на початках радянської влади не існувало, проте вона продовжувала бачити в ній свого класового ворога і радянська державно-правова система виключала можливість існування суспільно значущої адвокатури [3, с. 18].

Нормативно-правові документи зазначеного історичного періоду (наприклад, постанова Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 року «Про введення народного суду», «Положення про революційні трибунали» від 23 січня 1918 року та ін.) врегульовували діяльність органів суду. Згодом прийняли низку документів (наприклад, циркулярів, постанов, декретів), що також врегульовували діяльність суду, охоплюючи різноманітні сфери провадження кримінального судочинства, однак ними нормативно не закріплювались права захисників.

Як зазначають дослідники законодавства зазначеного періоду, Рада Народних Комісарів України затвердила «Тимчасове положення про народні суди і

революційні трибунали УСРР», згідно з яким для захисту були створені колегії правозаступників при народних судах та революційних трибуналах, а загалом це положення ліквідувало відновлену Центральною Радою після звільнення від більшовицької окупації у лютому 1918 року присяжну та приватну адвокатуру. У повітах члени колегії правозаступників при народних судах обиралися відповідними виконками, в містах—міськими радами а при ревтрибуналах—губвиконками. За Положенням участь захисника була обов'язковою в усіх справах, підсудних революційним трибуналам, а допуск захисника на стадії попереднього слідства було віднесено на розгляд слідчого. Функції захисників у революційних трибуналах повинні були виконувати громадяни, призначені Народним комісаром юстиції та юридичними відділами губвиконкомів. Зазначеним Положенням було покладено шлях до активного втручання державних органів у діяльність адвокатури та керівництво нею в різних формах. Про значне одержавлення адвокатури, обмеження професійної свободи та незалежності адвокатів свідчить також той факт, що всі правозаступники перебували на державній службі й одержували заробітну платню. У лютому 1919 р. в усіх містах України були створені юридичні консультації, кількість яких у кожному місті визначалася відповідними відділами місцевих Рад з наступним затвердженням виконкомом участь захисника була обов'язковою в усіх справах, підсудних революційним трибуналам, а допуск захисника на стадії попереднього слідства було віднесено на розгляд слідчого. Функції захисників у революційних трибуналах повинні були виконувати громадяни, призначені Народним комісаром юстиції та юридичними відділами губвиконкомів [51; 80; 268, с. 12–13].

Процес зрощення партії з державними структурами загалом обумовив занепад адвокатури як окремого інституту, а діючі колегії правозаступників перебували під постійним контролем, зокрема органів виконавчої влади. Тільки з проголошенням судової реформи 1922 р. розпочалось визначення основ діяльності адвокатури СРСР.

Незважаючи на скасування «реакційного» інституту присяжних повірених, радянська влада невдовзі змушена була впровадити інститут адвокатури. Так, у 1922 р. було прийнято Положення про адвокатуру УСРР, згідно з яким

створювалися нові адвокатські органи – колегії захисників, які мали певні права самоврядування. Основними формами діяльності колегій захисників були приватна практика та деяка робота у юридичних консультаціях [222, с. 130].

Це Положення, наряду із Положенням про колегії захисників, а також прийнятим у 1922 р. першим Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) УСРР фактично започаткували організаційне та правове забезпечення діяльності адвокатури, зокрема в кримінальному процесі, в Україні на тривалий час.

КПК УСРР 1922 р. закріпив окремі принципи кримінального процесу (незалежність суддів, безпосередність, усність, гласність, публічність судочинства, рівноправність і змагальність сторін, право обвинуваченого на захист).

Даючи загальну оцінку першій кодифікації радянського законодавства, її загалом визнають позитивним явищем, яке об'єктивно відповідало тим історичним соціально-економічним умовам, що склалися в період НЕПу. Спираючись на «революційні завоювання» попереднього періоду, кодифікація створювала більш ліберальний режим, суттєво розширювала права і свободи особистості, забезпечувала певну стабільність у суспільстві, відбивала у законодавстві той «переворот у поглядах на соціалізм», який відбувся з переходом до НЕПу. Інша справа, що фактично відбулося повернення до засад, які діяли раніше. Багато чого позитивного так і залишилося не реалізованим до кінця [281, с. 84].

КПК 1922 р. в частині кримінально-процесуальних функцій з точки зору побудови кримінального судочинства поновив в основному традиції Статуту кримінального судочинства, із пристосуванням їх до тогочасних умов. А в його преамбулі було сказано, що він прийнятий “для зміцнення революційного правопорядку... З метою досягнення спільного судового провадження в Радянських Республіках – за основу Кримінально-процесуальний Кодекс РСФРР” [135].

КПК УСРР 1922 р. знав поняття суду та сторін, хоча й чітко не класифікував їх. “Під словом “сторони”, зазначалося в п. 6 ст. 23 КПК, розуміються – прокурор, що підтримує в процесі обвинувачення, цивільний позивач і представники його інтересів, обвинувачений, його законні представники і захисники, потерпілий у тих випадках, коли йому надано право підтримувати обвинувачення, і представників його інтересів”. Захисник, обраний підсудним чи призначений народним суддею, у

випадках обов'язкової його участі у справі, допускався з моменту затвердження судом обвинувального висновку і призначення для розгляду справи. З цього моменту суддя дозволяв йому поговорити з підсудним, якщо той знаходився під вартою, і підсудний та захисник з цього ж моменту мали право знайомитися зі справою та виписувати з неї потрібні їм відомості (ст. 254-256 КПК) [57, с. 32–33].

Загалом, кримінальний процес хоча і мав обвинувальний характер, водночас не можна не відзначити його демократичні елементи, наприклад, у частині судового контролю у стадії попереднього слідства, зокрема глава XVII КПК 1922 року містила низку норм щодо можливості та порядку оскарження дій слідчого, що і визначало зміст захисту під час досудового розслідування. Крім того у КПК 1922 року було закріплено низку демократичних принципів кримінального судочинства: гласність, усність, безпосередність судочинства, змагальність, рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист. Важливо, що КПК 1922 року в цілому і детально визначав процесуальний порядок провадження досудового слідства і суду, що мало сприяти формуванню та розвитку засад участі адвоката на різних стадіях кримінального процесу [57, с. 35].

Як відзначає В.О. Попелюшко, після входження Української СРР до складу СРСР, прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, внесенням у 1927 р. численних змін та доповнень до КПК 1922 р., а по суті створення нового КПК УСРР, а особливо з прийняттям надзвичайних законів, таких як Закон від 1 грудня 1932, які передбачали спрощені форми провадження у справах проти “ворогів народу” та утворенням позасудових органів (особливі наради, “трійки”, “двійки”), кримінальний процес перетворився у засіб політичного сталінського терору, “швидкострільної юстиції” на довгі роки, аж до 1953 р. [182, с. 29].

Як зазначає В.Г. Гончаренко, цей документ відтворював низку статей КПК УСРР 1922 року, але доповнювався новими положеннями, що стосувались роботи органів розслідування, прокуратури і суду і відображали тенденцію до посилення силового тиску держави на суспільство. У той же час звужувалося право на захист.

На стадії попереднього слідства, а також дізнання КПК не передбачав участі захисту як це було раніше. Захисник тепер брав участь в процесі тільки зі стадії

судового розгляду. Визнання обвинуваченим своєї вини ставало одним з головних її доказів. У ст. 62 КПК вносилося примітка про можливість допиту захисника як свідка, якщо буде встановлено, що йому відомо що-небудь про злочини, передбачені статтями 542-544 КК УРСР, тобто зазначалось, що відомості у справах про контрреволюційні злочини є професійною таємницею [45, с. 324].

20 липня 1927 р. був прийнятий КПК УСРР, який набув чинності з 15 жовтня 1927 р. У цьому кодексі чимало статей залишилось з КПК УСРР 1922 р., крім того – містив низку статей, що по-новому регулювали діяльність органів попереднього розслідування, прокуратури, суду і адвокатури. Згідно з КПК УСРР 1927 р. захисник мав право брати участь у кримінальному процесі виключно зі стадії судового слідства. Крім того, визнавалося за можливе допитати захисника як свідка, якщо тому було щось відомо про злочини, передбачені статтями 542-544 КК УСРР, чим порушувався принцип професійної таємниці захисника. Ці та деякі інші антидемократичні положення КПК УСРР 1927 р. давали змогу порушувати права і свободи громадян України [238, с. 559].

Прийняті в грудні 1958 р. Основи кримінального судочинства СРСР, а на їх основі в тому числі новий КПК УРСР (від 28 грудня 1960 р.), стали черговим кроком в оновленні нормативного регулювання здійснення кримінального процесу і захисної діяльності в його межах зокрема. Захисника було допущено до участі у справі на попередньому слідстві за загальним правилом з моменту оголошення обвинуваченому про закінчення попереднього слідства і пред'явлення йому матеріалів справи (ч. 1 ст. 44 КПК); розширено коло суб'єктів захисту, в т. ч. за рахунок громадських захисників (ст. 265 КПК); розширено права обвинуваченого (ст. 43 КПК) та повноваження захисника (ст. 48 КПК) тощо.

До КПК 1960 року було включено всі положення Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік, інші процесуальні норми, які врегульовували кримінальне судочинство раніше, враховувалась практика та думки науковців, які на той час досліджували питання кримінального процесу. Можна зауважити, що діяв кодекс тривалий час, до нього вносилися зміни, які формувались із врахуванням думок науковців. Проте, радянські часи та тоталітарний вплив держави, її керівників на всі сфери діяльності, гальмували впровадження норм, які б

сприяли розвитку демократичних інститутів. Зміни в кримінальному судочинстві розпочалися вже з проголошенням незалежності України [18, с. 417].

Важливим етапом розвитку адвокатури радянського періоду стало прийняття 30 листопада 1979 р. першого і єдиного в СРСР Закону «Про адвокатуру в СРСР», який визначав організацію і порядок діяльності адвокатури в СРСР. Згідно із Законом Української РСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» виділялися права і обов'язки адвокатів, хоча вони не внесли вагомих прогресивних змін у структуру адвокатури. Вони, з однієї сторони, надавали адвокатурі легітимність, але з іншого – підтверджували її залежність від Міністерства юстиції СРСР (РРФСР). Адвокат, виступаючи як представник або захисник, був правомочним: 1) представляти права й законні інтереси осіб, що звернулися за юридичною допомогою, в усіх державних і громадських організаціях, до компетенції яких входить вирішення відповідних питань; 2) запитувати через юридичну консультацію довідки, характеристики та інші документи, необхідні у зв'язку з наданням юридичної допомоги, з державних і громадських організацій, які зобов'язані у встановленому порядку видавати ці документи або їх копії [36, с. 46].

Першим нормативно-правовим актом, який був покликаний врегулювати діяльність адвокатів в Україні, став Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року (наразі втратив чинність). Приймаючи цей закон, законодавець намагався вирішити низку проблем, зокрема відсутність незалежної самоврядної професійної адвокатури, що перешкоджало розвитку адвокатури в Україні; поступове законодавче звуження обсягу професійних прав адвокатів та відсутність реальних гарантій адвокатської діяльності; несприятлива система оподаткування і, як наслідок, існування паралельно з адвокатурою підприємницької юридичної діяльності; недосконалий механізм призначення адвоката захисником у кримінальному процесі та мізерна оплата його допомоги з державного бюджету України; відсутність джерела достовірної інформації про чисельність та персональний склад осіб, які здійснюють адвокатську діяльність; відсутність дієвого механізму підвищення кваліфікації адвокатів [62, с. 153].

Слід погодитись із І.Є. Марочкіним у тому, що Закон України «Про адвокатуру» від 1992 року суттєво розширив спектр професійних прав адвокатів,

передбачив гарантії адвокатської діяльності, які передусім служать меті надання адвокатові максимальних можливостей для захисту та представництва прав і законних інтересів громадян України. Автор підкреслив, що Закон докорінно змінив роль та місце адвокатури в суспільстві, закріпив підвалини діяльності цього найважливішого правозахисного інституту як дійсно незалежного. Закон України «Про адвокатуру» був першим законом про адвокатську професію у пострадянському просторі, який заклав високий демократичний потенціал функціонування адвокатури на користь людині [137, с. 308].

У 1996 р. в Конституції України було відтворено норми міжнародного права, що стосуються участі захисника в кримінальному процесі (йдеться про поширення засади змагальності на всі стадії кримінального процесу, рівність учасників процесу щодо права надавати докази, подавати клопотання), які до того часу вже були ратифіковані Україною. Насамперед, це Загальна Декларація прав людини 1948 року (ст.ст. 1–12), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст.ст. 2–8, 15), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ст.ст. 2, 4, 6–11, 14–17, 26). Конституція України закріпила право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист (ч. 2 ст. 63) і в його забезпечення – діяльність адвокатури (ч. 2 ст. 59), ряд правил «сприяння» захисту, зокрема таких, як презумпції невинуватості (ст. 62), імунітет свідчень проти обвинуваченого (ст. 63). Вона визначила структуру судового розгляду як змагального та наявність у ньому рівноправних сторін (п. 4 ч. 3 ст. 129), при якому функція підтримання державного обвинувачення покладалася на прокуратуру (п. 1 ст. 121), функція захисту від обвинувачення на адвокатуру (ч. 2 ст. 59), функція правосуддя виключно на суди (ч. 1 ст. 124). Тобто Конституція України у досліджуваному тут плані в загальних рисах вирішила питання щодо форми кримінального судочинства України у власному розумінні цього слова, його основних функцій, їх кількості і носіїв та остаточно закрила давній теоретично-практичний спір про функцію підтримання державного обвинувачення «як своєрідний засіб виконання прокурором наглядової функції» [цит. за: 182, с. 47–48].

Закон України «Про адвокатуру» 1992 року також був одним із перших законодавчих актів, який передбачав дотримання Правил адвокатської етики як

одного з основних зобов'язань адвоката, які він бере на себе, приймаючи Присягу адвоката України. Ці Правила, щоправда створені лише у 1999 році, уніфіковано закріпили традиції і досвід української адвокатури у сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загально визнаних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві [189].

Ці Правила є системою орієнтирів для адвокатів України під час збалансування, практичного узгодження ними своїх багатоманітних професійних прав і обов'язків відповідно до статусу, основних завдань адвокатури та принципів її діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру» та іншими законодавчими актами України, а також закріплюють єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката у дисциплінарному здійсненні кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури під час оскарження дій адвоката, тобто таких, які порушують Присягу адвоката через порушення Правил адвокатської етики. Норми цих Правил не скасовують положення чинного законодавства про адвокатуру і не замінюють їх, а доповнюють і конкретизують його [62, с. 154].

У 2001 році у межах так званої «малої» судово-правової реформи було внесено доволі значні зміни до КПК України, що передбачали, зокрема розмежування функцій обвинувачення, захисту та судового розгляду. Реалізація засади змагальності передбачала можливість для захисника збирати відомості про факти, що могли використовуватись як докази.

Проте право учасників процесу, в тому числі захисника, подавати докази, не було забезпечене повноваженнями, як це пропонувалося, щодо збирання доказів [165, с. 15–19]. Розширення отримали лише права захисника щодо збирання відомостей про факти, що можуть використовуватися як докази у справі у формі опитування громадян (п. 13 ч. 2 ст. 48 КПК). Інші ж повноваження, навпаки, суттєво послабили захист в цілому, право та механізм забезпечення і реалізації права обвинуваченого на захист [182, с. 51].

Не можна також не згадати про окремі документи, які прямо стосуються досліджуваної проблеми, а їх положення згодом вплинули на формування сучасного законодавства. Наприклад, Концепція вдосконалення судівництва для утвердження

справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006, у якій зазначено, що вільний доступ до правосуддя є конституційним правом особи і основою справедливого судочинства, а вимогу про доступність правосуддя буде додержано лише тоді, коли буде створено ефективну систему надання правової допомоги, особливо малозабезпеченим. Вимога справедливої судової процедури визнана визначальним складником верховенства права. Така процедура має бути створена на засадах законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, диспозитивності, гласності, відкритості та обов'язковості виконання судових рішень [100].

Також Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, в якій йшлося про необхідність забезпечення рівності всіх перед законом та процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні; захисник (представник) має обиратися підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, як правило, з числа адвокатів. Органи досудового розслідування, державний обвинувач і суд мають бути позбавлені процесуальних можливостей втручатися у вибір захисника та перешкоджати його участі у справі. Закріплювалась необхідність встановлення належної процедури отримання безоплатної правової допомоги особами, які є потерпілими від протиправних посягань, та підозрюваними (обвинуваченими) у вчиненні кримінально караного діяння [101].

Із прийняттям КПК України у 2012 р. змін зазнали не лише форми та зміст процесуальної діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Концепція нового КПК України передбачає утвердження судової влади, гуманізацію та демократизацію кримінального провадження, його побудову на основі змагальності. В основі цього – забезпечення права громадян на судовий захист, перехід від кримінального процесу інквізиційного типу до охоронного, принциповими ознаками якого, зокрема, визнаються: здійснення розслідування обвинувальною владою під судовим контролем, чіткий розподіл функцій між сторонами процесу, здійснення захисту юристами-професіоналами, поширення

змагальних засад у досудовому провадженні, досягнення загального балансу між процесуальними правами обвинувачення та захисту тощо [256, с. 80].

В основу концепції нового КПК України була покладена ідея кримінального процесу як сфери, в якій відбувається вирішення кримінально-правового спору сторін у режимі гарантування прав, свобод і законних інтересів особи. Таке гарантування забезпечується самою кримінальною процесуальною формою, організацією процесу на основі змагальності сторін, рівності прав сторін, розмежуванням процесуальних функцій, вирішальною роллю незалежного суду [69, с. 169].

У КПК України 2012 року зазнала змін і система стадій кримінального процесу. Реформування кримінального провадження України того періоду вимагало виваженого та системного підходу, що підносить на якісно новий рівень питання про систему та структуру кримінального процесу [110, с. 980].

Серед іншого, вчергове змін зазнала стадія, що фактично підсумовуючи результати проведеного досудового розслідування, розпочинає судове провадження в кримінальному процесі.

Окрім зміни назви з «попередній розгляд справи суддею» на «підготовче провадження», ця стадія набула якісно нових характеристик, змінились порядок процесуальної діяльності в цій стадії, а також підсумкові рішення.

Як зауважує М.П. Тахтаров, досліджуючи поліваріативність як ознаку підготовчого провадження в кримінальному процесі України, підготовче провадження є яскравим прикладом диференціації процесуальної форми, яке, за загальним правилом, є проміжною стадією між досудовим розслідуванням та провадженням у суді першої інстанції, на якій реалізуються процесуальні дії й ухвалюються процесуальні рішення, що пов'язані з подальшим рухом кримінального провадження до стадії судового розгляду. Розвиток процесуальної форми в стадії підготовчого провадження обумовлює його концептуально нову модель, яка розрахована на змагальний кримінальний процес. Ця процесуальна форма набула принципово нового змісту, зокрема, завдяки своїй поліваріативній структурі [249, с. 120].

Поліваріативність цієї стадії, на думку автора, виявляється в тому, що відповідно до норм КПК України на цій стадії поряд із вирішенням завдань, пов'язаних з організацією провадження в суді першої інстанції, вирішуються й інші завдання завдяки тому, що структура цього провадження включає в себе інші провадження, які спрямовані на спрощення процесуальної форми [249, с. 123].

І в цьому з автором неможливо не погодитись, оскільки окрім питань, вирішення яких є необхідним для з'ясування можливості призначення та проведення судового розгляду по суті кримінального провадження, стадія підготовчого провадження сама одержала можливість вирішувати кримінальне провадження по суті, завдяки, зокрема наділення суду повноваженнями щодо:

затвердження угоди, ухвалення вироку, яким затверджується угода, призначення міру покарання, яка узгоджена сторонами, або відмови в затвердженні угоди та повернення кримінального провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468–475 КПК України;

ухвалення вироку у разі надходження до суду клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором щодо розгляду обвинувального акта про вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні та за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, інтереси якого були представлені захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти цього;

закриття кримінального провадження у випадку встановлення таких підстав:

- а) набрання чинності закону, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою;
- б) смерть обвинуваченого (за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого);
- в) існування вироку за тим же обвинуваченням, який набрав законної сили, або постановлення ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим же обвинуваченням;
- г) відмова потерпілого чи його представника від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- д) звільнення особи від кримінальної

відповідальності; е) відмова прокурора від підтримання обвинувачення та відмова потерпілого чи його представника або законного представника підтримувати обвинувачення самостійно [200].

Отже, поліваріативність підготовчого провадження є наслідком того, що вітчизняний кримінальний процес рухається в напрямі спрощення процесуальної форми, застосовуючи механізми процесуальної економії, вирішуючи питання забезпечення швидкого судового розгляду [249, с. 123].

Проте, незважаючи на усі переваги спрощення процесуального порядку вирішення кримінально-правових спорів сторін обвинувачення та захисту, тенденції до диференціації кримінальної процесуальної форми у цьому напрямі повинні враховувати і встановлювати гарантії реальної змагальності цих сторін, позаяк будь-який інший порядок вирішення кримінального-правового спору, навіть найбільш спрощений та економний, буде несправедливим, а значить і незаконним.

Варто підтримати М.П. Тахтарова і в тому, що така форма кримінального провадження, незважаючи на всю її перспективність, тягне за собою і негативні наслідки, які, зокрема, виражаються в намаганні учасників процесу вирішити конфлікт на цій стадії, нехтуючи нормами закону; у незастосуванні закону, який підлягає застосуванню; у застосуванні закону, який не підлягає застосуванню і т. ін. Відповідно, постає питання щодо підвищення якості процесуального регулювання такого провадження, конкретизації повноважень усіх учасників цього провадження, підвищення рівня процесуальної справедливості, яка виражається у праві кожного на справедливий суд, у ретельному додержанні процедурних правил, які визначені законом для кожної складової підготовчого провадження [249, с. 123–124].

Проте виникає питання, чи завжди розглядувана стадія мала такий поліваріативний характер і які обставини призводили до її трансформації.

Як вказує О.В. Бабаєва, уперше у законодавстві, яке діяло на території України, ця стадія з'явилася у Статуті кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р. під назвою «віддання до суду». Вона передувала судовому розгляду і розпочиналася з вивчення висновку попереднього слідства і матеріалів кримінальної справи прокурором окружного суду, який протягом тижня з дня їх отримання був зобов'язаний дати справі законний хід. Це полягало у тому, що за результатами

вивчення кримінальної справи прокурор приймав одне з таких рішень: 1) складав висновок про закриття кримінальної справи або передачу її через малозначність на розгляд мирового судді; 2) у разі очевидної неповноти проведеного слідства, що не давало можливості скласти правильний висновок по суті справи, вимагав додаткових відомостей або повертав справу на дослідження; 3) якщо матеріали обвинувачення уявлялися переконливими, прокурор надавав свій висновок про віддання обвинуваченого до суду, викладаючи його у формі обвинувального акту, в якому остаточно формулювався фактичний та юридичний зміст обвинувачення [5, с. 226].

Далі залежно від категорії злочину обвинувальний акт спрямовувався або до окружного суду (якщо справа не передбачала її розгляду судом присяжних), або до судової палати (якщо передбачався її розгляд присяжними). У першому випадку окружний суд, отримавши обвинувальний акт прокурора, не ухвалюючи рішення про віддання до суду, приступав до провадження за правилами, передбаченими для підготовчих розпоряджень. У другому випадку судова палата колегіально розглядала обвинувальний акт за участі сторони обвинувачення – прокурора судової палати, який підтримував перед нею висновок прокурора окружного суду, але без участі сторони захисту. Призначався суддя-доповідач, який викладав привід до порушення кримінальної справи та інформацію про проведені у ній слідчі дії, оголошуючи матеріали протоколів, які мали значення для справи, та звертаючи увагу на «дотримання встановлених форм і обрядів». Після виступу судді-доповідача прокурор судової палати оголошував висновок прокурора окружного суду та викладав власну думку щодо справи. Після доповіді прокурора палата приймала рішення: про віддання до суду або про закриття справи; про звернення її на дослідження тощо. Судова палата була уповноважена змінити обвинувальний акт, у такому разі ухвала про віддання до суду викладалася таким чином, щоб замінити собою цей акт. У разі затвердження судовою палатою обвинувального акта справа подавалася прокурором до окружного суду для розгляду за участі присяжних [81, с. 522; 5, с. 226–227].

Таким чином, стадія віддання до суду, насамперед, передбачала детальну перевірку результатів попереднього слідства на предмет їх законності й обґрунтованості.

Прийняття обвинувачення судом означало його згоду щодо того, що для висування обвинувачення проти певної особи є достатні фактичні та юридичні підстави. В результаті відповідна особа визнавалась залученою до суду, «відданою суду». Вирішуючи питання про віддання до суду, суд тим самим здійснював контроль за обвинувальною діяльністю. За характером такий судовий контроль був попереднім, превентивним, тобто таким, що запобігав можливим помилкам чи зловживанням з боку органів попереднього розслідування та прокуратури.

Запроваджуючи перевірочну, контрольну стадію між двома важливими етапами кримінального процесу – досудовим і судовим, укладачі Статуту кримінального судочинства, вочевидь, прагнули найбільш ефективно гарантувати одночасно права особи та інтереси суспільства, що полягають у тому, аби кожен винний у вчиненні злочину піддавався кримінальному переслідуванню, а потім вдавався до суду і був засуджений.

Щодо найбільш серйозних категорій злочинів, підсудних суду присяжних, така перевірка мала особливу процедуру і провадилася незалежними і неупередженими суб'єктами – судовою палатою за участю її прокурора. За оцінками дослідників, віддання до суду являло собою дії судових органів із вивчення і перевірки слідчих матеріалів з метою не допустити необґрунтованого притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності, та виконувало два основні завдання: по-перше, здійснювати контроль за досудовим провадженням, тобто запобігати передачі на судовий розгляд «неякісно» розслідуваних кримінальних справ, і, по-друге, за відсутності перешкод для передачі справи на розгляд по суті приймати рішення, необхідні для проведення судового розгляду [267, с. 120].

Отже, метою стадії було забезпечити особу і суспільство від необґрунтованого віддання до суду, служити бар'єром або, як його називали, «фільтром» між попереднім та остаточним провадженнями у кримінальному процесі з досить важливих та складних справ.

Стадія віддання до суду виконувала завдання двоякого характеру. Насамперед, суд зобов'язаний був надійно контролювати дії та рішення органів розслідування та прокуратури, убезпечуючи права особи та інтереси суспільства від незаконного та необґрунтованого віддання обвинуваченого до суду, або, навпаки, незаконного звільнення винних від притягнення до кримінальної відповідальності.

При цьому суд повинен був перевірити якість попереднього розслідування, включаючи достатність доказів для віддання обвинуваченого до суду та розгляду справи по суті; дотримання процесуальної форми, і навіть визначити межі судового розгляду. З іншого боку, на цій стадії процесу перевірялася наявність умов для проведення судового розгляду, здійснювалися необхідні для цього підготовчі дії.

Надалі, за твердженнями дослідників цієї стадії, у наступні історичні періоди вона кілька разів трансформувалася залежно від змін у соціально-політичній сфері, державному устрої країни тощо. Так, вказується, що з прийняттям КПК УРСР 1927 року віддання до суду фактично втратило значення стадії кримінального процесу, оскільки з неї усунули найважливіший елемент – перевірку фактичної обґрунтованості обвинувачення, тобто достатності зібраних доказів, якості та повноти матеріалів попереднього слідства, відповідності обвинувального висновку наявним у справі матеріалам. Суд не знайомився з матеріалами справи, на основі яких було складено обвинувальний висновок, а рішення про віддання обвинуваченого до суду приймали або народні слідчі, якщо у справі проводилося дізнання (ст. 213, ст. 216 КПК УРСР від 1927 р.), або прокурори, якщо у справі проводилося попереднє слідство (ст. 223, ст. 224 КПК УРСР від 1927 р.). Натомість народний суддя приймав рішення про віддання до суду лише у справах приватного обвинувачення та у справах про злочини, за вчинення яких передбачалося покарання не більше одного року позбавлення волі (ч. 1 ст. 102 КПК УРСР від 1927 р.). Зрештою у 1934 р. було прийнято Закон «Про впровадження в судочинство підготовчих засідань суддів», яким було розширено роль суду у вирішенні питання про віддання обвинуваченого до суду [5, с. 228].

У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року главою 23 було врегульовано стадію під назвою «Віддання обвинуваченого до суду і підготовчі дії до судового засідання». У цій стадії суддя при наявності достатніх підстав для

розгляду справи в судовому засіданні, не вирішуючи наперед питання про винність, виносив постанову про віддання обвинуваченого до суду, в якій, серед іншого, повинен був зазначити підстави для віддання до суду, статті закону, за якими обвинувачений віддається до суду, і рішення в інших питаннях, зв'язаних з відданням до суду і підготовкою справи до розгляду в суді (статті 237, 243). При цьому, в разі віддання обвинуваченого до суду суд у розпорядчому засіданні чи суддя одноособово надалі отримали право виключити з обвинувального висновку окремі пункти обвинувачення або застосувати кримінальний закон про менш тяжкий злочин, не змінюючи при цьому формулювання обвинувачення (ст. 245) [112].

У результаті у радянській процесуальній науці закріпилося розуміння віддання до суду як окремої самостійної стадії радянського кримінального процесу, що полягає у вирішенні компетентним органом влади питання про достатність зібраних у справі матеріалів для того, щоб поставити обвинуваченого в становище підсудного й розглянути справу про нього в суді по суті [37, с. 78], а головною особливістю цієї стадії стало те, що віддання до суду могло здійснюватися одноособово суддею або колегіально – суддею та двома народними засідателями в умовах судового засідання, яке мало назву розпорядчого.

Фактично у такому виді ця стадія проіснувала до 2001 року, коли в результаті так званої «малої» судово-правової реформи стадія змінила назву на «попередній розгляд справи суддею».

Попередній розгляд справи суддею розглядався як самостійна стадія кримінального процесу, що має контрольний щодо досудового розслідування характер і покликана вирішити питання стосовно наступного судового розгляду [5, с. 231].

Існування попереднього розгляду кримінальної справи суддею вважалось процесуальним фільтром у кримінальній справі, який, з одного боку, стимулює підвищення якості досудового слідства, ефективність здійснення функції обвинувачення та захисту, а з іншого – запобігає внесенню розслідуваних справ на судовий розгляд поверхнево, з істотним порушенням закону, що безперечно є виправданим та необхідним. Попередній розгляд кримінальної справи суддею також

вважався організуючим початком для судового розгляду, оскільки він забезпечував підготовку всіх необхідних умов для правильної організації і успішного проведення судового розгляду. Рішення, яким було поєднано ці два напрямки діяльності судді при попередньому розгляді, визнавалось призначення справи до судового розгляду [83, с. 309].

У цей же час тривала вже розпочата робота над новим КПК України.

Концепцією судово-правової реформи в Україні, схваленою постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року, передбачалось радикальне реформування матеріального і процесуального законодавства, деідеологізування і наповнення його гуманістичним змістом; проведення інтенсивної роботи по підготовці з послідуєчим прийняттям, зокрема КПК України [102].

Проте в межах реалізації цієї Концепції прийняття нового КПК України так і не відбулось.

Протягом цього ж періоду відбувається доволі активне наукове дослідження питань, пов'язаних із діяльністю адвоката у різних формах та в різних стадіях кримінального процесу України.

Так, наприклад, проблеми механізму реалізації конституційного права особи на правову допомогу на досудових стадіях кримінального процесу були розглянуті Т.В. Омельченком у дисертаційному дослідженні «Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу» (2004 р.). Автором було проаналізовано процесуальний статус адвоката-захисника і адвоката-представника, охарактеризовано особливості реалізації права на правову допомогу неповнолітніми, особами з психічними і фізичними вадами та з чітко не визначеним статусом, сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-процесуального законодавства з метою підвищення ефективності надання правової допомоги на досудових стадіях кримінального процесу [164].

Дискусійні проблеми кримінально-процесуального статусу захисників, кола осіб, які мають право брати участь у кримінальних справах у якості захисників, обсягу їх прав та обов'язків, гарантій, механізму реалізації їх прав, та деякі інші дослідив А.М. Титов у межах дисертаційного дослідження «Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві» (2005 р.). Автором внесені

пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального та кримінального законодавства відносно участі захисника у кримінальному судочинстві України [253].

Питання здійснення адвокатом захисту обвинуваченого під час досудового розслідування і провадження в суді першої інстанції досліджувались А.М. Бірюковою у дисертації «Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України» (2006 р.).

Автор, зокрема, дійшла висновку про те, що процесуальний статус адвоката-захисника визначається не лише нормами КПК України, а й іншими нормативними актами. При цьому, на погляд автора, розмежовувати статус адвоката-захисника доцільно не на правовий і фактичний, а на загальноправовий і кримінально-процесуальний, оскільки правова допомога адвоката в кримінальному процесі не обмежується його процесуальним статусом у справі. До вступу в справу як захисник адвокат, як правило, надає попередню правову допомогу особам, які вважають, що відносно них у правоохоронних органів є підозри у вчиненні злочину [15, с. 11].

У межах одного із підрозділів дисертаційного дослідження автор проаналізувала і проблемні питання участі захисника на стадії попереднього розгляду справи суддею, зокрема щодо права адвоката-захисника заявити відвід судді на стадії попереднього розгляду справи з питань, визначених у КПК України [15, с. 13].

Н.П. Черняк, досліджуючи в дисертації «Забезпечення права обвинуваченого на захист у системі кримінального судочинства» (2008 р.) розглянула основні питання процесуальних гарантій обвинуваченого на стадії досудового слідства, зокрема, прав обвинуваченого та обов'язків прокурора, спрямованих на охорону та забезпечення законних інтересів і прав обвинуваченого; сформулювала пропозиції щодо змін законодавства стосовно захисту, кримінально-процесуальних прав і законних інтересів обвинуваченого як особи, до якої можуть у повному обсязі застосовуватися заходи кримінально-процесуального примусу [279].

Проблемні питання здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції у 2007 році дослідив О.В. Острогляд. Автором досліджено значення запровадження апеляційного перегляду рішень суду

першої інстанції в Україні для захисту прав особи, механізм написання адвокатом апеляційної скарги, включаючи визначення умов та підстав апеляційного оскарження, особливості участі захисника при розгляді кримінальної справи в суді апеляційної інстанції, особливості апеляційної промови адвоката, запропоновано відповідні зміни та доповнення до законодавства України [169].

Роль адвоката у кримінальному процесі досліджувалась і в контексті його участі як представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, надавача правової допомоги свідку.

Так, у дисертаційному дослідженні «Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України» (2002 р.) Л.Л. Нескороджена дослідила механізм реалізації позивачем та відповідачем права на захист їх законних інтересів, зокрема за допомогою адвоката-представника, внесла пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства [158].

Роль адвоката, як суб'єкта професійного відстоювання прав постраждалих від злочину осіб, у дисертаційному дослідженні «Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину» (2009 р.) проаналізувала В.В. Введенська. Визначивши коло суб'єктів, які мають одержувати правову допомогу серед осіб, постраждалих від злочинів, установивши правову природу участі суб'єктів надання юридичної допомоги на різних стадіях кримінального процесу, автор обґрунтувала необхідність безкоштовного надання правової допомоги окремим категоріям постраждалих осіб, сформулювала пропозиції щодо покращання слідчої та судової практики, вдосконалення норм кримінально-процесуального законодавства з питань надання правової допомоги постраждалим особам і положень проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України [28].

Белькова О.В., здійснюючи теоретичну розробку питань правової природи свідка, його участі як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин та визначення його законного інтересу у дисертації «Правовий статус свідка в кримінальному процесі України» (2005 р.), дійшла висновку про необхідність наділення свідка можливістю мати представника, зокрема адвоката, не тільки для

консультації при провадженні слідчих дій, а й для відстоювання його законних інтересів у відповідних правовідносинах, розробивши механізм надання свідку правової допомоги [10].

Окремим напрямом наукових досліджень були дослідження участі адвоката в кримінально-процесуальному доказуванні, зокрема у судовому провадженні.

Н.М. Обрізан, зауважуючи у дисертаційному дослідженні «Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі» (2008 р.), що гарантією істинності і вірогідності пізнання є залучення у процес пізнання того або іншого об'єкта як можливо найбільшого числа суб'єктів та констатує те, що сторона обвинувачення на стадії досудового розслідування має потужний арсенал засобів зі збирання доказів, а можливості сторони захисту досить обмежені, внаслідок чого роль захисника у кримінальному процесі зводиться, в основному, до того, щоб виявити недоліки роботи слідчого, констатує, зокрема, необхідність надати право захиснику збирати докази на рівні з органом досудового розслідування [162].

Досліджуючи суб'єктів кримінально-процесуального доказування, О.В. Рибалка дійшов висновку, що участь захисника в кримінально-процесуальній діяльності без наділення його можливостями брати участь у розслідуванні стає безпредметною, а значить участь у доказуванні є необхідністю для захисника. Автор відстоює позицію щодо запровадження процедури адвокатського розслідування як виду публічно-правової діяльності, що здійснюється адвокатом у кримінальних справах в інтересах підзахисного або довірителя з метою виявлення і формування доказів та обставин, які мають значення для захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача [209, с. 16].

Низка питань діяльності адвоката у кримінальному процесі цього періоду, включно до прийняття у 2012 році нового КПК України, досліджувалась й іншими науковцями, зокрема Ю.В. Хоматовим у дисертації «Розвиток змагальних засад і діяльності адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України» (1994 р.) [273], Т.В. Корчевою у дисертації «Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції» (2006 р.) [105], Р.А. Чайкою у дисертації «Участь захисника на досудовому слідстві» (2008 р.) [276], П.М. Маланчуком у

дисертації «Функція захисту в кримінальному процесі України» (2008 р.) [133], Є.І. Виборновою у дисертації «Реалізація права на захист на стадії досудового слідства» (2009 р.) [30], П.В. Кучевським у дисертації «Діяльність адвоката у кримінальному процесі» (2010 р.) [119], В.О. Попелюшком у дисертації «Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми» (2009 р.) [183], Н.В. Борзих у дисертації «Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України» (2010 р.) [22], О.Г. Шнягіним у дисертації «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» (2010 р.) [287], В.Г. Пожаром у дисертації «Інститут представництва в кримінальному судочинстві» (2010 р.) [176] та ін.

Концепцією реформування кримінальної юстиції України, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, визначено, що закінчення процедури розроблення та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України є умовою виконання зобов'язань, узятих нашою державою перед Радою Європи. А завданнями реформування кримінального процесу мають стати, зокрема, забезпечення відповідності процедур досудового і судового провадження меті та завданням кримінальної юстиції. Передбачались уніфікація судового провадження з розгляду кримінальних справ за новим Кримінальним процесуальним кодексом України з цивільним та адміністративним судочинством наскільки це дозволять особливості, обумовлені предметом і завданням кримінального судочинства; запровадження інституту визнання у суді фактів, що підтверджуються матеріалами справи та не оспорується сторонами, не обтяжуючи суд їх дослідженням під час судового розгляду справи; значне розширення застосування процедур відновного і примирного правосуддя, відповідно до яких суд прийматиме рішення щодо угоди про визнання вини або примирення обвинуваченого з потерпілим; скасування інституту направлення судом справи на додаткове розслідування тощо [101].

Також визначалась необхідність запровадження в кримінальному судочинстві окремого виду провадження, за яким можливе постановлення суддею рішення про покарання особи за вчинення злочину невеликої тяжкості, кримінального проступку

без проведення судового засідання, якщо вина особи доведена матеріалами розслідування і така особа визнає свою вину та не заперечує проти покарання, яке може призначити суддя. Притягнення особи до відповідальності в порядку такого провадження можливе лише за участю захисника [101].

Ці та інші положення вищезгаданої Концепції, зокрема, обумовили те, що у новому КПК України 2012 року відбулась зміна не лише назви стадії з «попереднього розгляду справи суддею» на «підготовче провадження», а й трансформувались її зміст і значення у кримінальному процесі.

Однак найсуттєвішою відмінністю цієї моделі від попередніх стало те, що у стадії підготовчого провадження нині передбачається не лише вирішення питань, пов'язаних зі з'ясуванням й усуненням перешкод до судового розгляду, а також його призначенням та проведенням, що було традиційним завданням цієї стадії, а й закріплюється можливість вирішення справи по суті безпосередньо у підготовчому провадженні [5, с. 232].

Суттєва зміна не тільки назви, а й порядку підготовчого провадження, його значення у кримінальному процесі обумовила актуальність дослідження не лише самої стадії підготовчого провадження, а й процесуальної діяльності його учасників, зокрема в контексті виконання загальних завдань кримінального провадження. І якщо діяльність суду, прокурора на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності протягом періоду його запровадження і функціонування вже ставали предметом наукового дослідження, зокрема на дисертаційному рівні, то діяльність адвоката все ще потребує такого дослідження.

Так, Сімонович Д.В., досліджуючи доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України у межах докторського дисертаційного дослідження «Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження» (2017 р.), звернув увагу, що згідно з КПК України підготовче провадження є складовою як судового провадження (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України), так і невід'ємним етапом судового провадження в суді першої інстанції (гл. 27 розділу IV КПК України). Автор підтримує наукову позицію, що підготовче провадження є самостійною стадією судового провадження, оскільки характеризується: 1) обов'язковістю здійснення; 2) законодавчо встановленим

процесуальним порядком проведення; 3) чітко визначеними строками; 4) безпосереднім завданням; 5) певним колом учасників; 6) прийняттям підсумкового рішення, а також обґрунтовує необхідність внесення низки змін до чинного КПК України [231, с. 16–17].

Підготовче провадження в кримінальному процесі України на рівні дисертаційного дослідження (2016 р.) проаналізувала О.Ф. Шминдрук. Автор зауважує, що підготовче провадження як перший етап провадження в суді першої інстанції, включає в себе дві рівноцінні частини, які взаємообумовлюють одна одну: перевірку обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру щодо їх дотримання правил підсудності та вимогам КПК України, а також вчинення дій, спрямованих на підготовку кримінального провадження на їх підставі до судового розгляду. При цьому автор систему підготовчих до судового розгляду дій поділяє на групи, об'єднані спільними завданнями. Завданням першої групи є організація судового розгляду, другої – формування складу учасників судового розгляду, третьої – формування доказів, які будуть досліджуватись під час судового розгляду, четвертої – забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження, п'ятої – застосування заходів забезпечення кримінального провадження та шостої – формування кримінальної справи [285, с. 4, 9].

О.В. Бабаєва, поставивши за мету свого дисертаційного дослідження «Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України» (2019 р.) отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо характеристики підготовчого провадження, його правової природи та функціонального призначення, місця в системі кримінального провадження, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення його нормативної регламентації та правозастосовної практики, дійшла висновків про те, що:

– нормативна модель стадії підготовчого провадження обумовлена дією засади змагальності, яка передбачає позбавлення суду будь-якої активності щодо здійснення контролю за досудовим розслідуванням, сприяння усуненню помилок та порушень в діяльності сторони обвинувачення;

– основним завданням суду в цій стадії є встановлення відповідності процесуального рішення прокурора, яким ініціюється судове провадження у першій інстанції, вимогам закону та наявності підстав для здійснення подальшої судової діяльності (в межах лише підготовчого провадження або і судового розгляду);

– правова природа підготовчого провадження як стадії юридичного процесу, яка притаманна всім видам судочинства, покликана забезпечити взаємозв'язок судового розгляду з досудовою процесуальною діяльністю, усунути перешкоди й створити умови для його проведення, а також надати сторонам можливість врегулювати правовий конфлікт до початку судового розгляду;

– дихотомія мети підготовчого провадження (яка полягає у встановленні судом можливості врегулювання кримінально-правового конфлікту до судового розгляду або забезпеченні своєчасного і безперешкодного судового розгляду) обумовлює множинність його завдань та, відповідно, застосування загального чи диференційованого порядку підготовчого провадження;

– за критерієм ускладнення процесуальної форми виділяють загальний, спрощений (спрощене провадження щодо кримінальних проступків) та ускладнений (провадження в суді присяжних) порядок підготовчого провадження; за критерієм участі в підготовчому провадженні обвинуваченого – загальний порядок, у якому участь обвинуваченого є обов'язковою, а також підготовче провадження за відсутності обвинуваченого (кримінальне провадження *in absentia*; спрощене провадження щодо кримінальних проступків); за критерієм спрямованості підготовчого провадження – загальний порядок, спрямований на встановлення підстав для проведення судового розгляду та підготовку до нього, а також диференційований порядок підготовчого провадження, спрямований на розгляд і вирішення кримінально-правового конфлікту по суті;

– завдання підготовчого провадження мають визначатися залежно від процесуального рішення прокурора, що ініціює судове провадження, зокрема: - при зверненні до суду прокурора з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру завданням суду є встановлення достатніх підстав для призначення судового розгляду та здійснення його підготовки; - при надходженні від прокурора обвинувального акта разом із

угодою, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності завдання суду полягає у встановленні достатніх підстав для вирішення кримінально-правового конфлікту в даній стадії кримінального провадження [6, с. 4, 5–6].

Процесуальні повноваження та зміст діяльності прокурора на стадії підготовчого провадження стали предметом наукового аналізу В.В. Колодчина у дисертаційному дослідженні «Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції» (2015 р.). На погляд автора, принципово інший підхід КПК України 2012 р. до питання забезпечення незаангажованості судді під час судового розгляду породив усічення контрольної функції суду в рамках підготовчого провадження, компенсувавши її перманентною контрольною діяльністю слідчого судді під час досудового розслідування. Тож контрольні повноваження судді, що здійснює підготовче провадження, констатує В.В. Колодчин, розповсюджуються лише на кінцевий етап досудового розслідування, який передбачає складання підсумкових документів та вручення їх копій учасникам кримінального провадження, що у свою чергу актуалізує питання участі прокурора в стадії підготовчого провадження. Серед пропозицій автора небезспірна, на наш погляд, пропозиція щодо подання прокурором документів та інших доказів не на стадії підготовчого провадження, а лише після оголошення ним обвинувального акту (що знаменує початок судового розгляду (судового слідства) [97, с. 9–10].

Реалізацію прокурором повноважень у підготовчому провадженні дослідив і Г.А. Ніколайчук у дисертації «Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні» (2019 р.), вказавши на те, що вона залежить від багатьох обставин. Передусім, зауважує автор, така його діяльність на цій стадії процесу в немалій мірі залежить від його ж діяльності на попередній стадії – зокрема, від того, з яким процесуальним документом він звернувся до суду, чи належним чином було складено відповідні документи та яким є ставлення суду з цього приводу. Також діяльність прокурора на відповідній стадії процесу може бути зумовлена і відповідною поведінкою (як протиправною, так і цілком законною) приватних учасників кримінального судочинства. Також діяльність та активність прокурора в ході підготовчого провадження може визначатися тим, яким було (і залишилося)

ставлення до його діяльності на досудовому розслідуванні у сторін кримінального провадження [159, с. 91].

Теоретичні, правові і процесуальні основи зміни прокурором правової позиції у суді першої інстанції дослідила М.І. Петрушко у дисертаційному дослідженні «Зміна правової позиції прокурора в суді першої інстанції» (2020 р.), встановивши, що правова позиція прокурора в суді першої інстанції – це сформоване за результатами досудового розслідування й сформульоване у направленому прокурором до суду обвинувальному акті, клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного або виховного характеру твердження про винуватість конкретної особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення та необхідність притягнення її у зв'язку із цим до кримінальної відповідальності або звільнення від кримінальної відповідальності (вчинення особою суспільно небезпечного діяння та необхідність застосування до неї примусових заходів медичного або виховного характеру), а також точка зору прокурора на фактичну інтерпретацію та юридичну оцінку інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [173, с. 3].

При цьому, автор доводить, що зміна прокурором правової позиції можлива лише під час судового розгляду в суді першої інстанції в будь-який момент до видалення суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку та аргументує неможливість такої зміни на інших стадіях судового провадження, зокрема у підготовчому провадженні, де діє аналогічний механізм відкликання прокурором обвинувального акта [173, с. 4].

Комплексну розробку проблематики участі прокурора в підготовчому судовому провадженні здійснив М.П. Тахтаров у дисертаційному дослідженні «Прокурор у підготовчому судовому провадженні» (2019 р.). Серед іншого, автор дійшов висновків про те, що:

– диференціація процесуальної форми підготовчого провадження обумовлює особливості правового статусу його учасників, зокрема, прокурора як суб'єкта сторони обвинувачення, який ініціює судове провадження шляхом скерування до суду підсумкового процесуального рішення, що ухвалено в результаті проведеного досудового розслідування;

– будучи обов'язковим учасником підготовчого судового засідання, прокурор спрямовує свою процесуальну діяльність на сприяння суду у врегулюванні кримінально-правового конфлікту до судового розгляду шляхом ухвалення судом вироку на підставі затвердженої угоди про примирення або визнання винуватості, постановлення ухвали про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності чи сприяння подальшому руху кримінального провадження у розумні строки і вирішення кримінально-правового конфлікту під час судового розгляду;

– процесуальна діяльність прокурора в підготовчому судовому провадженні, будучи складовою функції підтримання публічного обвинувачення, реалізується шляхом здійснення ним повноважень, спрямованих на вирішення завдань цієї стадії кримінального судочинства. При цьому диференціація процесуальної форми підготовчого судового провадження визначає особливості повноважень прокурора. Зокрема, при здійсненні підготовчого провадження в загальному порядку до повноважень прокурора належить заявлення відводу, клопотань, висловлювання думки, доведення наявності підстав для обрання, зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження тощо. При здійсненні підготовчого провадження в особливому (диференційованому) порядку у прокурора з'являються специфічні повноваження, спрямовані на вирішення завдань, зумовлених скерованим ним до суду процесуальним рішенням – обвинувальним актом разом з угодою, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності [250, с. 4, 12–13].

Питання угляду (дискреції, розсуду) прокурора, зокрема в стадії підготовчого провадження, дослідила С.О. Кахновець у дисертаційному дослідженні «Угляд прокурора у кримінальному провадженні» (2021 р.). Визначаючи угляд прокурора у кримінальному провадженні як аспект правозастосовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні, що полягає у виборі, передбаченому кримінальним процесуальним законом, або такому, що впливає з нього, чи зумовленого недоліками кримінального процесуального регулювання, прокурором процесуальної дії чи процесуального рішення з двох чи більше законних, обґрунтованих та справедливих альтернатив, які відповідають вимогам, що ставляться до

правозастосовного акту, у межах повноважень прокурора та з урахуванням обставин кримінального провадження, на підставі його внутрішнього переконання і правосвідомості, небезпідставно стверджуючи про взаємопов'язаність повноважень прокурора на етапі завершення досудового розслідування та у стадії підготовчого провадження, автор наголошує, що прокурор має право висловлювати власну думку та обґрунтовувати процесуальну позицію щодо усіх питань, які підлягають з'ясуванню у стадії підготовчого провадження, йому доводиться ретельно готуватися до підготовчого судового провадження, прогнозувати реально можливі рішення суду, аргументи інших учасників судового провадження [88, с. 20–21, 130, 137].

Діяльність прокурора в стадії підготовчого судового провадження відповідно до його диференційованих форм та окремих процесуальних рішень, що можуть бути прийняті судом на цій стадії кримінального провадження, також досліджувалась у дисертаційних роботах М.В. Кокошко «Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» (2016 р.) [96], І.О. Кісліциної «Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики» (2018 р.) [91], А.В. Ткача «Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру» (2021 р.) [254], О.І. Мерімеріної «Прокурор як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею, судом» (2021 р.) [145], А.О. Козаченка «Кримінально-процесуальна діяльність прокурора в кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб» (2023 р.) [94] та ін.

Сутність, значення та порядок діяльності прокурора у підготовчому провадженні досліджено А.В. Лапкіним у докторській дисертації «Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми» (2021 р.). З метою приведення підготовчого кримінального провадження у відповідність до інших видів судочинства автором запропоновано виокремити у його структурі два етапи: відкриття судового провадження (передбачає встановлення можливості призначення судового розгляду) та підготовку до судового розгляду (вирішення організаційно-підготовчих питань щодо його

проведення), відповідно визначено роль прокурора на кожному з цих етапів [125, с. 15].

Питання судових повноважень і судової діяльності загалом в стадії підготовчого провадження також привертала увагу дослідників.

Так, оціночна діяльність судді у підготовчому провадженні, зокрема в аспекті встановлення суддею підстав для прийняття тих чи інших процесуальних рішень, стала предметом наукового інтересу О.В. Калужинського у дисертації «Оціночна діяльність судді у підготовчому провадженні» (2015 р.) [84].

Я.В. Замкова, констатує у нормах КПК України 2012 року, які регулюють порядок підготовчого провадження, наявність суттєвих вад, а саме: невизначеність, в чому полягають вимоги законності та обґрунтованості рішень суду у цій стадії кримінального процесу, незакріплення певного строку, протягом якого повинно тривати підготовче провадження у разі вирішення спірних питань про підсудність, тощо, у дисертаційному дослідженні «Законність та обґрунтованість рішень судді у стадії підготовчого провадження в кримінальному процесі України» (2020 р.) встановила та дослідила проблемні питання визначення таких основних вимог до рішень суду у підготовчому провадженні, як законність та обґрунтованість, а також сформулювала пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення нормативної регламентації діяльності суду у даній стадії кримінального процесу та правозастосовної практики [73, с. 2, 3].

Кримінальні процесуальні рішення суду, прийняті за результатами підготовчого провадження, стали предметом наукового аналізу А.Є. Пастуха. У дисертаційному дослідженні «Кримінальні процесуальні рішення суду, прийняті за результатами підготовчого провадження» (2021 р.) автором сформовано дефініцію кримінальних процесуальних рішень суду, висвітлено методологічні аспекти розробки кримінальних процесуальних рішень суду, прийнятих за результатами підготовчого провадження, розроблено низку пропозицій щодо удосконалення законодавства, які передусім спрямовані на якнайчіткіше розуміння процесу підготовчого провадження та просте використання у практичній площині [171, с. 3, 6].

Теоретико-правові і прикладні проблеми закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання дослідив Є.О. Мартинов. У своєму дисертаційному дослідженні «Закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання» (2023 р.) автор встановив, що в системі кримінального провадження підготовче провадження є його складовою, позаяк посідає проміжне місце між досудовим розслідуванням і судовим розглядом, а рішення суду в цій стадії визначають подальший перебіг кримінального провадження, зокрема його закриття. Як стадія кримінального процесу підготовче провадження має на меті забезпечити взаємозв'язок судового розгляду з досудовим розслідуванням, усунути перешкоди й створити умови для проведення судового засідання, а також надати сторонам можливість урегулювати правовий конфлікт до початку судового розгляду [138, с. 3].

Водночас варто зауважити, що переважна більшість наукових робіт цього періоду, предметом дослідження в яких стала участь адвоката у кримінальному процесі, присвячена питанням його процесуальної діяльності як захисника або представника, а також особи, яка надає правову (правничу) допомогу, насамперед, у досудовому кримінальному провадженні або безпосередньо під час судового розгляду.

Так, повноваженням адвоката на досудовому розслідуванні присвячені дисертаційні роботи О.Ю. Лань «Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (2016 р.) [124], О.С. Старенького «Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні» (2016 р.) [243], Дубівки І.В. «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» (2017 р.) [57], І.М. Бігунець «Повноваження захисника на досудовому розслідуванні» (2020 р.) [14], К.С. Стоянова «Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні» (2024 р.) [245] та деякі інші, у судовому провадженні – робота М.Г. Моторигіної «Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції» (2015 р.) [152] та інші, на різних стадіях кримінального провадження – роботи О.В. Маслюк «Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» (2017 р.) [141], О.М. Скрябіна «Захисник в кримінальному

процесі: нормативно-правове дослідження» (2017 р.) [233], О.В. Дудко «Помилки адвоката в кримінальному провадженні» (2020 р.) [60], В.М. Карпенка «Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні» (2022 р.) [87], Р.О. Ємельянова «Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі» (2023 р.) [64] та інші, загальним питанням присвячені роботи Н.В. Хмелевської «Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні» (2013 р.) [272], О.В. Малахової «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні» (2015 р.) [213] та інші.

Отже, генеза правової регламентації процесуальної діяльності адвоката в кримінальному процесі, зокрема в диференційованих формах нинішньої стадії підготовчого провадження, історично склалася та отримала свій розвиток, зокрема, як вид (частина, компонент, напрям) діяльності суб'єктів захисту в кримінальному процесі, який, з одного боку, є обов'язковим елементом змагальної процесуальної форми кримінального процесу, а з іншого, необхідною умовою та водночас важливою гарантією забезпечення відповідним учасникам кримінального провадження права на кваліфіковану правничу допомогу, насамперед, у формі захисту та представництва за допомогою адвоката.

Очевидно, що вітчизняні наукові дослідження, присвячені вивченню процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження в її сучасній процесуальній формі, в силу об'єктивних причин, на відміну від правовідносин у сфері адвокатури та адвокатської діяльності загалом, мають відносно недавню історію.

Сучасний стан наукового дослідження такої діяльності адвоката, з однієї сторони, є відображенням загальної тенденції до активізації юридичних наукових досліджень у сфері кримінального процесуального права, що набула особливого значення у зв'язку з розробленням проекту і після прийняття КПК України 2012 року. І це не випадково, оскільки будь-яке напрацювання нормативного масиву, і тим більше кодифікованого нормативно-правового акту, яким є кодекс, призводить до неминучого теоретичного, наукового дослідження нових правових норм і практики їх застосування.

При цьому, науковий аналіз процесуальної діяльності адвоката як в кримінальному провадженні загалом, так і в стадії підготовчого провадження зокрема, не може бути здійснений належним чином без дослідження вже накопичених знань про статус адвоката загалом, міжнародні стандарти правового регулювання його участі у кримінальному процесі, без вивчення структурної побудови процесуальної діяльності адвоката в контексті механізму вирішення завдань кримінального провадження та прийнятих у підготовчому судовому засіданні судових рішень тощо.

Звернення до вивчення і вже традиційних тих чи інших аспектів процесуальної діяльності адвоката, зокрема з використанням системи сучасного методологічного арсеналу, також є необхідним компонентом у з'ясуванні змісту правових новацій.

1.2. Міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката в підготовчому провадженні

Використання поняття міжнародних стандартів на сучасному етапі розвитку правової науки, зокрема і в контексті євроінтеграційних процесів України, стало досить поширеним під час дослідження зарубіжного досвіду регулювання того чи іншого правового інституту.

І це не дивно, оскільки значення міжнародних, міжнародно-правових стандартів для національної правової системи полягає в тому, що вони є взірцем, еталоном, «нормативним об'єктом віднесення» [42, с. 176], орієнтиром під час реформування національного законодавства, що вказує його шляхи.

Як зауважує М.Г. Моторигіна, ми давно звикли до використання правниками при спілкуванні таких словосполучень, як «міжнародно-правовий стандарт», «стандарти РЄ», «загальновизнані міжнародні норми та принципи», «загальновизнані норми та принципи міжнародного права», «імперативні норми міжнародного права», «загальновизнані норми міжнародних договорів», «універсальні норми міжнародного права», «загальні принципи міжнародного

права», «норми, принципи і прецеденти міжнародного права» тощо. Проте, незважаючи на постійне застосування наведених термінів, вони викликають багато дискусій серед науковців, у тому числі й у контексті розкриття їх правового змісту, до того ж вчені відмічають виникнення певних методичних складнощів під час пошуків належної дефініції [152, с. 61].

Так, до міжнародних стандартів відносять: різні міжнародні договори, ратифіковані всіма або більшістю держав [156, с. 18]; загальновизнані норми міжнародного права найбільш загального характеру [172, с. 79]; головні, найбільш загальні норми, що відображають ідеї, які покладені в основу всієї системи міжнародного права [33, с. 27]; норми, що передбачають загальнодемократичні вимоги та обов'язки держав, які повинні з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку бути втіленими в своїх системах [157, с. 416]; єдність вимог для всіх учасників міжнародного договору, типовий орієнтир, що створює сприятливі умови для функціонування міжнародного права [115]; закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані, функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи і норми, що фіксують мінімально необхідний та/або бажаний зміст та/або обсяг прав людини, обумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку і встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони і захисту, передбачаючи за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [167, с. 15]; норми та принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міжнародного співробітництва [225, с. 615]; установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [24, с. 51]; встановлені нормами міжнародного права та відображені в рішеннях міжнародних юрисдикційних органів правила здійснення юридичної діяльності, які визнані національною або міжнародною правовою доктриною й обов'язкові для практичного застосування [116, с. 70] тощо.

Відсутня однозначність сприйняття та розуміння міжнародних стандартів у сфері кримінального провадження і серед практичних працівників. Разом із тим, варто відмітити, що переважна більшість опитаних респондентів пов'язують такі

міжнародні стандарти із положеннями (нормами) багатосторонніх міжнародно-правових актів (76% опитаних).

Подекуди міжнародні правові стандарти виводять зі змісту універсальних загальноновизнаних принципів міжнародного права.

Так, І. С.о. Нуруллаєв вказує, що загальноновизнані принципи – це певна частина норм міжнародного права, які є найбільш загальними серед інших норм та мають імперативний характер. Основні принципи сучасного міжнародного права – це його головні імперативні, універсальні норми, що виражають основні закономірності розвитку світової спільноти. Вони мають вищу юридичну силу й обов'язкові для всіх суб'єктів міжнародного права. Всі інші норми цього права повинні відповідати вказаним принципам. Загальноновизнані принципи міжнародного права встановлюють міжнародні правові стандарти – єдині мінімальні норми та вимоги до правового регулювання суспільних відносин, у тому числі й у сфері функціонування правосуддя [161, с. 219].

На погляд М.Г. Моторигіної, проблема виокремлення різних загальноновизнаних принципів міжнародного права виникла у зв'язку з тим, що, по-перше, у світі відсутні єдині підходи до їх формування та, по-друге, вчені розглядають як загальноновизнані принципи міжнародного права принципи галузей права. На переконання автора, доцільним є виокремлення загальноновизнаних принципів міжнародного права та загальноновизнаних галузевих принципів, які звичайно, не існують окремо. Загальноновизнані галузеві принципи доповнюють принципи міжнародного права та існують у певній галузі права. Крім того, загальноновизнаність передбачає загальнообов'язковість [153, с. 78].

Таким чином, під загальноновизнаними принципами міжнародного права автор розуміє історично обумовлені, визнані світовою спільнотою основоположні імперативні засади, що знайшли своє відображення у міжнародно-правових актах (договорах, статутах, деклараціях тощо), є обов'язковими для дотримання державами-учасницями, що гарантовано міжнародно-правовими засобами у випадках їх порушення. Відповідно загальноновизнані принципи міжнародного права у сфері кримінального провадження – це історично обумовлені, визнані світовою спільнотою основоположні засади, що знайшли своє відображення у міжнародно-

правових актах (договорах, статутах, деклараціях тощо), є обов'язковими або рекомендаційними для виконання чи дотримання та запровадження у національну правову систему держав-учасниць [153, с. 79].

Найчастіше саме на підставі загально визнаних принципів міжнародного права формуються міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності.

Говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій, С.М. Ляхівненко зазначає, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій (ММУО); г) вони фіксуються у відповідних джерелах права в вигляді принципів і норм права; г) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права [130, с. 667].

Отже, можна дійти висновку, що єдиного, чіткого та однозначного розуміння поняття міжнародного (міжнародно-правового) стандарту не існує.

Водночас переважна більшість учених визнає закріпленість міжнародних стандартів у нормах міжнародного права, договорах тощо.

Як відомо, й Конституція України, не використовуючи терміни «міжнародно-правові стандарти», «міжнародні стандарти» або «міжнародні принципи», у ст. 9 розглядає як частину національного законодавства саме чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У продовження тенденції закріплення позицій міжнародного права у законодавстві України у 2004 році був прийнятий Закон України «Про міжнародні договори України», що встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних

інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України [198].

Не прагнучи до вирішення завдання щодо однозначного визначення міжнародних стандартів у межах цього дослідження, розглянемо окремі аспекти формування міжнародних стандартів правового регулювання участі адвоката у кримінальному процесі загалом і підготовчому провадженні зокрема.

Насамперед, варто погодитись із М.Г. Моторигіною в тому, що стандарт може міститися в договорі, який не ратифікований Україною, проте сприйматися міжнародною спільнотою саме як міжнародно-правовий стандарт, до якого необхідно прагнути державі. У світі існує багато міжнародних договорів, отже, сама назва «міжнародний договір» не повинна автоматично присвоювати договору статус міжнародного стандарту. Сам по собі договір не є стандартом. Доцільніше, на погляд автора, говорити про те, що міжнародні документи (у тому числі й договори) містять норми або сукупність норм, які можуть розглядатися (або розглядаються) як міжнародно-правові стандарти. Стандарт стає еталоном, зразком, коли він визнається таким багатьма державами, містить оптимальні, еталонні вимоги, уніфікує певні однорідні правовідносини [153, с. 82–83].

Так і в п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» під стандартом розуміють нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [202].

М.В. Буроменський також зазначає, що формування стандартів не повинно виходити за межі форми прийняття міжнародних зобов'язань, які склалися в міжнародній практиці. Разом із тим саме якість стандарту повинна забезпечувати його безумовне застосування як основи для юридичної кваліфікації дії влад та урядів в державах. Таким чином, йдеться про стандарти як міжнародно-правові норми особливого роду, здатні служити меті глобального коректування соціальнополітичного розвитку окремих держав за тими напрямками їх розвитку, котрі представляють найбільшу загрозу для демократичного розвитку суспільств і людства в цілому [26, с. 12–13, 15].

Слід погодитися з М.В. Буроменським і у тому, що зародження норм-стандартів у міжнародному праві пов'язане з прагненням сформулювати в міжнародній практиці певні політико-юридичні орієнтири, розраховуючи на їх послідовне широке визнання у світі [26, с. 12–13].

Так, свого часу внаслідок посилення міжнародного правового регулювання після закінчення Другої світової війни почали формуватися різноманітні міжнародні трибунали і третейські суди у сфері як громадського, так і приватного міжнародного права, які охоплювали дедалі більше держав і правових культур. Це вимагало розширення складу юридичних співтовариств усередині країн і створення спільнот адвокатів і третейських арбітрів, які у міжнародних судах, що породило дискусії про формування єдиних стандартів юридичної професії на міжнародному рівні.

Надалі розвиток через глобалізацію, уніфікацію правового регулювання та практики, товарів, юридичних та етичних стандартів, а також адвокатську винагороду підтвердив необхідність вироблення єдиних міжнародних стандартів юридичної професії.

Ще однією підставою для встановлення міжнародних стандартів юридичної професії стали розвиток механізмів захисту прав людини на рівні ООН та регіональних міжнародних об'єднань (Рада Європи, Організація американських держав тощо) та визнання ролі незалежної юридичної професії як невід'ємної гарантії захисту прав людини та доступу до юридичних послуг на національному рівні. Особливо відзначалася роль юристів під час військових конфліктів та за диктаторських режимів. Незважаючи на ту провідну роль, яку займає концепція правової держави в сучасній теорії та практиці, ролі юристів, зокрема адвокатів, у цьому процесі тривалий час не приділялося належної уваги.

Дійсно, нагальна потреба у формуванні міжнародно-правових стандартів, у тому числі й у кримінальному провадженні, постала перед світовою спільнотою у XXI столітті, коли держави гармонізують своє законодавство із загальноновизнаною міжнародною практикою, відбувається активна міжнародна співпраця, майже всі держави визнають загальноновизнані принципи міжнародного права, на яких будують своє існування та міжнародну співпрацю. Прояв загальнообов'язковості міжнародно-правових стандартів на внутрішньодержавному рівні не свідчить про

обмеження суверенітету держави, оскільки не визнається нею вимушено, а сама держава добровільно погоджується взяти на себе зобов'язання [152, с. 77].

При цьому, міжнародні стандарти правового регулювання саме адвокатської діяльності відіграють особливу роль і мають важливе значення, позаяк виступають правовим і соціальним орієнтиром у сфері охорони та захисту прав і законних інтересів учасників відповідних правовідносин, є одним із найефективніших способів такого захисту.

Це виявляється, по-перше, у закріпленні зв'язків міжнародного та внутрішньонаціонального процесу захисту цих прав та, по-друге, у врегулюванні різних форм взаємодії національних та міжнародних процесів захисту прав особи.

Юристи також мають захист як загальних міжнародних норм, спрямованих на захист прав людини, так і норм міжнародного права та міжнародних стандартів, покликаних безпосередньо захищати юридичну професію. Міжнародне право недвозначно вимагає захисту юристів у всіх державах, і такий захист стає особливо важливим у тих державах, які перебувають у стані конфлікту чи кризи. Існує велика кількість міжнародних договорів та стандартів, які містять важливі зобов'язання держав, пов'язані із забезпеченням незалежності юридичної професії та гарантіями індивідуального захисту юристів.

Загалом можна запропонувати таку класифікацію джерел міжнародних стандартів правового регулювання адвокатської діяльності:

– загальні джерела – універсальні та регіональні міжнародні договори про права людини, які регламентують питання захисту та судочинства. Вони можуть мати як обов'язків, так і рекомендаційний для держав характер;

– спеціальні джерела – універсальні та регіональні документи з вузьких спеціальних питань правового статусу, організації адвокатури, організації та порядку діяльності адвокатів у певному виді судочинства тощо. Можуть мати обов'язків та рекомендаційний характер;

– спеціальні рекомендаційні джерела – документи міжнародних адвокатських об'єднань, зокрема з питань організації адвокатури, етики. Для держав вони мають виключно рекомендаційний характер, для національних адвокатських об'єднань-членів – як рекомендаційний, так і обов'язків характер.

Норми міжнародного права, спрямовані на захист прав людини, визнають особливу та важливу роль юристів, адвокатів і, таким чином, містять особливі положення щодо їх захисту та юридичної професії загалом. Багато прав, які гарантуються міжнародними нормами будь-якій людині, яка перебуває в межах юрисдикції держави або під її контролем, вимагають особливого захисту, який надає адвокати, які забезпечують належну реалізацію зазначених прав. В іншому випадку існує ризик, що, маючи право теоретично, на практиці громадяни не зможуть знайти адвоката для консультацій або для захисту їх прав у судовому порядку. Багато міжнародних договорів щодо захисту прав людини та загальновизнані необов'язкові інструменти містять положення про право на юридичне представництво. Хоча в цих положеннях явно не вказується обов'язок держави захищати адвокатів, їх зміст був би неповним без можливості адвокатів представляти своїх клієнтів незалежно і без втручання або переслідування з боку держави або третіх осіб.

Зазначені інструменти, за відсутності спеціальних декларацій про захист адвокатів та забезпечення їх безпеки, гарантують існування верховенства права шляхом забезпечення кожному права ефективного юридичного радника. Таким чином, право міжнародних договорів непрямо встановлює відповідальність держав за захист адвокатів з метою забезпечення прав людини та основних свобод у суспільстві.

На додаток до перелічених вище положень міжнародних договорів існують інші важливі міжнародні стандарти та норми, які докладніше встановлюють зобов'язання держав щодо забезпечення незалежності юридичної професії, і навіть закріплюють правила допуску до професії, створення професійних співтовариств, права та обов'язки адвокатів тощо.

На цей час у світі існує низка міжнародних, міжнародно-правових стандартів, керівних принципів.

Їх класифікують за різними критеріями: 1) за суб'єктами створення (всесвітні (або універсальні) (ООН), регіональні (стандарти РЄ, ЄС, ОБСЄ); 2) за галузевою приналежністю: конституційно-правові; кримінальні процесуальні (дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого; поводження із затриманим; ефективного захисту тощо); кримінально-правові; цивільно-правові тощо; 3) за формою закріплення: ті,

що містяться у міжнародних договорах, актах міжнародних організацій, формуються міжнародними судовими установами (зокрема, ЄСПЛ); 4) за юридичною значимістю: формально необов'язкові або декларативні; рекомендаційні («м'яке право»; обов'язкові); 5) за ступенем визначеності: абсолютно визначені; відносно визначені [130, с. 669; 184, с. 262; 239, с. 20].

Генеральна Асамблея ООН прийняла перелік керівних принципів щодо встановлення міжнародних стандартів у галузі прав людини. Документи, що формулюють такі стандарти, мають: а) узгоджуватися з існуючим зводом міжнародно-правових норм у галузі прав людини; б) носити фундаментальний характер і базуватися на притаманних особі гідності та цінностях; в) бути досить чіткими, щоб служити джерелом прав і зобов'язань, які піддаються визначенню та здійсненню; г) передбачати, де це доцільно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи представлення доповідей; е) користуватися широкою міжнародною підтримкою [289, с. 23–24].

Більш вузькоспеціальні норми, що регламентують професійну діяльність юриста, містяться в таких спеціальних та спеціальних рекомендаційних джерелах, як:

Основні принципи ООН щодо ролі юристів 1990 року;

Декларація ООН про право та обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи (Декларація про правозахисників) 1998 року;

Принципи та керівні положення ООН щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя 2012 року;

Рекомендація № R(2000)21 Комітету міністрів Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката від 25 жовтня 2000 року;

Директива № 2013/48/ЄС Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 22 жовтня 2013 року «Про право на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на повідомлення третьої сторони при позбавленні волі та на спілкування з третіми особами та консульськими органами при позбавленні волі»;

практика Європейського суду з прав людини;

Принципи та керівні положення щодо права на справедливий судовий розгляд та правову допомогу в Африці;

Стандарти Міжнародної асоціації юристів (International Bar Association, IBA):

- Стандарти незалежності юридичної професії (1990 рік);
- Загальні засади для спільноти юристів (2006 рік);
- Посібник із встановлення та підтримання процедур оскарження та розгляду дисциплінарних питань (2007 рік);
- Міжнародні засади поведінки юридичної професії (2011 рік);
- Антикорупційний гід для асоціацій юристів (2013 рік);
- Міжнародні принципи поведінки спеціалістів у галузі права в соціальних мережах, IBA (2014 рік);
- Практичний посібник Міжнародної асоціації юристів з бізнесу та прав людини для юристів у сфері бізнесу (2016 рік);

Стандарти Міжнародної комісії юристів (International Commission of Jurists, ICJ):

- Рамкова Концепція щодо запобігання та викорінення корупції та забезпечення неупередженості судової системи 2000 року;
- Декларація Міжнародної комісії юристів щодо забезпечення прав людини та верховенства права при боротьбі з тероризмом 2004 року (Берлінська Декларація);
- Женевська Декларація Міжнародної комісії юристів щодо забезпечення верховенства права та ролі суддів та юристів під час кризи (2011 рік);
- Принципи Міжнародної комісії юристів щодо ролі суддів та юристів щодо біженців та мігрантів (2017 рік);

Стандарти Міжнародного союзу адвокатів (Union Internationale des Avocats, UIA):

- Туринські принципи професійної поведінки для юридичної професії у XXI столітті (2002 рік);
- Ключові засади юридичної професії (2012 рік);

Стандарти Ради колегій адвокатів та юридичних спільнот Європейського Союзу (Council of Bars and Law Societies of Europe, CCBE):

- Загальний кодекс поведінки юристів країн Європейського Союзу (1988);

- Хартія ключових засад європейської юридичної професії (2006 рік);
- Хартія основних принципів адвокатської діяльності (2016 рік);
- Основні принципи ООН щодо ролі юристів (Принципи 17–22, 23).

Деякими із цих міжнародних документів закріплюються такі обов'язки держав щодо адвокатів під час здійснення ними професійної діяльності:

- держави не мають права будь-яким чином втручатися в діяльність адвоката, повинні забезпечувати адвокатам захист у разі виникнення загрози їхній безпеці, визнавати право адвоката відстоювати інтереси клієнта в будь-якому суді, за винятком тих випадків, коли адвокат позбавляється такого права, та забезпечувати завчасний доступ до всієї необхідної інформації для виконання професійних обов'язків;

- забороняється асоціювати адвокатів із злочинами, політичними переконаннями чи іншими справами їхніх клієнтів;

- адвокати мають право брати участь у громадських дискусіях з питань, що стосуються права, відправлення правосуддя та заохочення та захисту прав людини, бути членами місцевих, національних, міжнародних організацій або створювати їх та брати участь у їхніх засіданнях, не наражаючись на обмеження своєї професійної діяльності внаслідок своїх законних дій чи членства у законній організації;

- уряди повинні визнавати та дотримуватися конфіденційності комунікацій та консультацій між адвокатом та клієнтом у рамках їхніх відносин, пов'язаних з виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків;

- надання юридичної допомоги є обов'язком та відповідальністю держави та має бути закріплене у конкретних законодавчих та нормативних актах. Провайдери юридичної допомоги повинні мати можливість виконувати свою роботу ефективно, вільно та незалежно;

- відповідній асоціації має бути повідомлено про причину та юридичну підставу арешту або затримання, місце утримання арештованого або затриманого адвоката, представники асоціації повинні мати доступ до заарештованого або затриманого адвоката;

– усі органи влади та урядові агентства повинні надавати адвокатам у кожній справі безперешкодний доступ до клієнтів та документів, необхідних для захисту довірених їм інтересів.

Також держави зобов'язані:

– надавати адвокатам імунітет від кримінальної та цивільної відповідальності у разі, якщо вони сумлінно виконують свої обов'язки (неможливість покарання чи його загрози, обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за будь-які дії, що здійснюються відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм); встановлювати заборону на притягнення до відповідальності за будь-які висловлені усно чи письмово думки щодо справи чи сторін;

– захищати від обшуку та виїмки офіс адвоката, документи та іншу інформацію;

– забороняти отримання від адвоката інформації, що становить адвокатську таємницю, зокрема допит його як свідка, розкриття листування;

– захищати звичайну та електронну систему адвокатського діловодства від вилучення та перевірок, а також забезпечувати захист від втручання у використуванні електронні засоби зв'язку та інформаційні системи;

– забороняти необґрунтоване притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– дотримуватись імунітету адвокатів від відповідальності за будь-які дії, вжиті в рамках закону в інтересах захисту їх клієнтів при оголошенні особливого або воєнного стану, щоб впоратися з надзвичайною ситуацією.

У цілому головними орієнтирами у роботі адвоката, який здійснює захист прав людини, є принцип незалежності професійної діяльності і право на свободу від стороннього втручання та тиску.

Таким чином, реалізація прав людини нерозривно пов'язана з незалежністю та неупередженістю суддів, а також незалежністю та сумлінністю адвокатів, юристів-практиків. Безперечним є той факт, що захист основних прав і свобод людини краще забезпечується тоді, коли і судді, і адвокати надійно захищені від тиску та втручання зі сторони.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що міжнародні стандарти правового регулювання участі адвоката у кримінальному, зокрема підготовчому судовому провадженні, – це закріплені у нормах міжнародного права або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою базові вимоги до здійснення адвокатом кримінальної процесуальної діяльності, а також гарантій її ефективності, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави та визначають вектор розвитку її національного законодавства у відповідній сфері.

Очевидно, що незважаючи на доволі розгалужене наукове дослідження багатьох питань, пов'язаних із наданням адвокатом професійної правничої допомоги підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, свідку та іншим учасникам кримінального провадження, усі вони потребують подальшого наукового аналізу з урахуванням сучасної правозастосовної практики. При цьому, необхідними, на наш погляд, є більш детальне опрацювання та усвідомлення проблем, які стосуються застосування положень Конституції України та міжнародно-правових стандартів наданням адвокатом професійної правничої допомоги у кримінальному процесі. Адже, як зауважує С.С. Бандурка, Україна хоча і має свій власний унікальний досвід формування та розвитку інституту адвокатури, однак при цьому не може не брати до уваги міжнародні документи, які діють у цій сфері [9, с. 6–7].

У світі вже сформована ціла система міжнародних документів, що містять норми та принципи, які визнаються міжнародною спільнотою, суддями, юристами, фахівцями в галузі права багатьох країн як міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі й у сфері забезпечення ефективної діяльності адвоката у кримінальному процесі. Її складовими передусім виступають: Загальна декларація прав людини [71]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [149]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [150].

Окрім названих, основними міжнародно-правовими документами, які містять стандарти кримінальної процесуальної діяльності, зокрема ефективного захисту у кримінальному провадженні, є: Мінімальні стандартні правила поведінки з

в'язнями (затверджені I Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями 30.08.1955 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийняте Резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї від 09.12.1988 р.; Резолюція (78) 8 Комітету міністрів про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 р.; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті Резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 р.; Основні принципи, що стосуються ролі юристів; Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII конгресом ООН по запобіганню злочинності 01.08.1990 р.

Основні тенденції щодо розвитку прав осіб, як і залучаються до сфери кримінального провадження, а також осіб, які надають їм правову допомогу, пов'язуються з прийняттям Статуту ООН (26.06.1945 р.), в якому закріплена така мета міжнародного співробітництва, як сприяння та розвиток поваги до прав людини і основних свобод (п. 3 ст. 1) [244], а також Статуту Міжнародного воєнного трибуналу (08.08.1945 р.).

Статут ООН став необхідною міжнародно-правовою основою, найбільш загальним фундаментом формування сучасної розгалуженої системи міжнародного захисту прав людини. Віднісши права людини до найважливіших цінностей людства Статут ООН закріпив принцип поваги прав людини [46, с. 36–37].

При цьому, загальний сенс змісту універсальної системи захисту прав людини в рамках ООН полягає в тому, що розробники Статуту не мали на меті створити вичерпний перелік прав та основних свобод, тому ще під час створення ООН було узгоджено, що міжнародне співробітництво держав з прав людини має перш за все розпочатися з розробки таких міжнародних документів або актів та рішень ООН, в яких містилися б вказівки на ті конкретні права та свободи людини, які, на думку міжнародного співтовариства, мають користуватися загальною повагою. Одночасно з цим процесом державам-членам організації рекомендувалися б і всі ті законодавчі,

адміністративні та інші заходи, які вони мають вживати для практичного визнання та здійснення всіх цих прав і свобод [46, с. 36].

Своєю чергою Статут Міжнародного військового трибуналу став додатком до Угоди про судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн осі, що була прийнята у 1945 році на Лондонській конференції, присвяченій вирішенню складних політичних і правових проблем, пов'язаних з організацією нової форми інтернаціональної юстиції для притягнення до відповідальності осіб за наслідками Другої світової війни.

Робота Нюрнберзького трибуналу і підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй у Сан-Франциско були ланками одного ланцюга, слугували одній меті: зміцненню міжнародного миру і безпеки [90, с. 6].

За висновком В. Гутника, попри значні прогалини у забезпеченні права на захист, створення Нюрнберзького воєнного трибуналу стало важливим кроком не тільки у становленні інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за нормами міжнародного права, але й забезпечення їхнього права на захист під час кримінального переслідування [52, с. 163].

Разом із тим загальновизнаним є й те, що провідне місце у створенні міжнародно-правових стандартів кримінальної процесуальної діяльності (у тому числі й стандартів ефективного захисту, представництва) посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини, Конвенція, ЄКПЛ) [98].

З прийняттям цієї Конвенції фактично розпочалось становлення і розвиток європейських стандартів з прав людини. Адже Конвенція передбачила не тільки зміст і обсяг прав людини, але й механізм захисту цих прав і визначила коло суб'єктів звернення до ЄСПЛ. Тому ці стандарти є не просто певною декларативною нормою, а є реальний дієвий механізм притягнення держави до відповідальності за порушення прав людини. Конвенція стала першим міжнародним правозахисним документом, що спрямований на захист широкого спектру громадянських і політичних свобод. Найбільш революційним положенням Конвенції стало

закріплення норми щодо контролю збоку Європейського суду з прав людини у випадках, коли ініціатором процесу є окрема особа, а не держава. Конвенція встановила певний стандарт у сфері прав і свобод людини, який ці держави-учасниці Конвенції зобов'язані гарантувати [274, с. 596, 597].

При цьому, Додаткові протоколи №№ 4, 6, 7 і 13 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод мають статус самостійних міжнародних документів, положення яких доповнюють текст Конвенції, але не інкорпоровані до її тексту. Вони мають статус договорів та власний індекс у класифікаторі договорів Ради Європи [34, с. 362].

Цікавим є те, що на переконання М. Бонда, Конвенція є динамічним документом, який Суд тлумачить у світлі конкретних обставин кожної справи. Із розвитком Європи впродовж останніх трьох поколінь до Конвенції додавалися права через подання відповідних додаткових протоколів. Розширилося також тлумачення Конвенції Судом, який робить подекуди більший, а подекуди менший акцент на деяких збалансовуючих аспектах, які неминуче кваліфікують права людини за конкретних обставин. Виходить, що реальні справи демонструють і створюють закон [139, с. 9].

Таким чином, сама Конвенція, як і Додаткові протоколи до неї, містить положення, що мають принципове значення для регламентації кримінального провадження, зокрема в аспекті гарантування відповідних прав особи.

Конвенція має ряд статей, які безпосередньо стосуються кримінального процесу (наприклад, статті 3, 5, 6, 8, 13 та ін.). Вони визначають відповідні права осіб – учасників кримінальних процесуальних відносин, водночас будь-яке обмеження цих прав передбачає їх відновлення засобами застосування заходів правового захисту.

І це об'єктивно, позаяк за справедливим твердженням О.Г. Яновської, здійснення кримінальних проваджень є однією з найбільш чутливих галузей правозастосування і в її межах значною мірою зазнають обмежень та навіть порушень основні конвенційні права людини: право на свободу та особисту

недоторканність, на захист від свавільного втручання в особисте і приватне життя, захист права власності та ін. [292].

З аналізу цих статей видно, що вони сформульовані дуже широко, а тому діапазон їх застосування, для захисту прав людини, досить великий [223, с. 145].

Ратифікація Конвенції Верховною Радою України 17 липня 1997 року стала новим етапом у реформуванні національного кримінального процесу. І саме з цього моменту кожен, хто знаходиться під юрисдикцією України, отримав право, після використання усіх національних засобів захисту, звертатися зі скаргою про порушення Україною прав і свобод, гарантованих Конвенцією, до ЄСПЛ.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди під час розгляду справ застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [194].

Практика ЄСПЛ є нічим іншим, як його правовими позиціями з питань визначення змісту окремих термінопонять, які вживаються у нормах ЄКПЛ в абстрактній, загальній формі, конкретизації та уточнення змісту цих термінопонять. І хоча правові позиції ЄСПЛ можуть викликати сумнів і піддаватись критиці, але, незважаючи на це, вони повинні застосовуватись правозастосовними органами внаслідок прямої вказівки зазначеного, за винятком випадків, якщо вони суперечать положенням Конституції України. ЄКПЛ змінюється головню завдяки тлумаченню її положень ЄСПЛ. Практика ЄСПЛ перетворила ЄКПЛ на живий механізм; таким чином вона розширила закріплені в ній права й застосувала їх до ситуацій, які не можна було передбачити на час прийняття ЄКПЛ [47, с. 12].

Це свідчить про наявність органічної єдності рішень ЄСПЛ та конвенційних норм, дотримуватися яких зобов'язана наша держава, а практичне втілення зазначених рішень та норм в законодавчих і правозастосовних державних заходах здійснюється в зазначеному вигляді.

Конституційний Суд України сформулював принцип «дружнього ставлення» до міжнародного права, який ґрунтується на тому, що фундаментальні права та свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини, та основоположні свободи

в Конституції України мають спільну юридичну природу. Цей принцип приписує, що хоча Конституція України має найвищу юридичну силу, однак такі гуманітарні питання мають вирішуватися з урахуванням міжнародних нормативно-правових актів та усталеної практики Європейського суду з прав людини [35, с. 227].

В Україні явною є тенденція до все більшого врахування положень Конвенції і рішень ЄСПЛ у правозастосовній практиці, зокрема й у сфері кримінального провадження.

Відповідно до ст. 9 КПК України під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства, а кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

При цьому, рішення ЄСПЛ – це каталізатор вільних і самостійних дій держави щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної практики, формування правової політики, яка логічно впливає з його рішень. ЄСПЛ не має на меті нав'язування державам однакових підходів, його метою є встановлення мінімальних загальноєвропейських стандартів, покликаних забезпечити ефективний захист прав людини на національному рівні [55, с. 134].

Як зазначає Д.В. Гончар, вироблені ЄСПЛ міжнародні стандарти, безумовно, значущі для правової системи України. По-перше, у зв'язку з тим, що виходячи з тлумачення правової допомоги Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а саме з огляду на зміст права на доступ до суду, держава зобов'язана забезпечити механізм реалізації права на отримання кваліфікованої правової допомоги (у тому числі безоплатної). По-друге, даний механізм повинен сприяти досягненню цілей його імплементації в національну правову систему, що передбачає визначення суб'єктів, які надаватимуть безоплатну правову допомогу, забезпечення належного моніторингу та фінансування їх діяльності. По-третє,

обмеження на отримання безоплатної правової допомоги (за суб'єктами, за предметом, за стадіями розгляду справи тощо) повинні співвідноситися з тими стандартами, які вироблені на міжнародному рівні [44, с. 38].

І хоча практика ЄСПЛ звісно впливає на чинні стандарти правозастосування, зокрема в Україні, де в останні роки є очевидними позитивні зрушення в напрямку встановлення верховенства права, викоренення корупції та фактичного гарантування прав та свобод особи, говорити про повне відновлення справедливості у випадку порушень положень Конвенції, зокрема у сфері кримінального провадження, неможливо, оскільки діяльність ЄСПЛ зводиться, здебільше, до констатації фактів порушення прав людини та встановлення грошової компенсації для особи, чий процесуальні права були порушені, а декларація фактів порушення тих чи інших прав не здатна усунути факти неправильного застосування національного кримінального процесуального законодавства в минулому [178, с. 250, 253].

Саме цей факт, на наш погляд, засвідчує особливу важливість і чутливість питань, пов'язаних із процесуальною діяльністю адвоката у кримінальному провадженні на всіх його етапах, правовими гарантіями її ефективності стосовно тих учасників кримінального провадження, які мають право скористатись професійною правничою допомогою.

Так, ЄСПЛ у низці справ зазначав, що право на захист особи, що обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, гарантоване пунктом 3 (с) статті 6 Конвенції, становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду, відповідно він вважає за необхідне розглядати скарги у світлі зазначених положень у контексті, чи було провадження в цілому справедливим [210; 211; 212; 213; 214; 215; 216; 217; 218].

ЄСПЛ дотримується загального підходу щодо розгляду справ за пунктом 3 (с) статті 6 Конвенції у поєднанні з іншими елементами права на справедливий суд, щоб показати, через кумулятивний (тобто сумарний) аналіз труднощів, з якими

стикається захист, загальний вплив цих труднощів на справедливість процесу в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції [270, с. 74].

Право на захист, гарантоване пунктом 3 (с) зазначеної Конвенції, змістовно включає 4 елементи, зокрема: 1) право захищати себе самостійно, 2) за певних обставин – право обирати захисника, 3) право на безоплатну правову допомогу, якщо обвинувачений не має достатньо коштів або якщо цього вимагають інтереси правосуддя, 4) право на практичну і ефективну правову допомогу [270, с. 75].

При цьому слід враховувати, що право захищати себе особисто не є абсолютним, і державні органи можуть відмовити у клопотанні про захист особисто, якщо національне законодавство вимагає обов'язкової участі захисника. Особа, проти якої висунуті кримінальні обвинувачення, яка не бажає захищатися особисто, повинна бути в змозі скористатися юридичною допомогою за власним вибором [270, с. 75–76]. А право на безоплатну правову допомогу стосується усіх стадій провадження, включаючи як досудові, так і після закінчення провадження у суді першої інстанції [215].

У контексті процесуальної діяльності адвоката, зокрема забезпечення права на захист, практика ЄСПЛ спонукає до розуміння важливості забезпечення такого права, коли цього вимагають інтереси правосуддя і навіть тоді, коли норми чинного на той час закону не передбачали обов'язкового надання безоплатної правової допомоги певним категоріям осіб (справа «Довженко проти України» (*Dovzhenko v. Ukraine*, заява №36650/03), рішення від 12 січня 2012 року) [212].

Ця справа є яскравим прикладом двох тенденцій розвитку національної юридичної практики, по-перше, коли відсутність механізму реалізації права нівелювало саме право з огляду на неможливість де-факто ним скористатися, незважаючи на його проголошення де-юре, а по-друге, незастосування європейських стандартів, закріплених, зокрема, у практиці ЄСПЛ, незважаючи на законодавче визнання такої практики джерелом права [270, с. 84].

І це видається цілком справедливим, оскільки без перебільшення можна погодитись з тим, що юрист (адвокат, захисник, представник) виконує важливу

соціальну функцію із забезпечення юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина, сам є певною мірою гарантом забезпечення вказаних гарантій [246, с. 49], сприяє реалізації правосуддя та виступає гарантією втілення для кожного конституційного права на кваліфіковану правову допомогу, чим забезпечує свою користь суспільству [151, с. 180], а держава, маючи відповідні позитивні зобов'язання, повинна забезпечити: 1) відповідну нормативно-правову базу, тобто створити відповідне національне законодавство, яке відповідає вимогам якості та передбачуваності (нормативний рівень); 2) належний стандарт застосування відповідних норм права (правозастосовний рівень) [40, с. 164–165].

Відповідно до Резолюції (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації, враховуючи, що надання безоплатної правової допомоги має розглядатися не як акт благодійності щодо незабезпечених, а як зобов'язання, покладене на суспільство в цілому, ніхто не може бути в силу перешкод економічного характеру позбавлений можливості використання або захисту своїх прав у будь-яких судах. З цією метою кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу в судовому провадженні, що має охоплювати всі витрати особи, якій вона надається, зокрема гонорари адвокатів, мита, витрати на експертизу, відшкодування видатків свідків і витрати на переклад. Безоплатна правова допомога має завжди надаватися особою, яка має право практикувати в якості адвоката у відповідності з правовими нормами держави, з можливістю її отримання в перебігу судового провадження в разі зміни фінансового становища сторони або виникнення іншої обставини, яка робить необхідною таку допомогу [204].

У преамбулі Кодексу поведінки європейських адвокатів, прийнятого 28 жовтня 1988 р. на пленарній сесії Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (РААПТЕ), із наступними змінами, зазначається: у будь-якому правовому суспільстві адвокат виконує особливу роль. Обов'язки адвоката не обмежуються сумлінним виконанням свого обов'язку в межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому – точно так само, як і в інтересах тих, чії права та

свободи йому довірено захищати; адвокат повинен не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. Повага до професійних функцій адвоката є суттєвою умовою існування верховенства права та демократії в суспільстві [93].

У зв'язку з цим на адвоката покладається цілий комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, зокрема:

- зобов'язання перед клієнтом;
- зобов'язання перед судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи як довірена особа клієнта або від його імені;
- зобов'язання перед іншими представниками даної професії в цілому і перед будь-яким з колег зокрема;
- а також зобов'язання перед суспільством, для членів якого існування вільної незалежної професії поряд з дотриманням правових норм є найважливішою гарантією захисту прав людини перед особою державної влади та інших інтересів суспільства [93].

В Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року, підтверджується обов'язок держав-учасниць сприяти і забезпечувати належну роль адвокатів, яка має поважатися і гарантуватися урядами при розробці національного законодавства та його застосуванні як адвокатами, так і суддями, прокурорами, членами законодавчої та виконавчої влади і суспільством в цілому.

Цей документ встановлює, зокрема, право будь-якої людини звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури (ст. 1), а також обов'язки адвокатів як важливих учасників здійснення правосуддя постійно дбати про честь і гідність своєї професії, а щодо клієнта ці обов'язки мають включати: консультації клієнта про його права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав і обов'язків клієнта; надання допомоги клієнту будь-яким законним способом та вчинення правових дій для захисту його інтересів;

надання клієнту допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах. Надаючи допомогу клієнтам при здійсненні правосуддя, адвокати повинні дотримуватися прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм. Адвокат має бути лояльним до інтересів свого клієнта (ст.ст. 12–15) [168].

У Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, прийнятій на 727 засіданні заступників міністрів 25 жовтня 2000 року, у контексті доступу усіх осіб до адвокатів (принцип IV) вказано про необхідність вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення ефективного доступу всіх осіб до правових послуг, які надаються незалежними адвокатами, а також забезпечення надання ефективних правових послуг особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, зокрема особам, які позбавлені свободи [205].

Потенціал міжнародних правових актів окремо використовується і для забезпечення кваліфікованої правової допомоги жертвам злочинів.

Так, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.) зобов'язує сприяти тому, щоб судові та адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв шляхом, зокрема надання належної допомоги жертвам протягом всього судового розгляду [53].

15 березня 2001 р. Рада ЄС прийняла рамкове (основоположне) рішення «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві», в якому зазначено, що жертвам злочинів повинен бути забезпечений доступ до консультації, що надається безоплатно там, де це передбачено законом, стосовно їхньої ролі під час розгляду справи, а також правова допомога, коли у них є можливість отримати статус сторін у кримінальному провадженні [199].

Як зауважує С.Є. Абламський, удосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема в частині забезпечення та реалізації прав і законних

інтересів потерпілого (жертв злочинів), постійно перебуває в динаміці свого розвитку з урахуванням як соціально-економічних, політичних та інших потреб держави та суспільства, а також вимог міжнародних правових актів і позитивного досвіду інших країн. Підтвердженням цього є те, що на сьогодні міжнародною спільнотою розроблено основоположні правові акти з фундаментальних питань у сфері кримінального судочинства. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання як члена ООН, повинна забезпечити кожній особі її права та свободи. Такі зобов'язання поширююся також і на положення щодо правового статусу учасників кримінального провадження з урахуванням міжнародних правових стандартів і принципів [1, с. 145].

Загалом можна констатувати, що міжнародні правові акти здійснили та продовжують здійснювати істотний вплив на розвиток інституту кваліфікованої правничої допомоги, зокрема в кримінальному процесі України. На міжнародному рівні необхідним визнається створення державами сприятливих умов для виконання адвокатами покладеної на них функції з надання кваліфікованої правничої допомоги, зокрема у кримінальному провадженні, у різних формах.

Взаємовідносини між особою і державою з приводу забезпечення реальної можливості отримання правової допомоги в Україні визначені Конституцією України і забезпечені гарантованістю правового статусу особи [32, с. 28].

Саме на адвокатуру держава покладає здійснення конституційної функції надання професійної правничої допомоги в Україні (ст. 131-2 Конституції України).

Закріплення в Конституції України права на професійну правничу допомогу є не тільки визнанням за ним якостей, що притаманні основним правам і свободам як елементу конституційного статусу людини і громадянина, а й підтвердженням того, що загальновизнані норми і принципи міжнародного права є складовою частиною правової системи нашої держави. При цьому, поняття «допомоги» у поєднанні з «правничою» і особливо з «кваліфікованою» є самостійним і дозволяє визначити роль і місце інституту адвокатури у забезпеченні гарантій прав людини у системі інших суб'єктів, наділених правом надання правової допомоги [32, с. 28].

Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. За своєю суттю воно є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [219].

Водночас виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 4 ст. 131-2 Конституції України).

Саме адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права особи на захист від кримінального обвинувачення та представництво її інтересів у суді. У той же час кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів [31].

Варто зауважити, що після змін, внесених до Конституції України в межах конституційно-правової реформи у червні 2016 року [197], у законодавстві України виникла термінологічна невизначеність у використанні понять правової, юридичної, правничої допомоги, має місце нечіткість і непослідовність їх застосування в текстах законів. Роз'яснення вищих судових інстанцій та Конституційного Суду України теж не дають однозначної відповіді на зазначені питання [114, с. 98].

Водночас визнається, що конституційне право кожної особи на професійну правничу допомогу у суді (ст. 59, ст. 131-2 Конституції України) в межах виконання державою своїх позитивних зобов'язань (ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) є основною конституційною гарантією права на доступ до правосуддя, яке, в свою чергу, є невід'ємною складовою права на судовий захист (ст. 55 Конституції України). При цьому, як зауважує О.М. Дроздов, право на професійну правничу допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку та має відповідний

статус і гарантії. Крім того, виключне право адвокатів на здійснення функцій захисту та представництва в судах відповідає міжнародній практиці провідних держав світу та сприяє формуванню правничої професії з єдиними стандартами й етичними правилами [56].

Отже, право кожного на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні регулюється комплексом міжнародних нормативно-правових актів, серед яких можна виділити ті, що містять норми, які регулюють:

– обов'язок державних органів роз'яснювати та забезпечувати реалізацію прав підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених учасників у кримінальному процесі;

– участь професійних суб'єктів надання правничої допомоги, їхні права та обов'язки в межах кримінального процесу [19, с. 339].

Серед нормативних актів першої групи, насамперед, слід вказати Загальну декларацію прав людини (1948 р.), в якій утверджується право кожного для встановлення обґрунтованості пред'явленого йому кримінального обвинувачення, на основі повної рівності, на те, щоб його справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом (ст. 10), а також право вважатися невинуватим доти, поки його винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому йому забезпечують усі можливості для захисту (ч. 1 ст. 11) [71].

У 1950 році в Римі була прийнята Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) – документ, який розвинув і деталізував основні положення, закріплені у Загальній декларації прав людини. Так, кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього (ч. 2 ст. 5); кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше: бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини

обвинувачення, висунутого проти нього; мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту (п.п. а, в ч. 3 ст. 6) [98].

У контексті встановлення обов'язку державних органів роз'яснювати та забезпечувати реалізацію прав, зокрема підозрюваних та обвинувачених у кримінальному процесі, необхідно навести ряд принципових положень, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) [149] та Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1988 р.) [74].

Так, кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення (ст. 9 Міжнародного пакту; принцип 10 Зводу принципів).

До відома затриманої особи або його адвоката, якщо він є, невідкладно доводиться повна інформація про будь-яку постанову про затримання, а також про причини затримання (ч. 2 принципу 11 Зводу принципів). Будь-якій особі в момент арешту та на початку затримання або ув'язнення чи одразу після цього органом, відповідальним за арешт, затримання чи ув'язнення відповідно, доводяться до відома та роз'яснюються її права, а також порядок їх здійснення (принцип 13 Зводу принципів). Затримана особа має право на отримання правової допомоги зі сторони адвоката. Вона одразу після арешту інформується компетентним органом про своє право і їй надаються розумні можливості для здійснення цього права (ч. 1 принципу 17 Зводу принципів).

Необхідним є і звернення до змісту Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (1985 р.), відповідно до якої державам слід інформувати жертв про їхні права (п. 5), сприяти наданню належної допомоги жертвам протягом усього судового процесу (п.п. с п. 6), розвивати та широко забезпечувати відповідні права та засоби правового захисту для жертв таких діянь (п. 21) [53].

Відповідно до Рекомендації R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно положення потерпілого в рамках кримінального права та

кримінального процесу потерпілий має бути поінформований про можливості отримання, зокрема правової допомоги (п. 2 розділу А, п. 9 роз-ділу D) [207].

Подальший розвиток це положення віднайшло в Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів, якою державам рекомендовано забезпечити потерпілим доступ до інформації, що стосується їхньої справи та є необхідною для захисту їхніх інтересів та прав, зокрема про спосіб і умови отримання потерпілим відповідного захисту; правових консультацій, а у відповідних випадках – безоплатної правової допомоги [208].

На VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинності і поводження з в'язнями були прийняті Основні положення про роль адвокатів (1990 р.) [168]. Щодо обов'язку державних органів роз'яснювати та забезпечувати реалізацію прав учасників кримінального процесу цей документ встановлює таке: обов'язком урядів є забезпечення можливості кожному бути поінформованим компетентними владами про право одержати допомогу адвоката за його вибором при арешті, затриманні або поміщенні у тюрму, або обвинуваченні у кримінальному злочині (п. 5); уряди повинні забезпечити людині, підданій затриманню, арешту або поміщеній у тюрму з пред'явленням або без пред'явлення обвинувачення у вчиненні кримінального злочину, швидкий допуск до адвоката, у будь-якому випадку не пізніше ніж через 48 годин з моменту затримання або арешту (п. 7).

Серед нормативних джерел міжнародного характеру про участь у провадженні професійних суб'єктів надання правничої допомоги, їхні права та обов'язки в межах кримінального процесу, насамперед, слід вказати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), відповідно до п. с ч. 3 ст. 6 якої кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення може захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [98].

Це право є досить важливим з огляду на можливість обвинуваченого залучати до свого захисту професійного захисника, при цьому, незалежно від його майнового становища.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, дублюючи в собі ряд положень раніше прийнятих міжнародних правових актів, ще раз підкреслює право кожного при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [149].

Слід звернутись і до Стандартних мінімальних правил поводження з в'язнями (1955 р.), що гарантують ув'язненим особам, які перебувають під слідством, право звертатися там, де це можливо, до безплатної юридичної консультації, приймати в ув'язненні юридичного радника (адвоката), який взяв на себе їх захист, підготовлювати і передавати йому конфіденційні інструкції. З цією метою на їхню вимогу треба надавати в їхнє розпорядження письмове приладдя. Побачення в'язня з його юридичним радником повинні відбуватися на очах, але за межами слуху співробітників поліцейських або тюремних органів [241].

З метою усунення економічних перешкод для доступу до правосуддя Комітетом Міністрів Ради Європи була ухвалена Резолюція про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації (1978 р.) [204].

Цей міжнародний акт проголошує право кожної особи на необхідну правову допомогу в судовому провадженні (ст. 1), яка має забезпечувати особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержання необхідних юридичних консультацій з усіх питань, які можуть зачіпати їхні права та інтереси (ст. 12).

При цьому відзначається, що така допомога має завжди надаватися особою, яка має право практикувати в якості адвоката у відповідності з правовими нормами держави (ст. 5).

Групу норм-принципів, спрямованих безпосередньо на забезпечення участі професійних правозахисників у межах кримінального процесу, можна виділити в тексті Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (ч. 2 принципу 17, принцип 18) [74]. Йдеться про можливість і конкретний порядок отримання професійної правової допомоги у кримінальному процесі з акцентом на конфіденційному характері консультацій затриманого із захисником та межах цієї конфіденційності у розвиток положень ст. 93 Стандартних мінімальних правил поводження з в'язнями.

Значна кількість норм, що регламентують різні питання участі професійних адвокатів у кримінальному процесі, містяться в Основних положеннях про роль адвокатів [168].

Тут йдеться про право кожного на звернення до адвоката за своїм вибором для відстоювання своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінального провадження (ст. 1); про обов'язок уряду забезпечити особі, яка не має адвоката, у випадках, коли інтереси право-суддя вимагають цього, допомогу адвоката, котрий має відповідну компетенцію та досвід ведення таких справ (ст. 6); про конфіденційність зустрічі або комунікацій й консультацій з адвокатом без зволікань, перешкод і цензури (ст. 8); про обов'язки і повноваження адвокатів, гарантії їхньої діяльності (статті 12–22).

Цей документ один з небагатьох, що доволі детально регламентує діяльність адвокатів у кримінальному процесі. Окремі його норми відтворюють положення інших міжнародних актів, що розглянуті вище, водночас значна частина у такому розлоговому виді сформульована вперше.

З метою вдосконалення існуючої системи правової допомоги для найбільш вразливих верств населення Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації № R (93) 1 рекомендував державам-членам сприяти доступу найбільш вразливих верств населення до закону та правосуддя, поширювати надання безоплатної правової або інших форм

допомоги на всі судові інстанції та на всі змагальні або незмагальні процеси незалежно від того, в якій якості виступають відповідні особи (статті 1, 3) [206].

У розвиток цих положень у Рекомендації № R (2000) 21 Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував державам-членам вжити всіх необхідних заходів для забезпечення ефективного доступу всіх осіб до правових послуг, які надаються незалежними адвокатами, надання ефективних правових послуг особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, зокрема і особам, які позбавлені свободи [205].

Цими рекомендаціями, на відміну від інших міжнародних актів, розкривається поняття адвоката та відтворюються найбільш загальні аспекти його професійного становища, зважаючи на засадничу роль, яку адвокати професійні об'єднання адвокатів відіграють у забезпеченні захисту прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, аналіз міжнародно-правових актів доводить, що, починаючи з найбільш загальних засадничих положень Загальної декларації прав людини (1948 р.), норми про основи діяльності адвоката, виконання ним професійних функцій у кримінальному провадженні поступово розвивались і деталізувались, відображаючи еволюцію системи гарантій реалізації права учасників процесу на отримання професійної правничої допомоги.

Саме міжнародно-правові акти мають відігравати вирішальну роль при формулюванні поняття професійної правничої допомоги та наповненні змістом відповідного правового стандарту, що стане основою для розвитку нормативних засад і практики діяльності адвокатів у кримінальному процесі загалом і, зокрема в стадії підготовчого провадження [19, с. 342].

Отже, аналіз вищевказаних міжнародно-правових документів, узагальнення практики ЄСПЛ дозволяє міжнародно-правові стандарти, що сформувались у сфері реалізації права кожного на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні поділити на такі групи:

– стандарти, що регулюють обов'язок державних органів роз'яснювати та забезпечувати реалізацію прав підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших зацікавлених учасників кримінального провадження;

– стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів безпосередньо самим учасником кримінального провадження;

– стандарти, що регулюють участь професійних суб'єктів надання правничої допомоги, їхні права та обов'язки в межах кримінального провадження;

– стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження і покладають на державні органи обов'язки щодо забезпечення можливості здійснення ефективного захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Виокремлення таких груп стандартів не означає, що вони існують окремо одна від одної, оскільки лише в сукупності вони здатні забезпечити ефективний захист, представництво прав і законних інтересів осіб – учасників кримінального провадження.

Кожна із вищезазначених груп стандартів містять певні складові.

Так, Моторигіна, досліджуючи міжнародно-правові стандарти, що спрямовані на сприяння реалізації права на захист у кримінальному провадженні та забезпечення його ефективності, до таких складових, серед іншого, відносить:

1) своєчасність та оперативність поінформованості зрозумілою мовою про: надані законом права, причини арешту; право зберігати мовчання (не давати показання щодо себе); користуватися правовою допомогою захисника, у тому числі й безоплатно; право на вільний вибір захисника; на добровільну, свідому, розумну відмову від правової допомоги захисника; обсяг (характер) обвинувачення; сукупність доказів, які покладені у підґрунтя обвинувачення [190]; право на перекладача (якщо потрібно – його заміну) та письмовий переклад мовою, якою обвинувачений володіє, принаймні документів, під якими він ставить свій підпис;

2) участь у судовому розгляді, у тому числі особиста присутність обвинуваченого у залі судового засідання, або участь у режимі відеоконференції, що дозволить

реалізувати весь комплекс наданих прав, зокрема, й права на отримання вмотивованого рішення, права на оскарження, права на допит свідків захисту та обвинувачення; 3) належну кваліфікацію адвоката; 4) обов'язок захисника провадити доказову діяльність (активний захист); 5) добросовісність виконання адвокатом своїх обов'язків; 6) розумну незалежність адвоката від держави; 7) обов'язкову присутність захисника на слуханнях (у залі судового засідання); 8) дотримання захисником встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні та оскарження порушення встановлених строків іншими учасниками; 9) особисту перевірку захисником добровільності відмови від призначеного захисника, а також роз'яснення обвинуваченому його прав і можливих наслідків відмови від захисника; 10) прискорення моменту доступу обвинуваченого до захисника; 11) безперешкодність та конфіденційність спілкування обвинуваченого із захисником; 12) достатність часу та можливостей для підготовки захисту; 13) збирання доказів, які спростовують обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність (у тому числі й можливість виклику та допиту свідків і експертів у суді); 14) обов'язок держави забезпечити реальний (не ілюзорний чи формальний) захист підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме по собі призначення захисника не забезпечує надання ефективної правової допомоги. Враховуючи незалежний характер адвокатури, держава може втручатися в діяльність захисника лише з метою забезпечення розумного балансу між інтересами правосуддя та інтересами конкретного обвинуваченого; 15) обов'язок надати стороні захисту час та можливості для здійснення ефективного захисту та ін. [153, с. 95–96].

Отже, у результаті проведеного узагальнення міжнародно-правових документів виявлені певні міжнародні стандарти, що утворюють систему складників, кожен з яких окремо, а загалом їх сукупність сприяють здійсненню ефективної процесуальної діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретико-методологічних засад дослідження процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні дозволив сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Інститут процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні поступово еволюціонував і в процесі свого розвитку пройшов шлях від загальноправового регулювання до формально-юридичного структурованого закріплення в комплексі нормативно-правових актів.

2. Пропонується така періодизація етапів розвитку інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні:

– етап зародження процесуальної діяльності адвоката в кримінальному процесі, зокрема в судовому провадженні (XV ст. – 1864 р.);

– етап інституціалізації процесуальних повноважень адвоката у законодавстві періоду Російської імперії (1864–1917 рр.);

– етап формування основ кримінального процесуального законодавства України, ліквідації присяжної адвокатури та створення інституту захисників, представників (1917–1922 рр.);

– етап інституціалізації процесуальних повноважень адвоката-захисника/представника у законодавстві радянського періоду (1922–1956 рр.);

– етап розширення професійних повноважень у процесуальній діяльності адвоката-захисника/представника у законодавстві радянського періоду (1956–1991 рр.);

– етап інституціалізації та поступового розширення процесуальних повноважень адвоката-захисника/представника у законодавстві України (1991–2012 рр.);

– сучасний етап розвитку професійних повноважень у процесуальній діяльності адвоката-захисника/представника, зокрема в підготовчому судовому провадженні (2012 – теперішній час).

3. Етапи розвитку інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні мають певний ступінь наступності. Водночас можна констатувати як розширення обсягу професійних повноважень адвоката-захисника/представника та удосконалення правових норм, спрямованих на забезпечення їх реалізації, залежно від підвищення рівня демократизації в державі та підвищення статусу адвокатури, так і наявність так званих контрреформ, в результаті яких обсяг професійних повноважень адвоката-захисника/представника звужувався або обмежувались можливості їхньої реалізації.

4. З огляду на те, що процесуальне положення адвоката-захисника/представника у кримінальному процесі, і зокрема в стадії підготовчого судового провадження, нерозривно пов'язане з процесуальним положенням особи, яку він захищає або представляє, розвиток інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні обумовлюється зокрема і розвитком процесуальних прав та гарантій їх реалізації таких осіб. Водночас можна констатувати недостатній зв'язок професійних повноважень адвоката, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», із його процесуальними повноваженнями захисника або представника у кримінальному провадженні.

5. Під міжнародними стандартами правового регулювання участі адвоката у кримінальному, зокрема підготовчому судовому провадженні, пропонується розуміти закріплені у нормах міжнародного права або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою базові вимоги до здійснення адвокатом кримінальної процесуальної діяльності, а також гарантій її ефективності, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави та визначають вектор розвитку її національного законодавства у відповідній сфері.

6. Запропоновано таку класифікацію джерел міжнародних стандартів правового регулювання адвокатської діяльності:

– загальні джерела – універсальні та регіональні міжнародні договори про права людини, які регламентують питання захисту та судочинства. Вони можуть мати як обов’язків, так і рекомендаційний для держав характер;

– спеціальні джерела – універсальні та регіональні документи з вузьких спеціальних питань правового статусу, організації адвокатури, організації та порядку діяльності адвокатів у певному виді судочинства тощо. Можуть мати обов’язків та рекомендаційний характер;

– спеціальні рекомендаційні джерела – документи міжнародних адвокатських об’єднань, зокрема з питань організації адвокатури, етики. Для держав вони мають виключно рекомендаційний характер, для національних адвокатських об’єднань-членів – як рекомендаційний, так і обов’язків характер.

7. Міжнародно-правові стандарти, що сформувались у сфері реалізації права кожного на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні пропонується поділити на такі групи: 1) стандарти, що регулюють обов’язок державних органів роз’яснювати та забезпечувати реалізацію прав підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших зацікавлених учасників кримінального провадження; 2) стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів безпосередньо самим учасником кримінального провадження; 3) стандарти, що регулюють участь професійних суб’єктів надання правничої допомоги, їхні права та обов’язки в межах кримінального провадження; 4) стандарти, що покликані сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження і покладають на державні органи обов’язки щодо забезпечення можливості здійснення ефективного захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Водночас лише в сукупності ці групи стандартів здатні забезпечити ефективний захист, представництво, а також надання інших видів професійної правничої допомоги особам – учасникам кримінального провадження.

8. Загалом національне кримінальне процесуальне законодавство, пройшовши тривалий шлях удосконалення, відображає низку елементів найкращого світового

досвіду і відповідає демократичним стандартам, зокрема у розрізі предмета цього дослідження. Водночас воно не є досконалим і потребує подальшого удосконалення і розвитку, насамперед, за напрямками: 1) гарантій судового захисту та права на професійну правничу допомогу для кожного учасника кримінальних процесуальних відносин; 2) дотримання принципу незалежності адвокатів як одного з необхідних елементів незалежності системи правосуддя.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Сутність, поняття та нормативно-правова основа діяльності адвоката в підготовчому провадженні

Особлива роль у кримінальній процесуальній діяльності відведена забезпеченню державними органами та їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. По суті, це питання співвідношення публічності та диспозитивності у кримінальному процесі як особливому виді державно-правової діяльності. При домінуванні публічного начала повнота влади належить державним органам (їх посадовим особам), які здійснюють кримінальне провадження, і саме від них залежить реалізація іншими учасниками кримінального провадження своїх прав і законних інтересів. В іншому випадку сторони процесу є незалежними одна від одної, забезпечення і реалізацію своїх прав вони здійснюють незалежно і самостійно.

Як відомо, у вітчизняному кримінальному процесі публічність займає переважне місце.

Переважання у кримінальному процесі публічності, на думку В.Т. Нора, пояснюється тим, що у кримінальній процесуальній формі знаходять свою реалізацію норми кримінального права, які прийняті з метою охорони і захисту суспільства від суспільно-небезпечних посягань. Держава не може стояти осторонь того, що порушуються встановлені нею ж кримінально карані заборони – вчиняються злочини [160, с. 8]. Її реакція, що проявляється у формі державного осуду, в більшості випадків не залежить від волевиявлення окремих громадян. Більше того, держава не може цілком ігнорувати інтереси суспільства загалом, яке в силу необхідності відновлення порушеного правопорядку, завжди вимагатиме з'ясування істини і покарання винного [43]. Однак, як слушно наголошує

В.Т. Маляренко, побудова кримінального процесу лише на основі публічності або, навпаки диспозитивності також неможлива. Оскільки значне посилення публічності може призвести до набуття кримінальним-процесуальною діяльністю репресивного характеру, а диспозитивності – до анархії [136, с. 3].

Розширення процесуальних прав учасників процесу, надання і забезпечення можливості вільного розпорядження ними сприяє посиленню у кримінальному процесі диспозитивних засад. Як наголошує Н.П. Головатчук, в основному це відбувається за рахунок звуження публічної складової, однак її ігнорування може призвести до зниження ефективності кримінальної процесуальної діяльності. У такому разі держава втратить дієвий інструмент контролю над злочинністю, що призведе до зниження рівня захисту тих же приватних інтересів [43].

Значення забезпечення державними органами та їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, у тому числі за допомогою адвоката, у сучасних умовах, у порівнянні із попередніми історичними періодами, суттєво зросло. Якщо раніше це відіграло другорядну роль у цілях і засобах кримінальної процесуальної діяльності, то зараз – воно одне з пріоритетних.

І хоча численні наукові дослідження публічних і диспозитивних начал та їх співвідношення у кримінальному провадженні засвідчують проблему встановлення їхнього балансу, встановлення розумних, допустимих меж розширення засад диспозитивності в кримінальному процесі, на наш погляд, послідовна реалізація положень, спрямованих на забезпечення державними органами та їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, дозволить, з однієї сторони, зберегти ведучу роль державних органів, їх посадових осіб, а з іншої – покласти на них виправдані обмеження та додаткові зобов'язання, покликані убезпечити учасників кримінального провадження від можливих помилок та зловживань зі сторони уповноважених органів і осіб.

Так, зокрема М.М. Почтовий вказує на те, що актуальним на сьогодні залишається питання про допустимі межі розширення сфери диспозитивності у кримінальному провадженні з метою максимального забезпечення прав та інтересів

учасників кримінального судочинства. При цьому важливим є залишити місце публічності, можливості застосування примусу з тим, щоб гарантувати виконання завдань кримінального провадження, ефективне функціонування правоохоронних органів тощо [187, с. 141].

Задається питанням щодо співвідношення публічності і диспозитивності Т.М. Мирошниченко, зауважуючи, що зосередження уваги виключно на правах жертви задовольняє жертву, тоді як покарання повинно мати публічний характер і не бути питанням тільки приватного інтересу. Виникають запитання: де ті розумні межі розширення диспозитивності у кримінальному судочинстві і в чому полягає збалансованість публічних і диспозитивних засад, з якими пов'язується надія на правопорядок? [146, с. 191].

Порівняти між собою принципи публічності й диспозитивності, на переконання Л.В. Карабут, так само важко, як здійснити порівняльний аналіз у плані «антагонізму» двох будь-яких інших принципів процесу, наприклад презумпції невинуватості й змагальності. У «чистому» вигляді принцип публічності в кримінальному процесі не існує й існувати не може. Публічності діяльності слідчого, прокурора та суду (судді) завжди кореспондує диспозитивність у діяльності інших суб'єктів процесу. Особливо це стосується тих суб'єктів, які є заінтересованими у його результатах. Наприклад, зазначені державні органи не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого: вони повинні діяти на підставі принципу публічності. Але обвинувачений може скористатися правом подання доказів, забезпечуючи власні інтереси та діючи при цьому на засадах диспозитивності [85, с. 34].

Окремі автори закликають не прагнути до побудови у кримінальному процесуальному праві моделі ідеального співвідношення публічності та диспозитивності, вважаючи, що таке завдання задалегідь приречене на провал. Якщо спробувати звести чинне кримінальне процесуальне право до ідеальної моделі, то неминуче можна прийти до побудови помилкової моделі. Принципово важливо не будувати ідеальну модель співвідношення публічності та

диспозитивності в кримінальному судочинстві, а виявляти фактори, що впливають на подібне співвідношення в певний період розвитку суспільства і держави. Розвиток кримінального процесуального права, розробка оптимального співвідношення публічності та диспозитивності в кримінальному судочинстві на конкретному історичному етапі розвитку суспільства, безумовно, залежать від рівня розвитку громадянського суспільства, моральності людей і стану державності [цит. за: 187, с. 143].

На сьогодні публічність та диспозитивність визначені як загальні засади кримінального провадження (п.п. 18, 19 ч. 1 ст. 7, ст. 25, ст. 26 КПК України), а охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, наряду із захистом особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпеченням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура є завданнями кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Як відомо, забезпечення державними органами та їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження ґрунтується на системі процесуальних гарантій.

Останні визначаються переважно доволі широко як визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства [174, с. 16] або більш вузько, зокрема як встановлені нормами чинного законодавства права, обов'язки та інтереси учасника, на підставі яких він має можливість їх правової реалізації [237, с. 63].

Разом із тим, забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, на наш погляд, здійснюється за такими основними напрямками (елементами):

- 1) нормативне закріплення процесуального статусу учасника кримінального провадження;
- 2) дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження державними органами та їх посадовими особами;
- 3) надання цими органами та посадовими особами можливостей для реалізації учасниками кримінального провадження їхніх прав, а відповідно й відстоювання свобод і законних інтересів.

Нормативне закріплення процесуального статусу учасника кримінального провадження є вихідним елементом у системі забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Проблема процесуального статусу учасників кримінального провадження, його належного закріплення в нормах кримінального процесуального законодавства, приведення у відповідність до конституційних положень, норм міжнародного права і міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини – актуальна проблема кримінального процесу чи не на всіх етапах його розвитку.

І це не випадково, адже з'ясування змісту статусу учасників кримінальних процесуальних правовідносин має важливе значення (практичне, юридичне, соціальне) для визначення засобів та способів захисту прав та законних інтересів особи та громадянина [235, с. 63]. Своєю чергою, реалізація норм, які регулюють права та обов'язки учасників кримінального провадження та суду, є змістом кримінальної процесуальної діяльності. Як без учасників кримінальне провадження неможливе, так і без реалізації ними своїх процесуальних прав та обов'язків воно або є неможливим, або істотно зменшується його ефективність [122, с. 650].

При цьому, як справедливо зауважує Т.В. Корчева, виходячи із завдань кримінального провадження ст. 2 КПК України, права, свободи і законні інтереси кожної особи, яка залучається до кримінального провадження як його учасник,

повинні бути захищені. Реалізація цього положення на практиці можлива лише за умов усвідомлення кожною особою, яка стає учасником кримінального провадження, свого процесуального статусу. Звісно, що його можна визначити на підставі норм, які встановлюють процесуальні права й обов'язки, гарантії їх дотримання, а також відповідальність за їх виконання. Обізнаність кожної особи, яка залучається у кримінальне провадження, стосовно свого процесуального статусу надає їй змогу брати активну участь у кримінальному процесі та ефективно захищати свої інтереси [104, с. 194].

Варто зауважити, що у період тривалої дії КПК України 1960 року цей елемент особливо на ранніх етапах повною мірою у ньому не був забезпечений. На думку тогочасного законодавця, усі учасники кримінального процесу повинні були допомагати державним органам, їх посадовим особам боротися із злочинністю. Відповідно основна увага в процесуальному законодавстві приділялась обов'язкам учасників процесу, а деяких з них, зокрема свідок і перекладач, узагалі не наділялись будь-якими процесуальними правами.

У чинному КПК України питанням процесуального статусу учасників кримінального провадження приділено особливу увагу. Просте порівняння попереднього і чинного КПК України засвідчує те, що рівень забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні значно зріс і продовжує зростати. Так, якщо відповідно до КПК України 1960 року підозрюваний мав вісім процесуальних прав (ч. 2 ст.43-1), то наразі відповідно до чинного КПК України у нього їх уже вісімнадцять і перелік цей невичерпний (ч. 3 ст. 42). Згідно з ч.ч. 3, 4 ст. 49 КПК України 1960 року потерпілий мав одинадцять процесуальних прав, а по чинному КПК України їх у нього вже більше двадцяти і перелік цей невичерпний (ст. 56). Доволі широкі права у чинному КПК України закріплені для свідка, експерта, спеціаліста, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження та інших учасників кримінального провадження.

Наряду з цим на учасників кримінального провадження покладаються і процесуальні обов'язки, виконання яких покликане сприяти реалізації державними

органами та їх посадовими особами своїх функцій і повноважень. За невиконання чи неналежне виконання процесуальних обов'язків, як правило, передбачена відповідальність.

Незважаючи на очевидний прогрес нормативного врегулювання питань процесуального статусу учасників кримінального провадження, усе ще залишаються питання, що потребують свого вирішення.

Так, у процесуальній літературі досліджуються окремі прогалини і колізії КПК України, що можуть призводити (і призводять) до виникнення серйозних проблем у теорії та практиці кримінального процесу щодо участі того чи іншого учасника у кримінальному провадженні та визначенні його процесуального статусу [68; 103; 123; 221; 227; 277; 278].

За такої ситуації одним із найбільш дієвих способів забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні стає правнича допомога професійного юриста – адвоката.

Стаття 59 Конституції України гарантує кожному право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Це конституційне положення має універсальне значення і поширюється на усі ті випадки, коли особа потребує правничої допомоги незалежно від її правового статусу або сфери провадження.

У попередні історичні періоди адвокат як захисник тривалий час допускався до участі у справі, як правило, лише з моменту пред'явлення обвинувачення. Вважалось, що до цього моменту слідчий нікого не обвинувачує, а лише формує доказову базу, тому захисник особливо і не потрібен. Тільки наприкінці 80-х років минулого сторіччя захисник був допущений на ранній етап досудового розслідування. Це відбувалось у разі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, або застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту до пред'явлення обвинувачення. Тим не менше такий захист був не надто ефективним. Окремі дії адвокатів трактувались державними органами та їх посадовими особами

як спроби адвокатів перешкодити встановленню істини у справі. Обмеженою була правнича допомога для потерпілого. Повністю був позбавлений правничої допомоги адвоката свідок.

В чинному КПК України право на професійну правничу допомогу отримало подальший розвиток. Форми адвокатської діяльності у кримінальному провадженні стали більш окресленими, захисник отримав додаткові повноваження. Проте повної реалізації право кожного на професійну правничу допомогу на будь-якому етапі кримінального провадження в КПК України не отримало.

Як цілком справедливо зауважують О.П. Кучинська та Ю.В. Циганюк, на перший погляд правове регулювання діяльності адвоката у кримінальному провадженні достатньо регламентоване, відповідає міжнародним стандартам та не потребує корегування. Але, як показує практика, під час реалізації норм кримінального процесуального законодавства виникає чимало проблем, які засновані на колізіях та прогалинах у ньому. Серед них чільне місце займають проблеми захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої допомоги учасникам кримінального провадження адвокатом [121, с. 598].

Так, серед засад кримінального провадження, закріплених у главі 2 КПК України, право на професійну правничу допомогу як самостійна засада кримінального провадження відсутнє. Певною мірою це конституційне положення відображене на рівні засади забезпечення права на захист (п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20 КПК України), однак це лише часткова реалізація ст. 59 Конституції України, оскільки стосується вона лише частини учасників кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений та ін.) і лише захисту як виду адвокатської діяльності.

Залишається невизначеним вид адвокатської діяльності при наданні професійної правничої допомоги свідку, викривачу.

Разом із тим, одного лише нормативного закріплення процесуального статусу учасників кримінального провадження для реалізації ними своїх прав, захисту свободі законних інтересів недостатньо. Необхідним є також дотримання прав,

свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження державними органами та їх посадовими особами під час здійснення ними своєї діяльності.

Сам термін «дотримання» передбачає точне, без відхилень виконання, здійснення чого-небудь обіцяного, необхідного; необхідність діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чим-небудь [29, с. 244]. Це означає, що державні органи та їх посадові особи, зі своєї сторони, повинні суворо слідувати вимогам закону щодо реалізації учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав. Так, якщо учасник кримінального провадження наділений правом вчинення тієї чи іншої процесуальної дії, то посадова особа зобов'язана надати йому таку можливість.

Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений мають право на першу вимогу мати захисника і зустріч із ним незалежно від часу в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування. Це право може бути реалізованим тоді, коли у будь-який час будь-якого дня підозрюваному, обвинуваченому та захиснику буде надано ізольоване приміщення для конфіденційного спілкування.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпий має право бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження. Очевидно, що це право буде реалізованим тільки тоді, коли слідчий, прокурор повідомить потерпілому відповідну інформацію.

Безумовно, що значна частина прав учасників кримінального провадження навіть за бажання щодо їх реалізації може залишитись декларацією на папері без дотримання цих прав державними органами, їх посадовими особами. Це правило набуває особливої актуальності у публічному кримінальному процесі, який хоча й має елементи змагальності сторін, проте здійснюється відповідними посадовими особами.

Норми КПК України прямо і системно не акцентують увагу посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, на дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Серед засад кримінального

провадження, визначених у главі 2 КПК України, відповідне положення відсутнє, є лише окремі його елементи (повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність і т.п.).

Крім того, формулюючи процесуальний статус державних органів, їх посадових осіб, законодавець не закріпив будь-яких їх обов'язків щодо дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. У цих статтях йдеться насамперед про повноваження суду, прокурора, слідчого, дізнавача тощо.

Як і засада публічності зобов'язує прокурора, слідчого в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України).

Важливе значення у створенні умов для реалізації наданих учасникам кримінального провадження процесуальних прав відіграє їх роз'яснення посадовими особами. Крім того, виявленому бажанню учасника кримінального провадження реалізувати надане право повинен кореспондувати відповідний обов'язок посадової особи. У КПК України це питання вирішено подекуди неоднозначно.

Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 221 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у

наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Наряду з цим згідно з п. 5 ч. 2 ст. 56 КПК України під час досудового розслідування потерпілий має право отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування. Пунктом 11 ч. 1 ст. 56 КПК України визначено, що протягом кримінального провадження потерпілий має право знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому цим Кодексом, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження.

Загалом можна зауважити, що у сфері забезпечення реалізації учасниками кримінального провадження гарантованих Конституцією України, КПК України та іншими законами України їхніх прав, свобод і законних інтересів нерідко трапляються перешкоди об'єктивного та суб'єктивного характеру. Останні пов'язані із неправомірними, помилковими діями органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, і наділені відповідними обов'язками щодо забезпечення реалізації наданих учасникам кримінального провадження прав, охорони та захисту їхніх свобод і законних інтересів. Перешкоди ж об'єктивного характеру, насамперед, відображають стан нормативно-правової основи кримінальної процесуальної діяльності, зокрема адвоката, як суб'єкта надання професійної правничої допомоги учасникам кримінального провадження.

До того ж, порушення процесуальних прав захисника одночасно тягне за собою і порушення права учасника кримінального провадження, якому адвокат надає кваліфіковану правову допомогу. Отже, права та обов'язки адвоката, як й інших учасників кримінального провадження, фактично є об'єктом забезпечення прав особи у кримінальному процесі.

Саме тому питання правового регулювання окремих засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні мають неабияке значення і завжди характеризуються актуальністю.

Конституція України, гарантуючи державний захист прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 3, ст.ст. 21, 55), надає кожному право на професійну правничу допомогу (ч. 1 ст. 59). Це право є невід'ємним елементом правового статусу людини і громадянина, що гарантоване не лише національним, а й міжнародним правом.

У КПК України, що був прийнятий на заміну Кримінально-процесуальному кодексу України 1960 р., знайшли своє відображення окремі положення, спрямовані на реалізацію конституційної норми про надання професійної правничої (правової) допомоги у кримінальному провадженні. При цьому у контексті подальшого реформування кримінального процесуального законодавства межі реалізації цього права значно розширились.

Водночас системний аналіз чинного законодавства дає підстави для висновку про недостатню розробленість ряду нормативних положень, які стосуються реалізації права кожного на професійну правничу допомогу в різних стадіях кримінального процесу, і зокрема в стадії підготовчого провадження.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики є у працях Ю.М. Бисаги, А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеєвої, Т.Б. Вільчик, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, С.В. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Я.П. Зейкана, В.М. Карпенка, В.П. Кучевського, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, С.Л. Савицької, С.Ф. Сафулька, Д.Б. Сергєєвої, О.С. Старенького, О.Г. Яновської та інших авторів. Водночас спектр досліджуваних питань у цій сфері є доволі широким, що обумовлює наявність постійного наукового інтересу.

Насамперед варто зазначити, що загальне законодавче визначення поняття професійної правничої допомоги у законодавстві України відсутнє.

Після змін, внесених до Конституції України в межах конституційно-правової реформи у червні 2016 року [197], у законодавстві виникла термінологічна невизначеність понять правової, юридичної, правничої допомоги, має місце

нечіткість і непослідовність їх застосування в текстах законів. Роз'яснення вищих судових інстанцій та Конституційного Суду України теж не дають однозначної відповіді на зазначені питання [114, с. 98].

Водночас визнається, що конституційне право кожної особи на професійну правничу допомогу у суді (ст. 59, ст. 131-2 Конституції України) в межах виконання державою своїх позитивних зобов'язань (стаття 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) є основною конституційною гарантією права на доступ до правосуддя, яке, в свою чергу, є невід'ємною складовою права на судовий захист (ст. 55 Конституції України).

При цьому, як зауважує О.М. Дроздов, право на професійну правничу допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку та має відповідний статус і гарантії. Крім того, виключне право адвокатів на здійснення функцій захисту та представництва в судах відповідає міжнародній практиці провідних держав світу та сприяє формуванню правничої професії з єдиними стандартами й етичними правилами [191].

У науці, зокрема кримінального процесу, наразі пропонуються різні визначення поняття правничої/професійної правничої допомоги [114, с. 100; 87, с. 65; 252, с. 23 та ін.].

Не ставлячи за мету безпосереднє дослідження змісту цих понять, зауважимо, що одним із найбільш суттєвих аспектів правничої, зокрема професійної, допомоги є її нормативно-правова основа, тобто визначеність нормами міжнародного та внутрішньодержавного права.

Як відомо, надаючи професійну правничу допомогу та здійснюючи процесуальну діяльність у кримінальному провадженні, адвокат діє в межах загального правового статусу адвоката, що визначається нормативно-правовими актами, які регулюють адвокатську діяльність, насамперед Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також в межах правового статусу

відповідного учасника кримінального провадження (захисника, представника, адвоката свідка), що визначається кримінальним процесуальним законодавством.

Разом з тим, незважаючи на те, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» загалом визнається джерелом кримінального процесуального права, оскільки визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні, зокрема в кримінальному провадженні, визнається, що усе ж таки у кримінальному процесі статус адвоката фактично «поглинається» іншим процесуальним статусом, якого він набуває у зв'язку із вступом у кримінальні процесуальні відносини, реалізуючи ті права та обов'язки, які прямо передбачені КПК України, або щодо яких є так звана «мовчазна згода» законодавця [21, с. 525].

Наприклад, у ч. 3 ст. 93 КПК України, яка присвячена збиранню доказів у кримінальному провадженні стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, визначено:

пряме право цих учасників кримінального провадження ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

права, які носять бланкетний характер, і які без реалізації норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (в частині професійних прав адвоката) реалізувати неможливо. Зокрема, здійснювати збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок;... а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

В іншому випадку Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» обмежує право адвоката на отримання ним інформації чи копій документів із вказівкою на необхідність користуватись саме правовим статусом учасника кримінального провадження. Така норма міститься, зокрема, у абзаці 4 ч. 1 ст. 24

цього Закону, де наголошується на тому, що надання адвокату інформації та копій документів, отриманих під час здійснення кримінального провадження, здійснюється в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом [193].

Указана норма спрямована на реалізацію адвокатом прав, які визначені КПК України як для учасника кримінального провадження. Адже кримінальний процесуальний закон чітко розмежовує правові статуси учасників кримінального провадження залежно від виконання ними процесуальних функцій або мети їх залучення у кримінальний провадження і не допускає самостійну реалізацію прав, що не передбачені у КПК України.

До того ж відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК України закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України, а при здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України.

Визначена вище норма Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» сприяє забезпеченню таємниці досудового розслідування, дотриманню прав інших учасників кримінального провадження, які реалізують свої права також у межах, які визначені КПК України, й очікують на правомірну поведінку з боку інших учасників кримінального провадження.

Окрім того, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» детально регламентує особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження стосовно адвоката, фактично заповнюючи прогалини глави 37 КПК України «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб» у частині застосування особливого порядку кримінального провадження щодо адвоката.

Також у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено і заборону адвокату укладати договір про надання правничої допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо адвокат є членом

сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у кримінальному провадженні, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правничої допомоги (п. 5 ч. 1 ст. 28).

Ця норма унеможлиблює зловживання у кримінальному провадженні своїми процесуальними правами, наприклад, для того, щоб змінити склад суду, замінити прокурора, слідчого, дізнавача тощо у кримінальному провадженні, заявивши їм відвід або створити ситуацію, за якої вони змушені будуть заявити самовідвід. Виключенням із цього правила буде ситуація, за якої ще не відомо про те, хто здійснюватиме досудове розслідування, прокурорський нагляд, судовий контроль чи правосуддя у кримінальному провадженні [21].

Не дивлячись на симбіоз КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у питаннях правового регулювання статусу адвоката (як учасника кримінального провадження: захисника підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), чи представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, особи, щодо якої здійснюється провадження, а також з питань застосування особливого порядку кримінального провадження щодо адвоката), у тексті КПК України можна віднайти норми, які встановлюють участь адвоката у кримінальному провадженні з наданням ним професійної правничої допомоги іншим учасникам кримінального провадження, водночас права та обов'язки його детально не врегульовано або їх правове врегулювання у нормах КПК України відсутнє [21].

Йдеться, зокрема, про: адвоката свідка, адвоката викривача (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України); адвоката (адвокатів) (повідомлення їх про затримання особи) (ч. 3 ст. 12 КПК України); адвокатів (щодо реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-

телекомунікаційній системі) (абз. 2 ч. 1 ст. 35 КПК України); адвоката (щодо імунітету свідка) (п. 2 ч. 2 ст. 65 КПК України); адвоката (п. 3 ч. 3 ст. 87, ч. 1, абз. 3 ч. 3, абз. 2 ч. 5 ст. 236, ч. 2 ст. 275, ч. 1 ст. 324, п. 7 ч. 1 ст. 480, п. 1 ч. 1 ст. 481, п. 1 ч. 1 ст. 483 КПК України) [21].

У цих випадках адвокати, будучи учасниками кримінальних процесуальних відносин, не набувають ні процесуальний статус захисника, ні процесуальний статус представника. Вочевидь, вони діють виключно як адвокати, статус яких урегульований Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Так, наприклад, як зазначає В.М. Карпенко, досліджуючи право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні, після прийняття КПК України у 2012 році предметом наукових досліджень вже було не питання доцільності надання свідку правової допомоги, а питання вдосконалення процесуальної форми та обсягу надання свідку правової допомоги, визначення процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу тощо. Дискусії ведуться щодо характеристики правової природи функції особи, яка надає правову допомогу свідку. Більшість вчених притримуються думки про представництво інтересів свідка [87, с. 46].

При цьому, автор констатує, що процесуальний порядок надання правової допомоги свідку перебуває в процесі становлення, адже норми КПК України, які його регламентують, потребують вдосконалення [87, с. 50].

Також адвокати можуть набути статус особи, яка брала участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК України); особи, до якої застосовані заходи безпеки (п. 9 ч. 2 ст. 65 КПК України). Такі адвокати, як учасники кримінального провадження, мають або користуватись правами, які визначені іншим законодавством України, окрім КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (наприклад, Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.), або ж реалізовувати положення ч. 6 ст. 9 КПК України, відповідно до яких у випадках, коли положення КПК України не

регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України. Тобто необхідно застосовувати аналогію права [21].

Вищевикладене, а також аналіз інших норм КПК України дає можливість підтримати висновок про те, що правові засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні засновуються на синтезі норм права, які регулюють таку діяльність, але знаходяться у різних нормативно-правових актах, і які як встановлюють правовий статус адвоката, так і регулюють питання його участі у кримінальних процесуальних відносинах [21].

Процесуальну діяльність адвоката у підготовчому кримінальному провадженні можна визначити як передбачену КПК України діяльність адвоката у підготовчому кримінальному провадженні в інтересах свого клієнта, яких об'єднує спільна мета й функціональна спрямованість на забезпечення захисту, реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта відповідно до його процесуального статусу, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Основними ознаками такої діяльності є: 1) нормативне закріплення; 2) здійснення всіма суб'єктами однієї із процесуальних функцій захисту або представництва; 3) виникнення з моменту початку стадії підготовчого судового провадження та залучення до участі у кримінальному провадженні; 4) наявність кореляційного зв'язку із функцією обвинувачення; 5) використання наданих законом прав відповідно до процесуального статусу на власний розсуд; 6) рівність процесуальних прав зі стороною обвинувачення; 7) юридична заінтересованість у результатах кримінального провадження; 8) наявність матеріально-правових і процесуальних наслідків набрання законної сили підсумковим процесуальним рішенням.

Вищевикладене, на наш погляд, дає підстави для висновку про необхідність нормативної регламентації в нормах КПК України визначення терміну «адвокат», зокрема як фізичної особи, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та КПК України, здійснює захист, представництво та надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним та юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження, а також закріплення в КПК України спеціальних процесуальних прав адвоката, тобто тих процесуальних прав, які не реалізуються безпосередньо особою, яку він захищає або представляє, або надає інші види правничої допомоги, але які необхідні адвокату для виконання покладених на нього функцій і завдань, незалежно від процесуального статусу його клієнта. Визнають таку необхідність та підтримують відповідну пропозицію і 68% опитаних респондентів.

З огляду на зазначене, пропонуємо § 5 «Інші учасники кримінального провадження» глави 3 КПК України доповнити новою статтею 64³ «Адвокат», виклавши її зміст у такій редакції:

«Стаття 64³. Адвокат

1. Адвокат – фізична особа, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та цим Кодексом, здійснює захист, представництво та надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним та юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження.

2. Адвокат у кримінальному провадженні має права та обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

3. Адвокат також користується процесуальними правами учасника кримінального провадження, якого він захищає, представляє або якому він надає інші види правничої допомоги, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо таким учасником кримінального провадження і не може бути доручена адвокату».

Адвокат, як учасник кримінального провадження, повинен бути вказаний і в положеннях КПК України, що визначають відповідні переліки, для чого слід внести зміни до п.п. 25, 26 ч. 1 ст. 3, доповнивши їх словом «адвокат».

Що ж до організаційних засад участі адвоката у кримінальному провадженні, наведемо позицію М.О. Кравченка про те, що у сучасних умовах перед адвокатами

постають певні проблеми, які можна об'єднати у такі групи: 1) морально-етичні (дилема щодо захисту російських військовополонених); 2) психологічні (почуття тривоги, нервування через воєнний стан тощо); 3) правові (зміни у законодавстві); 4) організаційні (зміна формату роботи підприємств та установ, дистанційний характер спілкування); 5) фінансові (підвищення цін на пальне, комунальні послуги тощо) [107, с. 543].

І хоча, на перший погляд, наведене не має стосунку до процесуальної діяльності, усі визначені автором проблеми впливають на організацію роботи адвоката і у кримінальному провадженні.

Як вказує А.О. Липівська, для того, щоб захисна діяльність мала гарний практичний результат, потрібно діяти, працювати над організацією роботи та втіленням поставленої мети у процесі. У практичному значенні деталізація основних складових захисної діяльності дає можливість зрозуміти та розробити захиснику певну методику своєї діяльності у забезпеченні захисту інтересів та прав клієнта. Для того, щоб усі компоненти діяльності знаходились у гармонійному поєднанні, потрібно, щоб захисник був справжнім професіоналом, головним секретом успіху якого були б його знання, творчий підхід, моральність, організованість та досвідченість [127, с. 157].

Також необхідно звернути увагу на такі організаційні аспекти діяльності адвоката у кримінальному провадженні як тактика та методика його діяльності.

Указані категорії широко розвинуті у науці криміналістиці з питань розслідування кримінальних правопорушень стороною обвинувачення, водночас щодо адвокатської діяльності комплексних досліджень тактики діяльності адвоката у кримінальному провадженні та методики захисту або представництва у провадженнях щодо окремої категорії кримінальних правопорушень небагато [27; 77; 79; 109; 179].

Як зауважують М.А. Погорецький та Д.Б. Сергєєва, звертає на себе увагу те, що, починаючи від Г. Гросса і до цього часу більшість вітчизняних та зарубіжних криміналістів вважають, що криміналістика покликана забезпечувати діяльність

слідчого та прокурора з розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також суду – з судового розгляду кримінальних проваджень.

Проте, на переконання авторів, тактика захисника – це спосіб його практичної діяльності, що являє собою сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які використовуються ним для здійснення тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об'єкту до вчинення певних дій в інтересах захисту (за відсутності явної протидії), з метою досягнення захисником поставленої мети для реалізації функції захисту [175, с. 120].

Разом з тим, розробка комплексного дослідження з цієї тематики та ознайомлення із ним широко кола адвокатської спільноти, на наше переконання, здатні підвищити рівень надання професійної правничої допомоги адвокатами.

Отже, варто ще раз наголосити, що при здійсненні тлумачення правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні відповідно до норм КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з метою забезпечення найбільш ефективного надання адвокатом професійної правничої допомоги та нестворення перешкод у реалізації ним своїх професійних прав, указані джерела кримінального процесуального права повинні тлумачитись системно, їх вибіркоче тлумачення, зокрема положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є недопустимим.

Актуальними і перспективними, що підтверджується даними проведеного нами опитування (82% респондентів підтримують такий висновок), є також напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності та методик захисту чи представництва у кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень, якими завершується досудове розслідування і які є приводом до підготовчого судового провадження.

Таким чином, можна зробити висновок, що нормативно-правові основи діяльності адвоката у кримінальному провадженні представлені на конституційному, організаційно-правовому, процесуальному і тактико-методичному рівнях.

Усі вони відображені і в діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, в якій він бере участь як захисник обвинуваченого чи як представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача чи як представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, чи як адвокат свідка, чи як захисник особи, відносно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У цій стадії кримінального провадження адвокат, реалізуючи конституційні, організаційно-правові, процесуальні і тактико-методичні нормативно-правові основи своєї діяльності може брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, викладати суду свою думку з питань, що досліджуються під час підготовчого судового засідання.

Беручи участь у процесуальній діяльності в стадії підготовчого судового провадження, адвокат наділяється різними повноваженнями залежно від процесуального статусу його клієнта.

Найбільшою сукупністю прав наділяються адвокати, що діють як захисники обвинувачених та інших учасників кримінального провадження. Менше процесуальних можливостей у адвокатів, які здійснюють процесуальну функцію представництва. І зовсім незначними правами наділені адвокати свідка чи іншої особи, яка не наділена визначеним процесуальним статусом.

Зміст статусу адвоката, що здійснює свою діяльність в інтересах клієнта, визначається через загально-правовий статус особи, а також сукупність прав і обов'язків, передбачених спеціальним (Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») і кримінальним процесуальним законодавством. Цей висновок ґрунтується на положеннях загальної теорії права, відповідно до якої правовим статусом є юридично закріплене положення особи в суспільстві і державі

з регламентацією галузевого статусу суб'єкта правовідносин тим законодавством, в межах якого встановлені його суб'єктивні права та обов'язки.

При цьому, згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» повноваження адвоката розглядаються незалежно від того, яке процесуальне становище він займає при цьому.

Так, відповідно до ст. 20 цього Закону під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правничої допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правничої допомоги, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правничої допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами.

Отже, цим Законом не встановлюється будь-яких обмежень, виключень або, навпаки, переваг залежно від процесуального положення адвоката в процесі. Іншими словами, якщо керуватись Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то адвокат, представляючи (захищаючи) права та інтереси будь-якого учасника кримінального провадження, вправі використовувати указані права у повному обсязі і на будь-якому етапі провадження.

Між тим КПК України по-різному визначає процесуальний статус адвокатів. Як відомо, у кримінальному провадженні процесуальне становище адвоката залежить від процесуального статусу його клієнта. Саме тому адвокат-захисник підозрюваного чи обвинуваченого наділений більшою сукупністю процесуальних прав, ніж адвокат, який здійснює функцію представництва інших учасників кримінального провадження, адже адвокат-захисник і адвокат-представник, за загальним правилом, наділяються процесуальними правами осіб, яких вони захищають або представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо особою відповідно до її процесуального статусу і не може бути доручена адвокату (ч. 4 ст. 46, ч. 4 ст. 58, ч. 3 ст. 63 КПК України).

Крім того, варто звернути увагу і на те, що відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК України закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу. Тим самим встановлений пріоритет КПК України перед іншими законами України.

Виходячи з викладеного, можна говорити про сукупність спеціальних і галузевих прав адвоката. Спеціальний правовий статус адвоката передбачений Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», галузеві права адвоката закріплені в КПК України залежно від його процесуального становища в кримінальному провадженні. Урахування такої системності при здійсненні процесуальної діяльності адвоката дозволить більшою мірою забезпечити рівність прав учасників кримінального провадження, а значить і можливості їхнього захисту та представництва.

У процесуальній літературі висловлюються пропозиції щодо удосконалення суб'єктного складу підготовчого судового провадження.

Так, наприклад, В.І. Шестаков вказує на те, що до участі як суб'єктів етапу підготовчого провадження, які не вказані у ч. 2 ст. 314 КПК України, також слід віднести: 1) законного представника обвинуваченого, адже під час підготовчого судового засідання розглядається питання призначення судового розгляду у тому числі і у зв'язку із надходженням від прокурора обвинувального акту щодо обвинуваченого, який може бути неповнолітнім; 2) представника юридичної особи, шкоду інтересам якої завдано злочином, адже вважаємо, що вирішення цього питання є обов'язком прокурора, а в певних випадках суду, які за власною ініціативою мають поінформувати відповідну юридичну особу про право її представника брати участь у судовому розгляді у статусу потерпілого, і в разі надходження відповідного клопотання суд має визнати таку юридичну особу потерпілим (ст. 55 КПК України); 3) заставодавця, в разі, якщо на досудовому розслідуванні щодо підозрюваного було обрано запобіжний захід у вигляді застави

(ст. 182 КПК України), адже суддя має переглянути за клопотанням прокурора обраний на досудовому слідстві запобіжний захід, у вказаному випадку – заставу, що передбачає обов'язкову участь заставодавця, який у такому разі стає учасником підготовчого судового провадження [283, с. 211].

У цьому контексті звертає на себе увагу той факт, що серед учасників підготовчого судового засідання, перерахованих у ч. 2 ст. 314 КПК України, наряду із обвинуваченим (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурором, захисником, потерпілим, його представником та законним представником, цивільним позивачем, його представником та законним представником, цивільним відповідачем та його представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відсутні такі учасники кримінального провадження, як підозрюваний, а також особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України указані особи, а також їх захисники та законні представники у кримінальному провадженні віднесені до сторони захисту.

З огляду на те, що підготовче судове засідання згідно з ч. 1 ст. 314 КПК України призначається судом після отримання не тільки обвинувального акта, а й клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, очевидно, що підозрюваний (адже саме стосовно підозрюваного відповідно до ст. 287 КПК України прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а згідно з ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим особа стає тоді, коли обвинувальний акт щодо неї переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України), а також особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, її захисник та законний

представник повинні бути зазначені у ч. 2 ст. 314 КПК України серед учасників підготовчого судового засідання.

Відповідно до вищевикладеного, абзац перший ч. 2 ст. 314 КПК України слід викласти у такій редакції:

«Підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, підозрюваного, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, її законного представника згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду. Після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.».

2.2. Структурна побудова процесуальної діяльності адвоката в контексті прийнятих у підготовчому судовому засіданні судом рішень

Дослідження структури процесуальної діяльності адвоката у підготовчому провадженні доцільно розглядати у контексті тих процесуальних рішень, які можуть бути ухвалені судом на цій стадії кримінального провадження. Останні, своєю чергою, залежать від виду процесуального документа, який надійшов від прокурора до суду, і який є приводом до здійснення власне підготовчого провадження у кримінальному провадженні.

Так само, в залежності від документа, який надійшов від прокурора, на погляд О.В. Бабаєвої, повинні бути визначені завдання підготовчого провадження. Так, як зазначає авторка, при надходженні обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру суд

встановлює підстави для призначення судового розгляду, угоди про примирення або про визнання вини – підстав для її затвердження та ухвалення вироку, а клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності – його обґрунтованості [8, с. 129].

Виходячи з викладеного, О.В. Бабаєва робить висновок, що процесуальний порядок підготовчого судового засідання не може бути й не є єдиним, а завдання цієї стадії впливають не тільки з положень глави 27 КПК України, де врегульовано порядок підготовчого засідання, пов'язаний із призначенням судового розгляду, а й з інших положень КПК України (зокрема, статей 284–288, 468–475 КПК України) та полягають у такому:

– встановлення підстав для призначення судового розгляду та здійснення організаційно-підготовчих дій для його призначення. Повноваження суду полягають у перевірці матеріалів на відповідність закону, встановленні підсудності матеріалів суду, на розгляд якого вони надійшли, тощо, а також у діях, пов'язаних із підготовкою судового розгляду (ст. 315 та ст. 317 КПК України);

– встановлення підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Повноваження суду полягають у перевірці обґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і вирішення вказаного питання відповідно до вимог КК України;

– встановлення наявності підстав та відсутності перешкод для затвердження угоди та ухвалення вироку. Повноваження суду полягають у перевірці угоди на відповідність вимогам закону (ст.ст. 472, 473 КПК України), встановленні факту добровільності укладення угоди та розуміння обвинуваченим своїх прав та наслідків її підписання (ст. 474 КПК України) і вирішення вказаного питання відповідно до вимог КК України [8, с. 129–130].

Підтримуючи ці висновки, зауважимо, що змінами, які були внесені до відповідних положень КПК України, зокрема Законами України від 7 вересня 2016 року № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [195], від 22.11.2018 № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій

кримінальних правопорушень» [196], до завдань стадії підготовчого провадження і відповідних повноважень суду на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності також можуть бути віднесені:

– вирішення питання щодо складання досудової доповіді в порядку, передбаченому ст. 314-1 КПК України;

– вирішення питання про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів дізнання у разі встановлення об'єктивної неможливості ознайомитися з матеріалами дізнання у порядку, передбаченому ч. 5 ст. 301 КПК України.

Відповідно до вищезазначених завдань стадії підготовчого провадження і відповідних повноважень суду на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності суд має право прийняти такі рішення:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468–475 КПК України (п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України);

2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 5–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України);

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України);

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження (п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК України);

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК України);

б) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь (п. 6 ч. 3 ст. 314 КПК України).

За умови, якщо під час підготовчого судового засідання не будуть встановлені підстави для прийняття рішень, передбачених пунктами 1–4 ч. 3 ст. 314 КПК України, суд проводить підготовку до судового розгляду.

З цією метою суд:

- 1) визначає дату та місце проведення судового розгляду;
- 2) з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд;
- 3) з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;
- 4) розглядає клопотання учасників судового провадження про: здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні;
- 5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК України).

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити, продовжити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II КПК України (ч. 3 ст. 315 КПК України).

Саме на цьому етапі кримінального провадження, на переконання О.В. Дудко, діяльність адвоката відрізняється підвищеною складністю, супроводжується помилками тактичного та процесуального характеру [60, с. 173].

Загальний аналіз правових положень, що регламентують порядок здійснення підготовчого провадження, засвідчує, що значна частина рішень, які приймаються судом на цій стадії кримінального провадження, формуються в умовах оцінки відповідних доказів, обставин і ухвалюються судом за внутрішнім переконанням.

Прийняття судом іншої частини рішень відбувається на підставі абсолютно визначених правових конструкцій, де вибір варіантів рішення за внутрішнім переконанням законом не надається.

Так, згідно з ч. 1 ст. 314 КПК України після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не

пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження.

Отже, процесуальна діяльність адвоката в контексті рішень, що приймаються судом у підготовчому судовому засіданні, спрямовується на застосування відповідних юридичних технологій з метою формування внутрішнього переконання суду для прийняття того чи іншого процесуального рішення.

Серед універсальних юридичних технологій адвокатської діяльності, що розглядаються у юридичній літературі, у цьому зв'язку можна назвати: технологію юридичної аргументації, технологію проведення консультаційної роботи, технологію встановлення фактичних обставин та юридичної кваліфікації юридичної справи адвокатом, технологію створення письмових правових актів у адвокатській діяльності, технологію підготовки та викладу адвокатом судової промови, технології стратегічного та тактичного планування.

Так, технології юридичної аргументації містять сукупність правил, способів і методів, завдяки яким адвокат обґрунтовує свою позицію та переконує інших учасників у її істинності [48, с. 113–114].

І хоча юридична аргументація визнається узагальнюючою категорією, яка інтегровано відтворює обов'язкову, радше за все центральну, системоутворюючу – фахово-спеціальну складову юридичної діяльності, у юридичній літературі виділяється її вид – практична юридична аргументація, що своєю чергою, може бути поділена на аргументацію, властиву різним юридичним професіям – суддям, адвокатам, прокурорам, слідчим тощо, кожен з видів якої має свою специфіку [108, с. 42].

Успішне застосування адвокатом технології юридичної аргументації, а іншими словами уміння адвоката довести свою позицію та переконати інших учасників в її істинності ґрунтується на сукупності чинників, серед яких: знання, досвід, мистецтво викладення матеріалу та ораторське мистецтво, розуміння основ психології та ін.

Юридична аргументація, на погляд М.І. Козюбри, не може бути побудована як на механістичному застосуванні норми закону чи іншої форми (джерела) права до конкретної ситуації, так і на необмеженій дискреції під час ухвалення

правозастосовних рішень. У юридичній аргументації мають поєднуватися здобутки всіх її моделей – дедукції, індукції, герменевтики і діалектики. Лише таке поєднання здатне забезпечити точність, необхідну об'єктивність, реалістичність і динамізм юридичної аргументації [95, с. 6].

При використанні теорії юридичної аргументації, зокрема на стадії підготовчого провадження, адвокату значну увагу слід приділяти правовим нормам, які регламентують порядок здійснення кримінального провадження загалом та процес доказування зокрема, щодо тих питань і обставин, які стають предметом судового дослідження та підлягають вирішенню судом відповідно до безпосередніх завдань стадії та повноважень суду на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

Також слід враховувати, що в процесі юридичної аргументації адвокатом мають активно використовуватися юридичні презумпції та фікції, які є не лише певним «логічним прийомом», але й одним із засобів регулювання суспільних відносин та інструментом вирішення правових завдань. З цього приводу, зокрема І.Д. Шутак зазначає, що «презумпція – це не достовірне, а ймовірне припущення, яке полягає в тому, що в подібній ситуації зазвичай подібні відносини виглядають однаково. Критерієм ефективності правової презумпції виступає її вірогідність, здатність правильно зображати правову реальність, служити ефективним засобом пізнання» [290, с. 107], а Я.О. Берназюк вказує, що юридична фікція є зовнішньою формою реалізації норми матеріального чи процесуального права та умовно прийнятим явищем (категорією, конструкцією, фактом тощо) юридичної дійсності, яке не існує в реальності, що запроваджується з метою забезпечення правового регулювання та усунення його прогалин і не може бути спростована у процесі доказування, тобто, беззаперечно приймається за істину (має імперативний характер) [11, с. 8–9].

Автор розмежовує юридичні презумпції та фікції за такими ознаками: 1) презумпції є припущенням, що можуть існувати у реальності з високою мірою вірогідності; фікції – те, що у реальності не існує або може існувати із незначною мірою вірогідності, проте відноситься до правової реальності; 2) презумпції умовно приймаються за істину до їх спростування у встановленому порядку; фікції

приймаються за імперативну істину, без можливості її спростування; 3) презумпції виконують завдання спрощення у встановленні істини при вирішенні справи; фікції слугують меті правової визначеності, передбачуваності правового регулювання, чого не можуть забезпечити традиційні норми права [11, с. 13].

Розглядаючи адвокатську діяльність у кримінальному провадженні загалом, і у стадії підготовчого провадження зокрема, вважаємо за можливе встановити, що до її структури у розрізі технології юридичної аргументації слід відносити такі елементи:

– підготовка власної правової позиції з кожного питання, що досліджується та вирішується судом з урахуванням встановлених фактичних обставин та їх належної юридичної кваліфікації;

– аналіз правової позиції опонента, встановлення того, наскільки вона є обґрунтованою та «сильною», наскільки факти, які лежать в основі аргументації опонента, є доведеними;

– демонстрація перед судом (адресатом аргументації) обґрунтованості власної позиції;

– нейтралізація аргументації опонента з використанням різних тактичних прийомів спростування (залежно від обставин конкретного провадження) або наближення (погодження) власної правової позиції з позицією опонента.

Як зауважує В.В. Грисюк, належний рівень юридичної аргументації забезпечується, поряд із знанням закону, знаннями правил логіки, стилістичних прийомів, правил мовлення та ін. Технології юридичної аргументації, які застосовуються в процесі адвокатської діяльності, є особливим механізмом переконання та обґрунтування висуваємих положень, що відповідно передбачає вміння обрати із численних можливих прийомів аргументації ту їх сукупність і ту їх конфігурацію, яка надає можливість отримати найбільш ефективний результат. Від рівня підготовки та викладення аргументаційних положень адвокатом залежить не лише досягнення ним бажаного та оптимального результату, але й весь механізм його правозахисної діяльності [48, с. 116].

Юридична технологія проведення консультаційної роботи адвокатом, яку зокрема В.В. Грисюк визначає як сукупність правил, способів і методів організації

процесу взаємодії адвоката і довірителя з приводу проблеми останнього, з метою виявлення можливих правових варіантів її вирішення та їх наслідків, з'ясування шляхів і способів реалізації обраного варіанта вирішення проблеми [48, с. 116], фактично застосовується адвокатом протягом усього кримінального провадження, в якому він бере участь, зокрема і у підготовчому провадженні.

Аналіз підходів до розуміння консультативної діяльності адвоката, висловлених у юридичній літературі, дає підстави для висновку про те, що загальними завданнями консультування загалом у кримінальному провадженні, і у підготовчому кримінальному провадженні зокрема, є найбільш повне збирання та аналіз інформації щодо предмета кримінального провадження (наявного правового конфлікту); аналіз отриманої інформації; матеріально-правову та процесуально-правову кваліфікацію обставин кримінального провадження; визначення всіх можливих варіантів вирішення кримінального провадження по суті (прийняття підсумкового рішення на стадії підготовчого кримінального провадження); аналіз переваг та недоліків визначених варіантів. Кожне із зазначених завдань знаходить своє вирішення на конкретних стадіях консультування.

Так, С.Д. Гусарев обґрунтовує загальну характеристику консультативної діяльності як професійну діяльність юристів-фахівців з різних галузей права, основною функцією яких є правове забезпечення різноманітних форм та методів діяльності тієї організаційної структури, яка користується правовими послугами юрисконсульта [50, с. 178]. О.Ф. Скакун, аналізуючи види адвокатської практики, зазначає, що юридичне консультування поєднує комплекс дій, спрямованих на вирішення окремого завдання в рамках юридичного процесу [232, с. 212]. Л.В. Слива зазначає, що консультативна робота адвоката – це комплексна діяльність адвоката щодо вирішення конкретної правової проблеми клієнта та під консультуванням розуміє безпосередній процес взаємодії адвоката та клієнта (довірителя) з метою знаходження правових методів та засобів вирішення юридичних проблем довірителя [234, с. 184]. Як зазначає Я.П. Зейкан, адвокат під час консультування має не лише добре знати право, а й володіти вмінням аналізувати фактичну інформацію, орієнтуватись у нормативному матеріалі та знаходити правову основу для вирішення проблеми довірителя, а також вміти

віднаходити альтернативні способи вирішення проблеми. Адвокат має не тільки вказати на можливі способи вирішення проблеми, а й спрогнозувати позитивні та негативні наслідки таких дій [76, с. 184].

Проте варто звернути увагу на те, що на відміну від «класичного» виду консультування існує його інший різновид – поточне консультування, що є більш притаманним діяльності адвоката у кримінальному провадженні загалом і на стадії підготовчого кримінального провадження зокрема. У цьому випадку адвокат є достатньо обізнаним у фактичних обставинах кримінального провадження та багатьох інших питаннях, які не потребують додаткового визначення, як це відбувається під час першої зустрічі з клієнтом. Тут йдеться про процесуальну діяльність адвоката в межах виконуваної ним процесуальної функції.

Підсумовуючи, слід зазначити, що юридичні технології проведення адвокатом консультування не лише забезпечують якісний, обґрунтований та всебічний як підготовчий, так і подальший судовий розгляд кримінальної справи, але й відображають рівень майстерності та професіоналізму адвоката, а відтак, є ключовими складовими ефективної процесуальної адвокатської діяльності.

Технологія встановлення фактичних обставин та юридичної кваліфікації юридичної справи адвокатом загалом складається з правил, способів і методів, які визначають особливості адвокатської діяльності під час отримання та аналізу доказів, встановлення юридичної основи питання, з яким особа звернулась до адвоката, а також правову оцінку всієї сукупності обставин справи через співвіднесення зазначеного випадку з певними юридичними нормами [48, с. 121].

До юридичних технологій встановлення фактичних обставин справи загалом відносять такі базові технологічні прийоми:

I. Технологічні прийоми проведення аналізу фактичних обставин:

а) отримання документів і пояснень щодо фактичних обставин справи від клієнта (оригінали і копії); б) збір додаткових доказів. Згідно з ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій,

громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);
в) співставлення доказів, пояснень та показань всіх учасників справи;

II. Технологічні прийоми впорядкування фактичних обставин: а) розміщення даних про фактичні обставини у хронологічному порядку; б) класифікація встановлених фактів (значні, другорядні, сумнівні, обставини, що є невідомими, обставини, які мають документальне підтвердження та ін.); в) встановлення внутрішнього зв'язку подій та аналіз причинно-наслідкових зв'язків; г) пошук найвигідніших позицій для використання встановлених фактів; д) пошук неузгоджених позицій, викладених у встановлених фактах; є) матеріально-технічне оформлення справи (адвокатське дос'є, зберігання отриманих матеріалів та ін.).

III. Технологічні прийоми формування первинної адвокатської позиції у справі: а) співставлення інформації, отриманої при аналізі встановлених фактів, з власним розумінням адвокатом суті справи; б) критичний аналіз другорядних і сумнівних фактів; в) усунення суперечностей у висновках та аргументах, заснованих на встановлених фактах; г) виокремлення «сильних аргументів» із встановлених фактів; д) аналіз причин і умов, що сприяли виникненню справи, яка підлягає розгляду; є) формування первинної адвокатської позиції у справі [48, с. 121–122].

Своєю чергою, до юридичних технологій юридичної кваліфікації фактичних обставин справи адвокатом відносять такі базові технологічні прийоми:

I. Технологічні прийоми змістовного аналізу юридичної основи справи: а) змістовне співставлення фактичних обставин з правовими нормами (визначення галузей, підгалузей, інститутів та конкретних норм); б) встановлення чинності норм, які мають бути застосовані; в) встановлення дії норми у часі, просторі та за колом осіб; г) аналіз колізійних положень (у випадку колізій норм стосовно виниклих обставин); д) доктринальне дослідження норм, які мають бути використані (офіційне та неофіційне тлумачення, наукові коментарі та ін.); е) дослідження правозастосовної практики з питань, порушених у справі; є) дослідження практики ЄСПЛ.

II. Технологічні прийоми юридичної констатації під час аналізу юридичної основи справи: а) обґрунтування правомірності (неправомірності) тих чи інших фактів, визнання того чи іншого права за особою або констатації у певній події

факту правопорушення; б) формування правової позиції по справі; в) узгодження правової позиції з клієнтом [48, с. 122–123].

У результаті такої діяльності адвоката формується його позиція у справі, яка є відображенням заснованого на всебічному аналізі правового матеріалу та фактичних обставин справи вибору адвокатом спільно з клієнтом форми і способу захисту прав і законних інтересів останнього. При формуванні адвокатом правової позиції у справі доцільно враховувати те, що вона має бути викладена аргументовано та переконливо.

Доволі часто правову позицію адвоката (захисника) у кримінальному процесі визначають як версію, обґрунтоване припущення адвоката (захисника) про певні факти (групу фактів), що мають значення для вирішення кримінального провадження в цілях захисту прав і законних інтересів клієнта (підзахисного).

Так, наприклад, Г.І. Лис визначає позицію захисника як його погляд на вину та відповідальність підзахисного, який він відстоює всіма не забороненими законом засобами та способами. Позиція захисника, на погляд автора, визначає лінію захисту в конкретній справі, ставлення захисника до основних правових та етичних питань кримінального процесу [128, с. 73].

О.В. Дудко під позицією захисника у кримінальному провадженні пропонує розуміти версію захисту щодо події кримінального правопорушення та участі у ньому підзахисного, засновану на фактичних обставинах кримінального провадження і позиції підзахисного [61, с. 351].

Водночас, на наш погляд, правова позиція адвоката, особливо у підготовчому судовому провадженні, має бути не просто версією, припущенням про фактичні обставини кримінального провадження, а обґрунтованим перед судом твердженням щодо змісту та правової оцінки таких обставин, заснованим на відповідному наборі аргументів, представлених у межах та за результатами належно обраної адвокатом тактики і стратегії.

Такий підхід не тільки відображає дію засади змагальності сторін, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (ч. 1 ст. 22 КПК України), враховує особливість стадії підготовчого

судового провадження, в якій у режимі змагальності сторін відбувається дослідження доказів судом, вирішення відповідних клопотань, в результаті чого кримінальний процес узагалі може не перейти у наступну стадію (стадію судового розгляду), а кримінальне провадження вирішено по суті, а й забезпечує відповідне співвідношення правової позиції адвоката (захисника) із обвинуваченням, що визначається як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України (п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України).

На наш погляд, правову позицію як твердження, а не як версію, припущення захищає і Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», встановлюючи заборону на внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі (п. 10 ч. 1 ст. 23), втручання у правову позицію адвоката (п. 11 ч. 1 ст. 23), притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта (п. 15 ч. 1 ст. 23) [193].

Правова позиція адвоката має бути реальною, тобто обґрунтованою тими фактами та відомостями, якими володіє адвокат. При цьому, на відміну від обвинувачення, правова позиція адвоката може ґрунтуватись не тільки на матеріалах кримінального провадження, а й на відомостях, одержаних в результаті позапроцесуальної діяльності адвоката.

Правова позиція адвоката як обґрунтоване твердження тісно пов'язана з тими діями і рішеннями, що ним здійснюються в інтересах клієнта (підзахисного).

Не випадково, Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5, визначають незалежність адвоката у межах міжнародних правових актів і законодавства України, з урахуванням узгодженої правової позиції із клієнтом, в обранні правової позиції саме для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами [240].

Вибір правової позиції – фактична основа процесуальної діяльності адвоката, адже саме з нею на кожному етапі провадження повинні узгоджуватись подальші дії і рішення адвоката, а також його клієнта (підзахисного).

Таким чином, правова позиція адвоката загалом може бути представлена як комплексне поняття, що охоплює не тільки безпосередньо ставлення адвоката до фактичних обставин, позицій інших учасників кримінального провадження та надану ним правову оцінку, що відображаються у його обґрунтованому твердженні перед судом чи іншими уповноваженими суб'єктами, а й комплекс дій і рішень, як процесуального, так і тактичного характеру, що здійснюються адвокатом в інтересах клієнта.

Формування правової позиції та її погодження з клієнтом є доволі складним етапом процесуальної діяльності адвоката, що має певну специфіку в стадії підготовчого судового провадження.

Специфіка формування правової позиції адвоката на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності обумовлюється особливостями самої стадії підготовчого судового провадження, а також відповідних процесуальних повноважень адвоката.

Так, оскільки право на ознайомлення з усіма матеріалами досудового розслідування виникає у адвоката-захисника тільки після завершення досудового розслідування (ч. 1 ст. 290 КПК України), цілком логічним є висновок про те, що його правова позиція повною мірою може бути сформована не раніше цього моменту.

При цьому, звертає на себе увагу той факт, що право адвоката-представника потерпілого положеннями ст. 290 КПК України взагалі не передбачено.

Згідно з ч. 7 ст. 290 КПК України про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого останній має право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті.

Також, зважаючи на те, що в стадії підготовчого судового провадження суд може прийняти низку рішень, якими вирішити кримінальне провадження по суті

(п.п. 1, 2 ч. 3 ст. 314 КПК України), питання правової позиції адвоката щодо вини обвинуваченого набуває особливого значення.

Так, наприклад, у межах вирішення питання в підготовчому судовому засіданні щодо затвердження угоди або відмови в затвердженні угоди та повернення кримінального провадження прокурору для продовження досудового розслідування при формуванні правової позиції адвоката визначальну роль відіграє ставлення його клієнта до питання визнання винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

При цьому, це твердження є однаково справедливим як для адвоката-захисника, так і для адвоката-представника потерпілого, адже адвокату забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта (п. 3 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [193]).

Отже, на формування правової позиції адвоката впливають низка чинників і обставин. Проте ключовою серед них є позиція самої особи, права та законні інтереси якої адвокат захищає, представляє (клієнта). Водночас вибір найбільш вдалої стратегії і тактики процесуальної діяльності, що відповідатиме визначеній правовій позиції, – за адвокатом [18, с. 37–38].

З урахуванням цього, позиція адвоката – це не припущення (версія), а твердження, упевненість, що ґрунтується на всебічному аналізі обставин кримінального провадження, їх правовій оцінці та внутрішньому переконанні адвоката, та доводиться ним перед судом та іншими учасниками провадження.

Підсумовуючи, слід зазначити, що встановлення адвокатом фактичної основи справи та належна юридична кваліфікація відповідних обставин є базовою умовою належного захисту прав і законних інтересів особи.

Наступною є технологія створення письмових правових документів під час провадження адвокатської діяльності. Її становлять правила, способи та методи, що передбачають порядок та умови створення письмових правових актів, які пов'язані з адвокатською діяльністю.

У межах цієї технології значна увага приділяється питанням застосування правил юридичного документознавства (мовленнєвих, логіки, структурних, реквізитних тощо).

Аналізуючи юридичні технології створення правових, зокрема процесуальних, актів, особливу увагу слід приділяти базовим технологічним прийомам, завдяки використанню яких забезпечується якісне формально-юридичне закріплення результатів адвокатської діяльності в юридичних документах.

На думку С.П. Бибик, під юридичним документом слід розуміти письмовий акт, який встановлює, розвиває або припиняє певні правовідносини, або фіксує юридично значимі факти, дії чи події. Сила документа в його змісті, засобом доведення якого до адресата виступає мова [12, с. 73].

Під час аналізу сутності процесу створення адвокатом юридичних процесуальних документів стає зрозумілою необхідність наявності у адвоката навичок юридичного письма.

Сам термін «юридичне письмо» хоча ще не набув широкого поширення і застосування в українській юридичній науці, але вже має цілком слушні наукові обґрунтування. Зокрема І.І. Онищук висловлює думку, що техніка юридичного письма лежить в основі створення юридичних документів, охоплюючи такі компоненти, як юридична мова, структура, визначення термінів, логіка викладання норм права, чіткість, однозначність і грамотність використання формулювання [166, с. 88].

Юридичне письмо, зазначає А.В. Лящук, – це засіб реалізації та спосіб вираження мови права. Для нього характерний підбір певних мовних засобів, який залежить від цільового призначення тексту юридичного документа, що зазвичай призначений для користування не тільки професійними юристами, але й пересічними людьми. Саме тому під час складання юридичного документа слід дотримуватися принципів точності, чіткості, логічності й ефективності [131, с. 321].

До юридичних технологій створення юридичних процесуальних документів адвокатом відносять такі базові технологічні прийоми:

I. Технологічні прийоми створення письмових правових актів адвокатом:

а) встановлення обов'язкових вимог до форми та змісту документа, якій

створюється, у чинному законодавстві України; б) підготовка проєкту документа; в) врахування вимог юридичного письма: (1) мова документа має бути офіційно-діловою, без складних граматичних конструкцій і стилістичних зворотів, ясною, зрозумілою, змістовною та доцільною; слід використовувати прості закінчені речення та лаконічно викладати необхідні відомості; синтаксичні зв'язки формуються залежно від логічних зв'язків; (2) описову та мотивувальну частини документа слід викладати в такій послідовності, щоб одне положення виходило з попереднього та готувало б до розуміння наступного; (3) слід використовувати стилістично нейтральний, одноманітний тон мовлення, без засобів образності й прояву особистих почуттів, нейтральні літературні вирази; (4) не можна вживати метафори, гіперболи, елементи просторіччя, жаргонні слова, маловідомі та неоднозначні для розуміння терміни; (5) слід використовувати професійну термінологію, закріплену в нормах відповідного законодавства (наприклад, «речовий доказ», «касаційна скарга») та слова – організатори думки («на підставі викладеного», «таким чином», «з огляду на викладене», «при цьому» тощо); (б) розміщення необхідних реквізитів документу.

II. Технологічні прийоми обов'язкової перевірки адвокатом створеного письмового правового акту: а) встановлення відповідності вимогам законності (правовий акт має видаватися в межах компетенції суб'єкта; має відповідати чинному законодавству та ін.); б) встановлення відповідності нормам моралі (в межах відповідності законності); в) встановлення ступеню обґрунтованості та доцільності (належні описова, мотивувальна та резолютивна складові, відповідність інтересам); г) встановлення відповідності вимогам ефективності (своєчасність створення, реальність реалізації, застосування оптимальної форми вираження) [48, с. 123–125].

Окрім зазначених положень особливу увагу адвокат має звертати на порядок формування структурної композиції юридичного документа. Структура документів, які складає адвокат, визначається правилами загальної логіки, а також логіки правових актів. Спочатку розміщується вступна частина з необхідними реквізитами (назва та вид документа, вихідні реквізити та ін.). За ними слідує описова та мотивувальна частини, в яких розміщується виклад загальних положень у порядку,

визначеному ступенем їх узагальненості, в ході якого знову-таки велике значення має дотримання правил загальної логіки: від загального до спеціального, від простого до складного, від важливого до другорядного, від більш простого до більш складного, від більш важливого до другорядного, від загального правила до виключення (якщо такі є, що, втім, небажано), із посиланнями на тексти закону а, в окремих випадках – цитування окремих його положень. Завершують структуру резолютивні або прикінцеві положення, в яких викладається зміст прохання або інша форма вираження змісту очікуваного результату документа [48, с. 125].

Підсумовуючи слід зазначити, що належне оформлення та подання до суду відповідних процесуальних документів виступає не тільки неодмінною умовою ефективної адвокатської діяльності у підготовчому судовому провадженні, але є суттєвою складовою успішного виконання завдань цієї стадії кримінального провадження.

Технологія підготовки та викладу адвокатом судової промови є особливою технологією, яка, за своєю суттю, відображає рівень майстерності адвоката та складається з правил, способів і методів, які визначають мистецтво переконання адвоката в суді.

На думку О. Олійник, судова промова адвоката – це офіційна професійна його промова, яка є обов'язковим компонентом найважливішої судової процедури – судових дебатів. Без перебільшення можна зазначити, що саме від майстерності судової промови адвоката нерідко залежить якість і результативність судового процесу. Тому для адвоката як професійного учасника цього процесу володіння юридичною риторикою, і особливо судовою, здатність її оптимально використовувати є першорядним завданням. Саме через ступінь володіння юридичною технікою, багатством загального лексичного і спеціального юридичного мовленнєвого запасу, вміння їх максимально реалізувати виявляється рівень правосвідомості та правової культури адвоката [163, с. 4–5].

У технології підготовки та викладу адвокатом судової промови виділяють такі складові: технології підготовки судової промови адвоката та технології виступу адвоката з судовою промовою.

Виступаючи в суді з промовою, адвокат підбиває підсумки розгляду конкретного питання або загалом судового розгляду справи, аналізує докази, висловлює свою позицію. Відтак, підготовка до судової промови має здійснюватися з урахуванням її майбутньої композиційної структури, всебічного дослідження фактичних і юридичних обставин справи, аналізу «сильних» та «слабких» позицій опонента.

Наведені елементи зумовили виділення В.В.Грисюк таких базових технологічних прийомів підготовки судової промови:

I. Технології змістовно-структурної підготовки судової промови адвокатом:

а) планування, а саме: виділення головних та другорядних цілей, обрання стилістичної моделі викладення судової промови, підготовка тексту на випадок позитивної або негативної реакції на промову, встановлення примірного часу виступу для судової промови; б) впорядкування фактичних обставин справи, перевірка валідності доказової бази; в) юридична кваліфікація фактичних обставин, аналіз правозастосовної практики із аналогічних спорів, пошук справ із практики ЄСПЛ, аналіз теоретичних досліджень та доктринальних актів з питань, які стосуються суті справи, котра підлягає розгляду; г) пошук аргументів та доказів, які позитивно характеризують підзахисного або клієнта; д) формування чіткої правової позиції; є) конкретизація правової позиції у справі, у висновках та основних вимогах.

II. Технології аналітичної підготовки судової промови адвокатом: а) пошук «сильних» і «слабких» позицій опонента, виявлення наявності можливих помилок у зборі та заохоченні доказів по справі, виявлення чинності нормативно-правових актів, на які посилається опонент із урахуванням їх дії як на момент виникнення спору або порушення, так і на момент фактичного розгляду справи; б) аналіз можливостей примирення сторін.

III. Технології практичної підготовки судової промови адвокатом:

а) виокремлення складових частин судової промови (вступ, основна частина, висновки та мотивування, заключна частина) із закріпленням певного часу виступу за кожною складовою; б) підготовка (роздрукування) текстів нормативно-правових актів (статей, пунктів та ін.), на яких засновується правова позиція адвоката та

опонента; в) системне повторювання адвокатом виступу із текстом судової промови (для початківців обов'язкова умова); г) підготовка принаймні 10 ключових тез, які відображають зміст судової промови і будуть слугувати орієнтирами для належного викладання підготовленого матеріалу; д) підготовка кількох цитат з відомих творів або виступів видатних адвокатів (не є обов'язковим, але є прикрасою процесу доповіді судової промови); є) формування особистої позиції адвоката щодо діянь його клієнта або підзахисного (винна особа чи ні) [48, с. 131].

Розмірковуючи про зміст судової промови адвоката, Я.П. Зейкан зауважує про те, що у вступній промові захисник розповідає, що він очікує від майбутнього процесу, вказує на сумніви щодо прийнятності доказів обвинувачення та показань свідків. Вступна промова є важливим інструментом для надання судді інформації про факти справи та питання, які ставляться під сумнів. У вступній промові слід уникати детальних або довгих посилань на законодавство. Недоцільно надто часто згадувати про неправильні або непевні дії опонента [76, с. 188].

Підсумовуючи, слід зазначити, що підготовка судової промови є важливою складовою адвокатської діяльності. Якість судової промови залежить від того, наскільки адвокату вдалося законно, обґрунтовано та в інтересах клієнта не тільки викласти обставини справи, але й належним чином висловити правову позицію по справі. Викласти її таким чином, щоб усі присутні переконалися – іншого варіанту характеристики перебігу подій та юридичної кваліфікації обставин, що виникли, бути не може.

Наступною є технологія стратегічного і тактичного планування як одна з особливих груп правил і способів організації ефективної адвокатської діяльності. Стратегічне планування допомагає адвокату обрати напрям і визначити темпи розвитку, спрогнозувати загальні механізми поведінки, розподілити завдання за ступенем важливості та складності, визначити першочергові та другорядні аспекти, які необхідно використовувати під час здійснення адвокатської діяльності. Поряд із цим, важливою складовою зазначеної технології є дотримання процесуальних строків, визначених чинним законодавством [48, с. 132–133].

Розроблена стратегія та визначена тактика адвокатської діяльності дозволяє у межах визначеного часу сформулювати конкретні кроки щодо вирішення поточних

завдань у контексті адаптації бажаних результатів як у розгляді справи загалом, так і прийнятті конкретного проміжного рішення, до реальних можливостей.

Обрання певної стратегії діяльності створює умови для максимальної можливості досягнення успіху в діяльності адвоката, дозволяє мінімізувати помилки. Стратегічне й тактичне планування відображає високий рівень правової та професійної культури адвоката, а також цілеспрямованість та надійність у досягнення професійних цілей.

Здійснений ґрунтовний аналіз універсальних технологій провадження адвокатської діяльності цілком підтверджує думку про необхідність використання комплексних підходів до організаційної складової зазначеного виду діяльності. Вдале поєднання об'єктивних та суб'єктивних факторів, загальнотеоретичних знань, а також моніторинг сучасного законодавства, достатньо високий рівень правової культури – усі ці аспекти є складовими ефективності процесуальної діяльності адвоката.

Розглянемо практичну складову універсальних технологій здійснення адвокатської діяльності у контексті процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого провадження за методом правового моделювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду.

Як відомо, кожна стадія кримінального процесу має важливе значення і відіграє важливу роль у виконанні завдань кримінального провадження. Маючи при цьому і свої безпосередні завдання. Стадія підготовчого провадження не є виключенням.

Як зауважують С.І. Дячук, В.І. Галаган, О.І. Галаган, передбачене главою 27 КПК України підготовче провадження є важливою самостійною стадією кримінального процесу, в якій суд у судовому засіданні за участю сторін

кримінального провадження зобов'язаний у розумні строки, на підставі ретельного вивчення процесуальних актів закінчення досудового розслідування та доданих до них документів перевірити, чи досить підстав для призначення за даним провадженням судового розгляду, для закриття провадження чи вирішення справи шляхом затвердження відповідної угоди та ухвалення вироку щодо неї [63, с. 142].

Тобто саме тим процесуальним документом, який надходить до суду від прокурора, і визначаються безпосередні завдання для підготовчого судового провадження. Зокрема обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру обумовлюють встановлення судом підстав для призначення судового розгляду по суті; угода про примирення або про визнання винуватості обумовлюють визначення судом підстав для затвердження угоди та ухвалення вироку; клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності обумовлює вирішення судом цього клопотання по суті.

Таким чином, уподовж цієї стадії основним завданням суду є встановлення наявності або ж відсутності підстав для призначення судового розгляду, як і визначення основних напрямів подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального провадження загалом (перевірка процесуальних документів, що надійшли, на відповідність вимогам законодавства, визначення наявності або ж відсутності підстав для закриття провадження, проведення контролю за дотриманням правил підсудності, а також реалізація заходів щодо підготовки до безпосереднього судового розгляду).

Для адвоката – це можливість реалізації низки процесуальних дій та побудови дієвої правової позиції.

У стадії підготовчого судового провадження адвокат: роз'яснює клієнту можливість укладання угоди про визнання винуватості та про примирення, її умови, порядок та наслідки укладання (за бажанням клієнта захисник готує проєкт відповідної угоди згідно зі ст. 469, ч.ч. 4–5 ст. 474 КПК України); збирає докази, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність клієнта; за наявності підстав, передбачених ст.ст. 75–81 КПК України, звертається із заявою про відвід судді, прокурора, захисника,

представника, інших учасників кримінального провадження; подає скарги на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора, в порядку, передбаченому ч.ч. 2–3 ст. 303 КПК України, які не могли бути предметом оскарження слідчому судді на етапі досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні (у разі, коли підзахисний заперечує проти оскарження процесуального рішення, дії чи бездіяльність, захисник роз'яснює наслідки такої відмови); перевіряє обвинувальний акт (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) на його відповідність вимогам ст. 291 КПК України та наявність підстав для повернення обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) прокурору; подає скарги на порушення встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні; заперечує проти задоволення судом клопотання сторони обвинувачення про долучення до матеріалів кримінального провадження будь-яких інших матеріалів, крім тих, що зазначені у реєстрі матеріалів досудового розслідування, а також будь-яких доказів до початку судового розгляду [86, с. 42–43].

Зважаючи на те, що предмет дослідження складає діяльність адвоката, який, як відомо, може виконувати не тільки функцію захисту, на думку О.В. Дудко, до підготовчого судового розгляду адвокату доцільно: а) вивчити матеріали кримінального провадження (насамперед, вивчення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру щодо їх відповідності вимогам ст.ст. 291–293 КПК України) та здійснити аналіз доказів у ньому; б) спільно з клієнтом ознайомитися із документами, скаргами, клопотаннями, які надійшли безпосередньо до суду після направлення справи прокурором; в) відпрацювати позицію інших учасників процесу, їх можливі клопотання, враховуючи, що ухвала судді про призначення справи до розгляду оскарженню не підлягає, за винятком повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; г) узгодити з довірителем позицію у кримінальному провадженні, виробити лінію поведінки та скласти алгоритм подальших дій [60, с. 175].

Оскільки підготовче засідання у своїй переважній частині є своєрідним «перехідним етапом» між досудовим розслідуванням та судовим розглядом,

правильне використання адвокатом відповідних процесуальних можливостей може надати йому значні переваги у під час здійснення подальшого кримінального провадження.

Важливо, при цьому, вчасно використовувати усі можливості, що надаються адвокату законодавством, адже підготовче провадження не є довготривалою стадією.

При цьому, саме адвокат повинен виявляти належну активність щодо заявлення різного роду клопотань, скарг, відводів, заперечень проти клопотань, заявлених стороною обвинувачення. Адже його завданням, на відміну від прокурора, є не забезпечення оперативності переходу кримінального провадження зі стадії підготовчого судового провадження до стадії судового розгляду, а, насамперед, захист прав та законних інтересів клієнта.

Так, підготовче провадження вважається відкритим із моменту надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності до суду та їхньої реєстрації відповідно до ч. 2 ст. 35 КПК України у автоматизованій системі документообігу, незалежно від того, чи відповідають вони вимогам закону щодо їхньої форми та змісту.

Визначений цією системою головуючий не пізніше п'яти днів з дня надходження таких документів до суду призначає підготовче судове засідання.

Строк, протягом якого має відбутися таке засідання, у КПК України не вказаний, проте він має відповідати критеріям розумності, визначеним у ч. 3 ст. 28 КПК України.

Про день, час і місце його проведення учасники судового провадження повідомляються за розпорядженням головуючого, про що їм у встановленому порядку надсилається повідомлення (ст. 111–112 КПК України) чи судовий виклик (ст. 134–135 КПК України) поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, по телефону або телеграмою. Таке повідомлення (виклик) направляється у строки, що дають реальну можливість забезпечити своєчасність його отримання і реалізувати право сторін на участь у судовому засіданні [63, с. 143].

Рішення, які можуть прийматися судом на цьому етапі кримінального провадження, можуть полягати у:

– затвердженні угоди про визнання винуватості або про примирення. Це рішення приймається за попереднім з'ясуванням певних умов, що передбачені ст. 474 КПК України. Також суд повинен встановити факт того, що рішення про укладення угоди приймалося сторонами добровільно, без застосування примусу;

– закритті кримінального провадження шляхом встановлення відповідних підстав, які передбачені ст. 284 КПК України;

– поверненні обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України;

– вирішенні питання щодо встановлення підсудності шляхом направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

– призначенні судового розгляду на підставі обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. У такому випадку в рамках підготовчого провадження суд призначає дату проведення розгляду, встановлює формат його проведення, вирішує інші процесуальні питання;

– дорученні представнику органу пробації щодо складення досудової доповіді.

Саме для використання усіх можливостей, що надаються адвокату законодавством під час підготовчого провадження, адвокат, насамперед, може подавати клопотання, що стосуються зокрема:

здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту;

витребування певних речей чи документів;

проведення огляду речових доказів;

призначення експертиз;

надання тимчасового доступу до речей;

повернення обвинувального акту прокурору та ін.

Окрім подання клопотань, адвокат на цьому етапі може:

– звертатися із заявою про відвід судді (за наявності підстав);

– подавати скарги на дії або рішення прокурора чи слідчого, які не могли подаватися під час досудового розслідування, та інші скарги щодо порушення процесуальних норм;

– особисто перевіряти процесуальні документи, що надійшли на розгляд суду, зокрема обвинувальний акт, що внесений прокурором, на предмет дотримання всіх вимог, що передбачені ст. 291 КПК України;

– подавати заперечення щодо задоволення клопотань іншої сторони.

Також вкрай важливим завданням адвоката є аналіз кваліфікації кримінального правопорушення, що надається стороною обвинувачення.

Адвокат повинен:

– визначити обсяг, зміст та послідовність подання клопотань у судовому засіданні та підготувати письмові клопотання;

– визначити необхідність здійснення деяких заходів під час судового розгляду, зокрема:

огляд речових доказів;

здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференцій; надання тимчасового доступу до речей;

призначення та проведення експертиз (підготовка запитань, підшукування експертних установ, конкретних експертів, спеціалістів, можливість залучення експертів за ініціативою адвокати на договірних умовах);

формування доручення органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) дій;

– забезпечити необхідні заходи для своєчасного прибуття у судові засідання свідків, спеціалістів, які запрошені адвокатом, експертів, якщо їх допит в суді буде здійснюватися за клопотанням адвоката;

– завчасно визначити необхідність збору додаткових доказів, що передбачає встановлення імовірних джерел їх походження, вжиття необхідних заходів для вчасного отримання доказів (обов'язкове забезпечення їх допустимості у процесі доказування).

Під час підготовчого судового провадження адвокат має право подавати до суду клопотання щодо обрання, зміни, скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі щодо запобіжного заходу, який був застосований щодо обвинуваченого (ч. 2 ст. 315 КПК України). Зазначене клопотання має бути подане у письмовій формі і у випадку, коли цього вимагають обставини кримінального провадження або інформацію про особу, разом із додатками, якими підтверджуються аргументи сторони захисту.

Отже, на етапі підготовчого провадження адвокат здійснює такі дії:

– роз'яснює клієнту можливість укладання угоди про визнання винуватості або угоди про примирення, її умови, порядок та наслідки укладання. За бажанням клієнта захисник готує проєкт відповідної угоди (ст. 469, ч. 4–5 ст. 474 КПК України);

– за наявності підстав, передбачених ст. 75–81 КПК України, подає заяву про відвід судді, прокурора, захисника, представника, інших учасників кримінального провадження;

– подає скарги на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора, в порядку, передбаченому ч. 2–3 ст. 303 КПК України, що, відповідно до законодавства, не були предметом оскарження слідчому судді на етапі досудового розслідування. Якщо адвокат вважає за необхідне оскаржити процесуальне рішення, дії чи бездіяльність згаданих осіб, а клієнт заперечує проти цього, захисник повинен роз'яснює клієнту наслідки відмови від оскарження;

– здійснює перевірку обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) щодо його відповідності ст. 291 КПК України та визначає необхідні умови для повернення обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) прокурору;

– у разі необхідності, подає клопотання про:

визнання доказів недопустимими;

виклик і допит свідків;

про виклик і допит експертів та спеціалістів;

призначення експертиз;

витребування речей і документів;

огляд на місці;

– у разі вирішення судом питання про можливість розгляду справи в порядку спеціального судового провадження, забезпечує дотримання прав обвинуваченого та процесуальних гарантій, наданих йому КПК України;

– ініціює перед судом питання про призначення запасного судді у кримінальному провадженні під час розгляду справ, які потребують значного часу для вивчення матеріалів справи, якщо таке питання не було вирішене судом одночасно з призначенням підготовчого судового засідання.

З огляду на відносно широкий спектр процесуальних рішень, що можуть бути прийняті судом у підготовчому судовому засіданні, та обмежений обсяг дисертаційного дослідження, надалі зупинимось лише на такому.

Одним із важливих процесуальних рішень, що приймається судом на стадії підготовчого судового провадження, є повернення обвинувального акта прокурору у випадку, якщо він не відповідає вимогам КПК України.

Важливо зауважити, що встановлена КПК України можливість прийняття цього рішення стала своєрідним «замінником» додаткового розслідування, що було передбачене КПК України 1960 року.

Як стверджує В.В. Михайленко, залишаючи відкритим питання про саму необхідність таких приписів у змагальній концепції кримінального провадження, цей правовий інститут регламентований неякісно, а його нормативне співвідношення не перебуває у системному взаємному зв'язку з іншими положеннями кримінального процесуального законодавства. Це, у свою чергу, створює великі блоки практичних проблем, вирішення яких вимагає процесуальної еквілібристики, зумовлює невизначеність у правозастосуванні і не сприяє проясненню становища особи, стосовно якої було складено обвинувальний акт, та справедливості кримінального процесу в цілому [147].

Крім того, окремим питанням, не пов'язаним безпосередньо з формою та змістом обвинувального акта, є ініціативність повернення та стадія, з якої він може бути повернутий. КПК України чітко не визначає, за чиєю ініціативою суд може повернути обвинувальний акт прокурору.

Як правило, про необхідність повернення обвинувального акта заявляє сторона захисту. Разом з тим, існує позиція, відповідно до якої сторона захисту не має права заявляти таке клопотання. Вона обґрунтована тим, що відповідно до ст. 314 КПК України питання щодо відповідності обвинувального акта нормам КПК України належить до виключної компетенції суду. При цьому КПК України не надає учасникам судового розгляду можливості заявляти клопотання про повернення обвинувального акта прокурору, суд лише може вислухати їх думки щодо відповідності цього акта вимогам закону. Клопотання учасники підготовчого судового засідання мають право заявляти лише після того, як суд визнає, що підстав для повернення обвинувального акта прокурору немає (ч. 1 ст. 315 КПК України). Таким чином, клопотання сторони захисту залишають без розгляду [див., наприклад: 262; 264; 266].

Вважаємо, що такі висновки не ґрунтуються на положеннях КПК України. Повернення обвинувального акта є правом, а не обов'язком суду і приводом для такого рішення може стати як ініціатива суду, так і з огляду на змагальний характер судового розгляду ініціатива, зокрема сторони захисту, що звернена до суду у формі відповідного клопотання.

Аналогічно, на погляд О.В. Дудко, адвокат-захисник повинен вчинити і у разі невідповідності приписам КПК України клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також коли не вказана інформація про захід медичного (виховного) характеру, який пропонується застосувати. Безініціативність захисника у разі наявності у зазначених кінцевих документах досудового розслідування недоліків, на думку автора, може стати підґрунтям для подальших зловживань прокурором [59, с. 62].

Саме після з'ясування судом думки учасників судового провадження щодо можливості призначення судового розгляду суд вирішує клопотання, заявлені ними.

Виходячи із розглянутих вище універсальних технологій здійснення адвокатської діяльності в стадії підготовчого провадження, коротко проаналізуємо основні питання, що потребують уваги адвоката і мають стати предметом його дослідження при підготовці відповідного клопотання.

Так, захисник подає до суду клопотання про повернення обвинувального акта прокурору, якщо останній не відповідає вимогам КПК України. Проте не будь-яка формальна невідповідність вимогам КПК України, а лише та, яка реально перешкоджає призначенню судового розгляду, може стати підставою для прийняття відповідного рішення судом.

Аналіз положень КПК України, як і відповідна судова практика, доводять, що невідповідність обвинувального акта вимогам КПК України є оціночним поняттям. Тому предметом уваги адвоката має стати власне визначення критеріїв невідповідності обвинувального акта вимогам закону.

Законодавець не передбачив вичерпний переліку порушень у складанні обвинувального акта, що обумовлює його повернення, тому положення п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України має відсилочний характер та посилається до ст. 291 КПК України. Зазначена норма чинного законодавства визначає перелік порушень, які є похідними від закріплених у цій статті вимог до підсумкового документа досудового розслідування: порушення, які стосуються змісту та форми самого обвинувального акта (неправильність або відсутність в обвинувальному акті такої інформації, як дата і місце його складання та затвердження; формулювання обвинувачення; правова кваліфікація кримінального правопорушення тощо); порушення, які стосуються змісту та наявності додатків до обвинувального акта (недоліки реєстру матеріалів досудового розслідування; недолучення розписки підозрюваного про отримання копії обвинувального акта тощо) (ст. 291 КПК України).

Досліджуючи судову практику повернення обвинувального акта прокурору, Ю.В. Циганюк дійшла висновку про те, що повернення обвинувального акта прокурору під час підготовчого провадження можливе через процесуальні помилки; помилки форми обвинувального акта як документа та помилки у кваліфікації кримінального правопорушення. Досить лише однієї помилки для повернення обвинувального акта прокурору.

Процесуальними помилками автор вважає, наприклад, такі: обвинувальний акт складений прокурором без мотивування його незгоди із складеним слідчим обвинувальним актом, порушення прав учасників кримінального провадження під

час порядку вручення обвинувального акта та додатків до нього тощо. Тобто процесуальними необхідно вважати ті помилки, які були допущені як під час складання обвинувального акта, під час його вручення підозрюваному, так і під час направлення до суду і стосуються порушення прав учасників кримінального провадження. Помилками форми обвинувального акта як документа автор вважає введення у його текст такої, що не відповідає дійсності інформації, та яка є помилковою як наслідок технічної помилки, або відсутності такої інформації, і водночас не дає можливості правильно ідентифікувати відомості, які має містити обвинувальний акт, згідно з вимогами ст. 291 КПК України. Однак якщо помилка у даті та місці складення та затвердження обвинувального акта не була технічною помилкою, то таку помилку необхідно вважати процесуальною. Помилки у кваліфікації кримінального правопорушення, на думку автора, безпосередньо стосуються обвинувачення особи у скоєнні злочину, а саме викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення, а також обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за умови матеріального чи змішаного складу злочину. А щодо юридичних осіб, то це також стосується підстав застосування заходів кримінально-правового характеру, які прокурор вважає встановленими [275, с. 183].

О.В. Глиняний диференціює недоліки, які стали причинами повернення обвинувального акта прокурору, на порушення, які стосуються змісту та форми самого обвинувального акта; порушення, які стосуються змісту та наявності додатків до обвинувального акта [38, с. 95].

До типових порушень, які стосуються змісту та форми самого обвинувального акта, автор відносить неправильність або відсутність в обвинувальному акті такої інформації, як дата його складання та затвердження; належне затвердження правомочним суб'єктом; формулювання обвинувачення; правова кваліфікація кримінального правопорушення; відомості про залучення представника потерпілого; повні анкетні відомості обвинуваченого, потерпілого; розмір витрат на залучення

експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування). До типових порушень, які стосуються змісту та наявності додатків до обвинувального акта, автор відносить недоліки реєстру матеріалів досудового розслідування; не долучення розписки про отримання обвинуваченим або його захисником копії обвинувального акта; не долучення цивільного позову; не долучення роз'яснення прокурора обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, права на суд присяжних тощо [38, с. 95].

На думку В.П. Кедик, недоліки обвинувального акта можуть мати процесуальний або фактичний (непроцесуальний) характер. Відповідно серед захисників існує два підходи до того, яким чином використовувати такі недоліки: 1) з метою спростування обвинувачення після призначення до розгляду; 2) подавати клопотання про повернення обвинувального акта та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на окремі недоліки; 3) подавати клопотання про повернення обвинувального акта та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на всі недоліки [89, с. 280–281].

При виборі конкретного підходу враховуються ряд факторів та наслідків, як і загалом тактика і стратегія захисту в конкретному кримінальному провадженні.

Так, наприклад, зважаючи на те, що кримінальне процесуальне законодавство України чітко регламентує строки перебування особи під вартою та порядок розгляду питання про застосування запобіжного заходу судом, питання щодо ініціювання захисником повернення обвинувального акта прокурору може вирішуватись з урахуванням обставин обраного запобіжного заходу. У випадку, коли обвинувальний акт повертають прокурору під час підготовчого судового засідання, питання застосованого до обвинуваченого запобіжного заходу без відповідного клопотання вирішуватись не може. У такому разі може вийти так, що строк застосованого запобіжного заходу закінчиться до моменту виправлення прокурором недоліків обвинувального акта і його повторного направлення до суду, що стане підставою для звільнення підзахисного з-під варті.

Структура відповідного клопотання зазвичай включає вступну, мотивувальну, заключну частини. У мотивувальній частині адвокат повинен зазначити фактичні та юридичні підстави для повернення обвинувального акта прокурору.

Водночас слід враховувати і те, що у разі повернення судом обвинувального акта, який не відповідає вимогам КПК України, повноваження прокурора обмежені лише усуненням його недоліків, і строк їх усунення не може бути включений у строк досудового розслідування в розумінні положень ст. 219 КПК України (постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 січня 2024 року по справі № 450/3797/21) [186].

Хоча у процесуальній літературі і висловлюються пропозиції щодо вдосконалення інституту повернення обвинувального акта прокурору, зокрема шляхом визначення можливості проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які не були виконані під час досудового розслідування з причин порушення права особи на захист, виключно в інтересах такої особи для встановлення обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження [229, с. 301], усе ж таки вважаємо, що запровадження такого механізму означатиме повернення до архаїчного інституту «повернення кримінальної справи на додаткове розслідування» і прийняття судом не властивого йому рішення. Усі змістовні недоліки обвинувального акта, його упередженість, необґрунтованість і незаконність, встановлені на цьому етапі кримінального провадження стороною захисту, на наш погляд, повинні ставати предметом аналізу, дослідження і оцінки судом у наступній стадії – стадії судового розгляду і відповідно ставати підставою для ухвалення виправдувального вироку.

Варто навести і пропозицію щодо відмови від інституту повернення обвинувального акта прокурору, оскільки його функціональне призначення, на погляд автора пропозиції, втрачає свій сенс. На обґрунтування цієї пропозиції наведено висновок про те, що не існує таких процесуальних помилок, які прокурор міг би усунути виключно у режимі повернення обвинувального акта, проте не міг би цього вчинити під час судового провадження. Прокурор має процесуальну та часову можливість усунути виявлені недоліки в підготовчому судовому засіданні, оскільки законодавцем не встановлено строку, протягом якого має бути закінчене підготовче провадження, тому за виявлення недоліків обвинувального акта судові засідання може бути відкладено [38, с. 98].

За усієї, на перший погляд, привабливості такої пропозиції, зауважимо, що усунення будь-яких недоліків сторони обвинувачення в процесі перебігу судового провадження, початковою стадією якого і є стадія підготовчого провадження, суперечитиме самій суті і призначенню цієї стадії.

Водночас з метою забезпечення розумності строків і ефективності кримінального провадження пропонуємо доповнити ст. 314 КПК України нормою щодо встановлення судом при поверненні обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України, достатнього строку для усунення встановлених порушень. Неусунення прокурором таких порушень і ненаправлення обвинувального акта повторно до суду у визначений судом строк повинно мати наслідком закриття кримінального провадження, що обумовлює необхідність внесення змін і до ст. 284 КПК України.

Перед початком дії чинного КПК України Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ здійснив спробу надати орієнтири невідповідності обвинувального акта вимогам КПК України. Згідно з листом від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» у такому засіданні суд має право повернути прокурору обвинувальний акт, зокрема, якщо той містить положення, що суперечать одне одному; у ньому наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; він не підписаний слідчим (крім випадків, коли прокурор склав акт самостійно) чи не затверджений прокурором; до нього не долучено передбачені законом додатки. Цей перелік не є вичерпним [200].

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. У свою чергу, обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України. Обвинувальний акт має відповідати вимогам, передбаченим ст. 291 КПК України, які умовно можна розділити на декілька груп.

Саме від їх оцінки під час підготовчого судового засідання залежатиме, яке рішення буде прийняте судом – про повернення обвинувального акта чи про призначення судового розгляду на його підставі.

Отже, вимогами до обвинувального акта, що встановлені КПК України, є:

1. Вимоги щодо суб'єктного складу.

Відповідно до ч.ч. 1, 3 ст. 291 КПК України обвинувальний акт складається слідчим, дізнавачем, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з тим, що був складений слідчим, дізнавачем. Обвинувальний акт підписується слідчим, дізнавачем та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно. У такому випадку обвинувальний акт підписується лише прокурором, який його склав, і логічно, що він не потребує затвердження.

Разом з тим, як вказує В.В. Михайленко, у практиці повернення є позиція, що у випадку, коли обвинувальний акт складається прокурором, він для чогось має бути ним ще й затверджений. У іншому випадку обвинувальний акт було повернуто у зв'язку з тим, що його складено прокурором, а не слідчим. Повертаючи прокурору обвинувальний акт, суд першої інстанції зазначив, що він, на порушення імперативних вимог ч. 1 ст. 291 КПК України, відразу був складений прокурором, а слідчим, який брав участь у досудовому розслідуванні, взагалі не складався. Ні обвинувальний акт, ні реєстр матеріалів досудового розслідування не містять жодних даних щодо відмови слідчому у затвердженні обвинувального акта прокурором, що є єдиною підставою для складання обвинувального акта прокурором. Жодних виключень з цієї норми ні ст. 291, ні будь-яка інша норма КПК України не передбачають [147].

Так, наприклад, ухвалою Залізничного районного суду м. Львова від 12 березня 2020 року у кримінальному провадженні № 12018140050003710 від 17.08.2019 року обвинувальний акт було повернуто прокурору. Ухвала мотивована тим, що обвинувальний акт, в порушення імперативних вимог ч. 1 ст. 291 КПК України, одразу був складений прокурором, а слідчим, який брав участь у досудовому розслідуванні, взагалі не складався. Ні обвинувальний акт, ні реєстр матеріалів досудового розслідування не містять жодних даних щодо відмови

слідчому у затвердженні обвинувального акта прокурором, що є єдиною підставою для складання обвинувального акта прокурором та жодних виключень з цієї норми ні ст. 291 КПК України, ні будь-яка інша норма КПК України не передбачає. А прокурор, в судовому засіданні, також не зміг зазначити, якими саме нормами КПК України керувався орган прокуратури при визначенні необхідності складання обвинувального акта виключно прокурором. Складений та одночасно безальтернативно затверджений одним і тим же прокурором обвинувальний акт, без відмови у його затвердженні слідчому позбавляє стадію складання обвинувального акта об'єктивності та належної його перевірки органом прокуратури чи іншою його посадовою особою, а прокурор, який склав обвинувальний акт і одночасно затверджує його, не може вважатись безсторонньою особою при вирішенні питання щодо його затвердження, що на переконання колегії суддів є неприпустимим і стало підставою для повернення обвинувального акта прокурору [260].

Розглядаючи апеляційну скаргу прокурора на вищевказану ухвалу, колегія суддів Львівського апеляційного суду дійшла висновку про необхідність її задоволення, зауваживши, що системне телеологічно-цільове тлумачення положень частини першої та третьої статті 291 КПК України, у сукупності з положеннями пункту 13 частини другої статті 36 КПК України дозволяє зробити висновок, що прокурор вправі підписати та затвердити обвинувальний акт самостійно не лише у випадку, коли він не погоджується з обвинувальним актом, що був складений слідчим, а у будь-якому іншому випадку (вичерпний перелік яких не встановлено Кодексом), який впливає з обставин конкретного кримінального провадження, і таке рішення буде відповідати загальним засадам кримінального провадження, визначеним статтею 7 КПК України та завданням кримінального провадження, передбаченим статтею 2 цього Кодексу. Правильність такого тлумачення підтверджується використанням у положеннях частини першої статті 291 КПК України прислівника «зокрема», який згідно із Великим тлумачним словником української мови означає: «окремо, особисто».

Крім того, на думку суду апеляційної інстанції, обвинувальний акт повинен містити два підписи прокурора: на титульному аркуші (затвердження) та на останньому після підпису слідчого (підписання). Зазначене положення не лише

констатує необхідність саме двох підписів, а (в сукупності з приписом частини першої статті 291 КПК України) ще й встановлює послідовність підписання обвинувального акта суб'єктами, задіяними в його складанні: а) підпис слідчого, який склав обвинувальний акт; б) підпис прокурора, яким він затверджує даний документ; в) підписання прокурором затверженого ним обвинувального акта. Потреба саме у подвійному підписанні обвинувального акта одним й тим же процесуальним суб'єктом пояснюється концепцією, закладеною у чинному КПК, про незмінність прокурора у кримінальному провадженні. Так, відповідно до кримінального процесуального законодавства функція процесуального керівництва на стадії досудового розслідування та функція підтримання публічного обвинувачення в суді покладається на одного й того ж працівника прокуратури (саме такий правовий висновок щодо застосування цієї процесуальної норми викладено в постанові колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 травня 2020 року у справі № 128/1802/18 (провадження № 51-2531км19) [263].

Отже можна зауважити, що правозастосовна, зокрема, судова практика навіть з таких, здавалось би формально-визначених питань, як підписання та затвердження обвинувального акта, є різною.

Проте, на наш погляд, лише встановлення порушень, які перешкоджають призначенню судового розгляду на підставі обвинувального акта, може стати підставою для його повернення.

2. Вимоги щодо змісту.

Відповідно до ч. 2 ст. 291 КПК України обвинувальний акт має містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3-1) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;

5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;

8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

8-1) розмір пропонованої винагороди викривачу;

9) дату та місце його складення та затвердження.

Як зауважує В.В. Михайленко, найменування кримінального провадження визначене законом обов'язковим елементом обвинувального акта, однак на 10-у році чинності КПК України невідомо, що це таке. Крім як елемент обвинувального акта, термін «найменування кримінального провадження» зустрічається у вимогах до клопотань про здійснення приводу (ст. 141 КПК України), накладення грошового стягнення (ст. 145), обшук (ст. 234), дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 248), до постанови слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 251), клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 287), запиту про міжнародну правову допомогу (ст. 552), клопотання про передання кримінального провадження іншій державі (ст. 600 КПК України). Та що включає законодавець у це поняття, невідомо [147].

Чи не найбільша кількість обвинувальних актів повертається через недотримання вимог КПК України щодо викладу фактичних обставин кримінального правопорушення та формулювання обвинувачення.

При цьому, КПК України не містить ні визначення понять «виклад фактичних обставин кримінального правопорушення» та «формулювання обвинувачення», ні хоча б критеріїв такого визначення, ні їх співвідношення. За таких умов відповідно

фактично неможливо визначити відповідність чи невідповідність обвинувального акта вимогам закону в цій частині.

До цього ж нерідко додається питання їх узгодженості із правовою кваліфікацією кримінального правопорушення, що у підсумку нерідко стає ключовим при вирішенні питання про повернення обвинувального акта.

Так, наприклад, повертаючи прокурору обвинувальний акт, Печерський районний суд м. Києва в ухвалі від 07 квітня 2023 року зазначив про відсутність в обвинувальному акті повноцінного (конкретного) процесуального викладу формулювання обвинувачення, а відтак призначення цього обвинувального акту до судового розгляду буде суперечити положенням п.[а] ч. 3 статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно якої, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має право бути негайно і детально проінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього [265].

В ухвалі Київського апеляційного суду, постановленій за результатами розгляду апеляційної скарги прокурора на вищевказану ухвалу, суд апеляційної інстанції визнав, що висновки суду про відсутність в обвинувальному акті повноцінного (конкретного) процесуального викладу формулювання обвинувачення та його невідповідності вимогам ст. 291 КПК України є безпідставними та такими, що порушують передбачений статтею 26 КПК України принцип диспозитивності, згідно якого суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, які внесені на його розгляд сторонами та віднесені до його повноважень цим Кодексом, а тому, повертаючи обвинувальний акт прокурору з підстав наведених в оскаржуваній ухвалі, суд вийшов за межі предмету судового розгляду, який вирішується у підготовчому судовому засіданні та фактично вдався до оцінки обставин кримінального провадження. Колегія суддів вважає, що на стадії підготовчого провадження, суд передчасно вдався до оцінки змісту обвинувального акту, як при викладі фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, так і при формулюванні висунутого особі обвинувачення [261].

Як зазначила колегія суддів апеляційної палати Вищого антикорупційного суду в ухвалі від 25.10.2021 р. у справі № 633/69/21, виклад фактичних обставин

кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК) стосуються не змісту обвинувального акта, а його форми (реквізитів). На підготовчому засіданні суд першої інстанції не вправі перевіряти правильність обраної кваліфікації, наявність усіх елементів складу кримінального правопорушення, яке інкримінується особі (їх повноту), оскільки законодавець не наділяє суд на цьому етапі повноваженнями оцінювати процесуальне рішення прокурора про закінчення досудового розслідування в частині достатності доказів та повноти формулювання офіційної версії обвинувачення. Здійснення у ході підготовчого судового засідання перевірки відповідності обвинувального акта вимогам п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК передбачає формальне з'ясування наявності в такому рішенні прокурора наступних обов'язкових реквізитів:

1) виклад фактичних обставин, існування яких буде доводити прокурор у ході розгляду судом пред'явленого обвинувачення;

2) наведення правової кваліфікації відносно вказаних обставин (зазначення частини і статті КК, якою передбачено відповідальність за дії/бездіяльність обвинуваченої особи);

3) формулювання обвинувачення, тобто конкретизація, у яких діях/бездіяльності за наведених обставин винна особа (аналіз її поведінки через призму норми закону про кримінальну відповідальність, обвинувачення за якою їй пред'являється).

На думку апеляційного суду, помилковим є висновок суду першої інстанції, згідно з яким категорія кримінального процесу «формула і формулювання обвинувачення», яка використовується з метою правильного оформлення прокурором свого рішення щодо висунення особі обвинувачення, була ототожнена з такою категорією кримінального права, як «правова модель кримінального правопорушення», котра під час судового провадження використовується у ході з'ясування судом, чи є в діях особи склад інкримінованого їй кримінального правопорушення [258].

Кримінальний процесуальний закон не надає суду повноважень під час підготовчого судового провадження при дослідженні обвинувального акта, що надійшов для його розгляду по суті, перевіряти правильність визначення прокурором обсягу обвинувачення, зобов'язувати його змінювати цей обсяг, в тому числі у бік збільшення, повертати за наслідками підготовчого засідання обвинувальний акт у зв'язку з неправильною кваліфікацією дій обвинуваченого тощо, оскільки визначення обсягу обвинувачення при направленні обвинувального акта до суду належить виключно до повноважень прокурора (постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 273/1053/17) [185]. Адже в обвинувальному акті зазначаються ті фактичні обставини кримінального правопорушення, які прокурор (а не суд) вважає встановленими [147].

КПК України містить положення про зміну обвинувачення в суді, висунення додаткового обвинувачення, відмову від підтримання державного обвинувачення (ч. 2 ст. 337, ст. 338–340 КПК України), а також передбачає право суду вийти за межі зазначеного в обвинувальному акті висунутого обвинувачення в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється провадження (ч. 3 ст. 337 КПК України). За наявного нормативного регулювання неповнота, необґрунтованість обвинувального акта, відсутність доказової бази щодо вчинення обвинуваченим дій, які містять ознаки злочинів, в принципі, не можуть бути підставами для повернення обвинувального акта, адже на підготовчому засіданні суд не вправі надавати оцінку відсутності чи наявності доказів – така оцінка може бути здійснена лише в ході розгляду кримінального провадження по суті. Висновки про неповноту, необґрунтованість обвинувального акта, невідповідність формулювання обвинувачення правовій кваліфікації на цьому етапі аксіоматично суперечать засаді змагальності сторін (ст. 22 КПК України). У свою чергу, встановлення судом бездоказовості пред'явленого обвинувачення в результаті дослідження і оцінки доказів, на яких воно базується, передбачає цілком прогнозовані наслідки у вигляді виправдувального вироку або зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення у бік покращення становища особи [147].

3. Вимоги до комплектності та додатків.

Відповідно до ч. 4 ст. 291 КПК України до обвинувального акта додається:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу);

4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;

5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Єдність судової практики у питаннях повернення обвинувального акта через порушення вимог щодо його комплектності (відсутність та /або недоліки додатків до обвинувального акта) також відсутня.

Деякі суди розглядають подібну ситуацію як недоліки безпосередньо процесуального рішення – складання обвинувального акта, натомість, інші вважають, що недолучення до обвинувального акта додатків або незазначення наявних матеріалів серед них не є причиною для повернення цього документу, тому що прямо не свідчить про порушення вимогам закону (невідповідність), а також технічно не усувається у стадії підготовчого судового засідання.

Наприклад, в ухвалі від 06.04.2021 р. у справі № 283/1934/20 Житомирський апеляційний суд, скасовуючи ухвалу Малинського районного суду Житомирської області, зазначив, що згідно п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, єдиним процесуальним документом, що підлягає дослідженню судом під час підготовчого засідання, є обвинувальний акт. Додатки до нього, визначені ч. 4 ст. 291 КПК України, не є і не можуть бути предметом судового контролю на цьому етапі. Єдиною законною

підставою для повернення обвинувального акта прокурору є невідповідність змісту самого обвинувального акта вимогам ст. 291 КПК України [259].

Реєстр матеріалів досудового розслідування є обов'язковим самостійним додатком до обвинувального акта, до нього на законодавчому рівні встановлені спеціальні вимоги.

Відповідно до ст. 109 КПК України реєстр матеріалів досудового розслідування складається слідчим або прокурором і надсилається до суду разом з обвинувальним актом. Він повинен містити:

- 1) номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення;
- 2) реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування;
- 3) вид заходу забезпечення кримінального провадження, дату і строк його застосування.

З огляду на невизначеність у кримінальному процесуальному законі ряду понять, що використовуються у ст. 109 КПК України, у теорії та правозастосовній практиці відсутня єдність позицій з відповідних питань.

Так, КПК України не надає визначення процесуальної дії, тож незрозуміло, які саме дії слід включати у відповідний блок реєстру; що означають «реквізити» процесуальних рішень.

Враховуючи те, що суди подекуди приділяють цьому реєстру підвищену увагу при вирішенні питання про можливість призначення справи до судового розгляду, нерідко саме його недоліки стають підставою для повернення обвинувального акта прокурору.

Навіть апеляційні суди, оцінюючи обґрунтованість рішень судів першої інстанції про повернення обвинувального акта, демонструють різні підходи до вирішення таких питань.

За прикладами, що наводить В.В. Михайленко, в одному випадку безпідставними визнані твердження суду щодо невідповідності вимогам закону реєстру матеріалів досудового розслідування, в якому відсутні відомості про місцезнаходження речових доказів, документи з зазначенням номера, тома та

аркуша справи, іншої ідентифікації процесуальних дій та рішень, оскільки чинний КПК України не передбачає необхідності зазначення вказаних відомостей, а невідповідність реєстру не є підставою для повернення обвинувального акта [148].

В іншому випадку апеляційний суд підтримав висновки суду першої інстанції про необхідність повернення прокурору обвинувального акта через допущення розбіжностей у номерах кримінального провадження в обвинувальному акті та реєстрі матеріалів досудового розслідування. Допущена слідчим чи прокурором, який затверджував та підписував обвинувальний акт, помилка в заголовку обвинувального акта хоча і є, можливо, технічною, але не може бути усунена під час судового розгляду кримінального провадження на стадії підготовчого засідання шляхом дослідження належних доказів, а це може негативно вплинути на розуміння обвинуваченим суті висунутої підозри чи обвинувачення. Колегія суддів погодилася з мотивами суду першої інстанції про те, що на судову гілку влади покладена функція щодо здійснення правосуддя, а не виконання обов'язків, покладених на сторону обвинувачення [148].

Окремою групою обставин, які впливають на прийняття рішення про повернення обвинувального акта, є обставини його вручення.

Відповідно до ст. 293 КПК України одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.

Як зазначає В.В. Михайленко, вручення обвинувального акта в контексті його відповідності вимогам КПК України стає предметом дослідження під час підготовчого судового засідання, коли представники сторони захисту стверджують, що не отримували його. Місцеві суди досліджують і оцінюють відповідні обставини

і нерідко визнають невручення обвинувального акта підставою для його повернення. Натомість апеляційні суди переважно вказують на можливість усунення такого недоліку безпосередньо під час підготовчого судового засідання [148].

Так, наприклад, враховуючи, що сторона захисту півроку ігнорувала виклики сторони обвинувачення, така поведінка, незважаючи на обізнаність з проведенням досудового розслідування, свідчить про факт навмисного ухилення сторони захисту з намаганням уникнути відповідальності за можливе кримінальне правопорушення. Причому цей факт не залежав від волі сторони обвинувачення. В подальшому в підготовчому судовому засіданні прокурором було вручено обвинуваченим та захиснику копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування, що підтверджується відеозаписом засідання. У цьому випадку після отримання стороною захисту в судовому засіданні обвинувального акта з додатками для надання необхідного часу для ознайомлення з ним суд має відкласти засідання, а не повертати обвинувальний акт прокурору [148].

В іншому випадку апеляційний суд визнав обґрунтованим повернення обвинувального акта з огляду на відсутність розписки підозрюваного про його отримання. Причому в цій справі обвинувачений отримав обвинувальний акт по пошті в конверті, а до обвинувального акта, що був предметом розгляду, долучено розписку про його вручення захиснику. І навпаки, вручення обвинувального акта особисто підозрюваному з направленням поштовим зв'язком захиснику не спричинило його повернення, хоча сторона захисту клопотала про це, стверджуючи про невідповідність вимогам закону в частині вручення [148].

Ці та інші випадки повернення обвинувальних актів засвідчують нечіткість законодавчого регулювання і, як наслідок, неоднозначність судової практики з питань повернення обвинувального акта прокурору.

Відповідно до вищевикладеного, пропонуємо:

– частину 2 статті 284 КПК України доповнити пунктом 2¹ такого змісту:

«2¹) після постановлення ухвали про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору закінчився строк, визначений судом у порядку, передбаченому пунктом 3 частини 3 статті 314 цього Кодексу, а прокурор повторно не звернувся до

суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру»;

– пункт 3 частини 3 статті 314 КПК України викласти у такій редакції:

«3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу. Суд постановляє ухвалу про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, в якій зазначаються встановлені недоліки і встановлюється достатній строк для їх усунення».

Висновки до розділу 2

Дослідження структури процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Правові основи діяльності адвоката у кримінальному провадженні полягають в синтетичному правогенезі норм, які покликані регулювати зазначений вид діяльності, проте містяться у різноманітних законодавчих актах, що можуть не лише встановлювати правовий статус адвоката, а й регулювати питання його участі у кримінальних процесуальних відносинах.

2. Зроблено висновок про необхідність нормативної регламентації в нормах КПК України визначення терміну «адвокат», зокрема як фізичної особи, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та КПК України, здійснює захист, представництво та надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним та юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження, а також закріплення в КПК України спеціальних процесуальних прав адвоката.

3. Під процесуальною діяльністю адвоката у підготовчому кримінальному провадженні запропоновано розуміти передбачену КПК України діяльність адвоката

у підготовчому кримінальному провадженні в інтересах свого клієнта, яких об'єднує спільна мета й функціональна спрямованість на забезпечення захисту, реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта відповідно до його процесуального статусу, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Основні ознаки такої діяльності полягають у: 1) нормативному закріпленні; 2) здійсненні всіма суб'єктами однієї із процесуальних функцій захисту або представництва; 3) виникненні з моменту початку стадії підготовчого судового провадження та залученні до участі у кримінальному провадженні; 4) наявності кореляційних зв'язків із функцією обвинувачення, яку здійснює адвокат; 5) використанні, передбачених кримінальним процесуальним законом наданих прав (згідно з процесуальним статусом) на власний розсуд; 6) рівність процесуальних прав зі стороною обвинувачення; 7) юридична заінтересованість у результатах кримінального провадження; 8) наявність матеріально-правових і процесуальних наслідків набрання законної сили підсумковим процесуальним рішенням.

4. Встановлено, що нормативно-правові основи діяльності адвоката у кримінальному провадженні представлені на конституційному, організаційно-правовому, процесуальному і тактико-методичному рівнях. Усі вони відображені і в діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження в усіх формах її здійснення на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

5. Актуальними і перспективними серед інших визнано напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності та методик захисту чи представництва у кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень.

6. Процесуальна діяльність адвоката в контексті рішень, що приймаються судом у підготовчому судовому засіданні, спрямовується на застосування відповідних юридичних технологій з метою формування внутрішнього переконання суду для прийняття того чи іншого процесуального рішення. Серед таких технологій: юридична аргументація, проведення консультаційної роботи, технологія

встановлення фактичних обставин та юридичної кваліфікації юридичної справи адвокатом, створення письмових правових актів у адвокатській діяльності, підготовки та викладу адвокатом судової промови, стратегічного та тактичного планування.

7. Правова позиція адвоката представлена як комплексне поняття, що охоплює не тільки безпосередньо ставлення адвоката до фактичних обставин, позицій інших учасників кримінального провадження та надану ним правову оцінку, що відображаються у його обґрунтованому твердженні перед судом чи іншими уповноваженими суб'єктами, а й комплекс дій і рішень, як процесуального, так і тактичного характеру, що здійснюються адвокатом в інтересах клієнта.

8. Запропоновано доповнити § 5 «Інші учасники кримінального провадження» глави 3 КПК України новою статтею 64³ «Адвокат», а також зміни та доповнення до статей 3, 284, 314 КПК України.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ І ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Зміст процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження

Право на професійну правничу допомогу, регламентоване ч. 1 ст. 59 Конституції України, є невід'ємним елементом правового статусу людини і громадянина, що гарантоване не лише національним, а й міжнародним правом. Сучасна соціально-правова дійсність обумовлює необхідність забезпечення належних умов реалізації цього права, насамперед у межах кримінального судочинства. Сьогодні вітчизняне кримінальне провадження характеризується тим, що його пріоритетами, загальними завданнями є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Важлива роль у виконанні завдань, передбачених КПК України належить адвокату, який діє у статусі захисника та представника особи, при цьому сприяючи не лише правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й запобіганню їх можливим порушенням чи незаконним обмеженням з боку органів державної влади.

На відміну від стадії попереднього розгляду справи суддею, яка була передбачена Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року, стадія підготовчого судового провадження є значно ширшою, має конкретні завдання, визначене коло учасників та передбачає прийняття конкретних рішень за її

результатами. Останні характеризують цю стадію не лише як певну «перехідну платформу» між досудовим розслідуванням та судовим розглядом, а й надають їй важливого самостійного значення, впливаючи на перебіг кримінального провадження та його спрямування. Разом з тим, чинний кримінальний процесуальний закон не вирішив усіх проблем процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження. Залишаються актуальними питання регламентації участі адвоката в контексті реалізації функції представництва, як виду адвокатської діяльності, потребують удосконалення механізми захисту та оскарження процесуальних рішень, недостатньо врегульованим є порядок надання правничої допомоги потерпілим, свідкам та іншим особам, які залучені до сфери кримінальних процесуальних відносин [20].

Перелічені завдання можуть бути вирішені з обов'язковим науково-теоретичного обґрунтуванням, що і обумовлює їх актуальність.

Проблематика участі адвоката в різних стадіях кримінального провадження були предметом наукових пошуків великої кількості українських правників: Ю.П. Аленіна, Т.В. Варфоломеевої, В.І. Галагана, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, О.В. Капліної, В.Т. Малярєнка, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, О.Г. Яновської та ін.

Серед сучасних робіт, які стосуються окресленої нами проблематики, не можемо не зазначити науковий доробок І.В. Дубівки, О.В. Дудко, Я.О. Іваницького, В.М. Карпенка, П.В. Кучевського, П.М. Маланчука, М.М. Погорецького, С.Л. Савицької, О.С. Старенького та ін.

В результаті зазначених досліджень відбулась потужна теоретико-правова розробка різних аспектів участі адвоката у кримінальному провадженні в Україні.

Поряд з цим переважна більшість із зазначеного наукового доробку, висвітлює окремі аспекти діяльності адвоката у кримінальному процесі, але не розкриває питання про стадію підготовчого судового провадження, або ж ґрунтуються на кримінальному процесуальному законодавстві, яке втратило чинність.

Прийняття у 2012 році КПК України стало важливим етапом на шляху вдосконалення процесуальної форми й механізму судового захисту прав людини та посилення змагальних засад кримінального провадження. До новел КПК України

слід повною мірою віднести визначення принципово нових завдань і процесуальних можливостей підготовчого провадження як самостійної стадії кримінального провадження та підготовчого судового засідання, що обов'язково проводиться на цій стадії судом першої інстанції [63, с. 142].

У процесуальній літературі до завдань цієї стадії науковці відносять: встановлення підстав для призначення судового розгляду та здійснення організаційно-підготовчих дій для призначення судового розгляду; встановлення підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності; перевірку наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості чи про примирення; наявності підстав для закриття провадження; відповідність вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру; дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження, а також створення умов для успішного проведення судового розгляду [8, с. 130; 257, с. 208; 170, с. 139].

Стадія підготовчого провадження – це обов'язкова стадія судового провадження, виходячи з положень ч. 1 ст. 314 КПК України, яка передбачає обов'язок суду після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначити підготовче судове засідання, в яке викликати учасників судового провадження.

Підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими КПК України для судового розгляду (ч. 2 ст. 314 КПК України).

Отже, суб'єктом надання кваліфікованої правничої допомоги – це адвокат, який є обов'язковим учасником підготовчого судового провадження в статусі захисника або представника.

При цьому, з огляду на загальні завдання кримінального провадження слід погодитись із П.В. Кучевським у тому, що функцію захисту недостатньо розглядати з позицій діяльності захисника, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Функція захисту – це вид реалізації права на правову допомогу, що повинна гарантуватися не тільки особі, що притягується до кримінальної відповідальності, але також і іншим учасникам, які беруть участь у кримінальному процесі. У зв'язку з цим, функція захисту розглядається ним як діяльність учасників процесу, їхніх захисників, представників (наділених правами тим, кого представляють), законних представників, спрямована на спростування підозри, обвинувачення, виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, або пом'якшують їх відповідальність, представництво інтересів, а також надання учасникам процесу правової допомоги і охорону їхніх особистих і майнових прав [120, с. 17–18].

Таку точку зору підтримує Конституційний Суд України, що підтверджується рішенням від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника.

Так, Конституційний Суд України визначив, що закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (частина перша статті 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному судочинстві. Про загальність положень частини першої статті 59 Конституції України свідчить положення частини другої статті 63 Конституції України, яке

окремо закріплює право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист (п. 5) [220].

Тобто, процесуальна діяльність адвоката у кримінальному провадженні загалом, і в стадії підготовчого судового провадження зокрема, будучи невід'ємним елементом загального механізму вирішення завдань кримінального провадження, безпосередньо в цій стадії представлена захистом у «вузькому» значенні, що здійснюється в інтересах осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, та представництвом. Відповідно реалізація конституційного положення, що міститься у ст. 59 Конституції України, і має пріоритетне значення для кримінального провадження, зокрема в аспекті надання професійної правничої допомоги, покладається не тільки на адвоката-захисника, а й на адвоката-представника. При цьому, ефективне здійснення адвокатом-захисником, адвокатом-представником своїх повноважень у кримінальному провадженні можливе лише за умови наявності належних кримінальних процесуальних гарантій діяльності адвоката у кримінальному провадженні та дієвих механізмів їх реалізації в усіх його стадіях, у тому числі підготовчому судовому провадженні [20].

Загальновідомо, що поряд з КПК України правове забезпечення адвокатської діяльності в кримінальному провадженні регулюється спеціальним нормативно-правовим актом, що регламентує статус, права та обов'язки адвоката тощо, – Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту, що у взаємозв'язку із відповідними положеннями Конституції України та КПК України засвідчує залежність статусу адвоката як довіреної особи у кримінальному провадженні від статусу його клієнта.

Проаналізувавши наукову літературу з зазначеного питання, ми дійшли висновку, що основна категорія права в адвокатській діяльності – «захист» може бути використана теоретиків права та у вказаних нормативних актах у двох значення: широкому – загальноправовому та вузькому – галузевому.

Загальноправовий зміст і значення захисту полягає у в відстоюванні прав, свобод і законних інтересів осіб у кожному випадку правозастосування. Це положення знаходить своє відображення у ст. 55 Конституції України, якої передбачені гарантії захисту прав і свобод і можливість кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами.

Стосовно кримінального процесу поняття «захист» звужується, обмежуючись щодо адвоката безпосередньою роботою з клієнтом, і постає як окрема функція у кримінальному провадженні з-поміж функцій державного обвинувачення та судового розгляду (ч. 3 ст. 22 КПК України).

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що регламентує види адвокатської діяльності, адвокат також здійснює захист прав, свобод і законних інтересів викривача у зв'язку з повідомленням ним інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення (п. 9). Натомість у ст. 130-1 КПК України йдеться про адвоката-представника викривача, а в ч. 3 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» – про використання всіх видів правової допомоги для «захисту прав та представництва інтересів викривача».

Підсумовуючи зазначене нами вище, а також для покращення формулювання загальних завдань кримінального провадження, юридичне поняття «захист» (поряд з поняттям «охорона») може бути використано у широкому значенні не лише для кримінального процесу, але й для цивільного, адміністративного та інших видів процесу, що не зазначене поняття у вузькому значенні. В інших галузях права та процесу суб'єкт, який здійснює захист, називається незалежно від статусу клієнта, представником.

У межах кримінального провадження конкуренція широкого і вузького значення терміну призводить до плутанини у встановленні дійсного змісту найбільш важливих аспектів кримінальної процесуальної діяльності, при тому, що тлумачення у праві не може бути неоднозначним. Оскільки в кримінальному процесі захист здійснюється на протиправу обвинуваченню, і функцію щодо його здійснення в інтересах відповідних осіб виконує захисник, інші способи охорони прав, свобод і

законних інтересів осіб не можна вважати захистом, наряду з ним у праві сформувалось поняття «представництво», що має власний зміст [20].

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов’язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов’язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов’язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Однак, запропонований термін не відображає повною мірою процес отримання, зокрема потерпілим, правничої допомоги у кримінальному процесі.

Так, звертаючись до юридичних тлумачних словників, окремі автори сутність представництва розкривають як правовідносини, відповідно до яких одна особа (представник) на підставі положення, що є у неї, виступає від імені іншої (яку представляють), безпосередньо створюючи (змінюючи, припиняючи) для неї права й обов’язки. Стосовно кримінального процесу це трактують як набуття однією особою процесуальних повноважень іншої та їх реалізацію при здійсненні кримінального провадження. При цьому, йдеться про причини, які спонукають представлену особу делегувати свої повноваження представникові. Адже таке делегування може бути обумовлене як недостатньою обізнаністю у законодавстві, внаслідок чого особа потребує юридичних консультацій (юридичної допомоги), так і, наприклад, зайнятістю справами, які для певної особи є важливими, ніж участь у справі [65, с. 122–123].

Отже, кримінальні процесуальні терміни «захист» і «представництво» не є тотожними та тлумачаться у визначеному КПК України значенні, незважаючи на загальність термінів «захист» і «охорона», що використовуються при формулюванні завдань кримінального провадження.

За твердженням В.М. Тертишника, в сучасному кримінальному процесі адвокат може брати участь у кримінальному провадженні у трьох різних статусах:

- як захисник підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 45 КПК України), а також особи, щодо якої застосовується інститут реабілітації в кримінальному провадженні;

- як представник потерпілого (ст. 58 КПК України) цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи (ст. 63 КПК України) та як представник особи, щодо майна якої розглядається питання про арешт (ст. 64-2 КПК України);

- як юридичний помічник (консультант) свідка (ст. 66 КПК України) – правничий повірений [251].

При цьому, як констатує автор, жодна з окреслених компетенцій адвоката в кримінальному процесуальному праві не отримала належного системного юридичного визначення. Зокрема, щодо захисника КПК України застосовує унікальну формулу «захисник користується правами особи, яку захищає». Стосовно надання правничої допомоги свідку цей закон передбачив «нуль» прав такому «правничому повіреному свідка» [251].

Зазначені нами аргументи свідчать про необхідність створення певного механізму юридичних гарантій залучення адвоката для надання правової допомоги в кримінальному процесі. При цьому адвокату надається обсяг єдиних повноважень, незалежно від статусу його клієнта.

Таким чином, ефективність здійснення адвокатом процесуальної діяльності, зокрема і в стадії підготовчого судового провадження, залежить, перш за все, від того, на чому вона буде ґрунтуватись, тобто якими будуть її основи, яким буде можливий потенціал захисту та охорони прав, свобод і законних інтересів його клієнта. Аналіз нормативного врегулювання процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, як складової механізму вирішення завдань кримінального провадження, засвідчує його загальний характер, багато в чому без конкретизації повноважень, а відповідно і критеріїв законності, допустимості та етичності дій адвоката [251].

Водночас безумовним, на наш погляд, є те, що під час реалізації захисту у широкому значенні, надання професійної правничої допомоги як адвокатом-

захисником, так і адвокатом-представником повинна мати місце процесуальна рівність, що не може бути порушена нерівністю процесуальних прав і обов'язків, зокрема обвинуваченого та потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача тощо [20, с. 73].

Найбільш складним етапом підготовчої діяльності адвоката до участі у підготовчому судовому провадженні, зокрема в контексті механізму вирішення завдань кримінального провадження, є визначення позиції у справі та її узгодження із клієнтом.

Серед учених-процесуалістів дотепер не склалося єдиної думки щодо поняття «позиція адвоката у справі».

Так, на думку одних авторів, позицією у процесуальному сенсі є твердження, яке суб'єкт процесуальної діяльності вважає за необхідне відстоювати у кримінальному провадженні, домагатися його визнання, відповідно до чого він здійснює процесуальні дії, спрямовані на підтвердження його думки та на спростування суперечливих положень іншого учасника процесу. Позиція адвоката є суб'єктивною думкою адвоката щодо сутності і характеру тієї справи, з якою фізична або юридична особа звернулася до адвоката, а також наміри адвоката щодо конкретних дій, які він передбачає вжити щодо захисту прав, свобод та інтересів свого довірителя [70, с. 144].

Зрозуміло, кожен учасник кримінального процесу має право займати свою позицію.

І дійсно, КПК України, визначивши права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, захисника, потерпілого, його представника та інших учасників кримінального провадження, наділив їх правом вчиняти певні дії, а не тільки клопотати про їх проведення, крім того, представляючи докази, наводячи докази на користь своєї позиції, наприклад невинуватості підзахисного, адвокат, зокрема, спростовує (заперечує) твердження (позицію) іншого учасника процесу.

Інші автори розглядають позицію у справі як фактичну та юридичну картину того, що сталося з погляду учасника процесу та адвоката. На їхню думку, позиція у справі – це пояснення того, що сталося. Таке пояснення може не збігатися з тим, що сталося насправді, оскільки те, що сталося, як минуле, об'єктивно знаходиться за

межами чіткого з'ясування і однозначного ідеального відтворення. Позиція у справі – це версія сторони про фактичні обставини справи, заявлена і доведена стороною із єдиною метою отримання певного рішення [224, с. 42].

На наш погляд, позиція адвоката у справі – це обґрунтований вибір стратегії та тактики дій адвоката, спрямований на відстоювання інтересів його клієнта.

У теорії кримінального процесу певною мірою дискусійним залишається питання, яку позицію має зайняти адвокат у разі її розбіжності з позицією клієнта.

Переважає більшість авторів наголошують на тому, що в жодному разі не можна займати позицію захисту, при якій стверджується винність підзахисного, хоча б і часткова, якщо останній не визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення. Ми дотримуємося цієї ж точки зору. Проведене опитування показало, що 95% вважають неприпустимими сумніви щодо невинуватості підзахисного. При цьому майже 5% респондентів вважають, що адвокат не повинен наполягати на невинуватості підзахисного, якщо подані докази підтверджують його вину, спрямовуючи свою діяльність на підтвердження інших обставин на користь свого клієнта.

Такі результати опитування, зокрема в контексті позиції адвоката-захисника, є передбачуваними. Виникає питання щодо позиції адвоката-представника і адвоката, який надає правничу допомогу свідкові чи іншому учаснику кримінального провадження, в аналогічній ситуації.

Проведене опитування адвокатів з цього питання показало дещо відмінні від попередніх результати. Так, 74% опитаних вважають, що позиція адвоката не може бути відмінною по суті від позиції клієнта. При цьому 23% респондентів вважають, що адвокат може займати і наполягати на іншій уточненій позиції, яка на його погляд, як кваліфікованого юриста, є більш відповідною інтересам клієнта у справі.

Такі результати опитування є доволі цікавими, зокрема з огляду і на те, що п. 3 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє адвокату займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі, затверджені наказом

Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 р. № 4125/5, визначають незалежність адвоката в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами у межах законодавства та з урахуванням узгодженої правової позиції із клієнтом (п. 1) [240]. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р., зобов'язують адвоката до підписання договору про надання правової допомоги у справі, що підлягає судовому розгляду, з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть позначитися на визначенні наявності правової позиції у справі та її змісті, та запитати і вивчити всі відповідні документи, які є в розпорядженні клієнта (ч. 5 ст. 17) [188].

Таким чином відтворюється позиція, відповідно до якої, адвокат, який діє на користь підсудного, повинен лише з принципових питань узгоджувати з ним свої дії щодо здійснення захисту.

Так, в літературі висловлюються погляди, що самостійність позиції захисника щодо обвинуваченого допускає розбіжність поглядів адвоката й обвинуваченого з різних питань, але вона не може призводити до кардинальних розбіжностей між основними позиціями адвоката й обвинуваченого, що надавало б захисту формальний характер [39, с. 34]. Такі розбіжності можуть стосуватися вибору адвокатом способів, тактики, методики здійснення власної професійної діяльності, але він повинен завжди пам'ятати, що «вислів, за яким «клієнт завжди правий», для адвоката повинен мати характер імперативу і не ставиться під сумнів [78, с. 24; 61, с. 352].

На наш погляд, адвокат-захисник повинен визначати свою позицію, виходячи з пріоритетів підзахисного, а саме зайняти ту позицію, яку зайняв його підзахисний, навіть якщо він вважає, що обставини кримінального провадження повністю доводять його винуватість. Захист повинен здійснюватися на основі узгодженості позиції захисника та обвинуваченого з принципових питань та, насамперед, щодо визнання чи невизнання вини.

Єдиний виняток із цього правила можливий тоді, коли адвокат впевнений у самообмові клієнта.

В юридичній літературі самообмова розглядається як надання особою неправдивої інформації про вчинення нею самою кримінального правопорушення, адміністративного правопорушення або дисциплінарного проступку. Також зазначається, що самообмова може мати місце у випадках, коли особа бажає захистити близьку їй людину від притягнення до різних видів відповідальності, приховати вчинення більш тяжкого діяння, ніж це було насправді, а також з інших мотивів [58, с. 289].

Виключною є ситуація, зауважує Н.В. Хмелевська, коли обвинувачений визнає себе винним, а адвокат-захисник в результаті ретельного вивчення всіх матеріалів кримінального провадження, бесід з обвинуваченим, участі в судовому слідстві приходять до висновку, що його підзахисний невинуватий, обмовляє себе і насправді злочину він не вчиняв, але в силу якихось особистих мотивів або ж бере на себе чийсь вину або ж взагалі видумав сам факт вчинення злочину. У такому випадку доцільно дослухатися до думки щодо необхідності зайняти самостійну позицію адвокатом, який вправі і зобов'язаний відстоювати невинуватість обвинуваченого, якщо у нього є підстави вважати, що його підзахисний себе обмовляє [271, с. 200].

Водночас у цьому випадку ми цілком поділяємо позицію Д. Фіолевського, відповідно до якої право на заняття позиції у справі всупереч волі клієнта потрібно розглядати як дуже делікатний етико-правовий інструмент, скористатися яким адвокат може лише в ситуації, коли вичерпано інші можливості і використання якого виправдане лише високою моральною метою [269, с. 142] та підхід українського законодавця про можливість самостійної позиції адвоката, коли він впевнений у самообмові свого клієнта, але за умови дотримання незмінного принципу «не нашкодь клієнту».

Зокрема, у тому випадку, якщо підзахисний не визнає себе винним, то й адвокат повинен слідувати такій же позиції: посилення на пом'якшувальні обставини або клопотання про перекваліфікацію не допустимі, оскільки подібними заявами захисник так чи інакше дає зрозуміти стороні обвинувачення та суду, що він зайняв обвинувальну позицію.

Таким чином, позиція у справі – це певна точка зору, твердження про обставини кримінального провадження, обумовлена процесуальною роллю та інтересами певної сторони, учасника кримінального провадження. Позиція у справі – складне, багатогранне поняття, яке можна визначити і як результат діяльності адвоката, і як процес цієї діяльності, обумовлений конкретною процесуальною метою; як оцінку позиції іншої сторони, і як ставлення до неї; як саму версію захисту (представництва), так і її формулювання.

До змісту позиції адвоката включаються:

- 1) фактичні обставини кримінального провадження, що заявляються адвокатом;
- 2) запропонована адвокатом правова оцінка цих обставин і правові вимоги, що висуваються стороною, учасником кримінального провадження;
- 3) докази, якими адвокат має намір обґрунтувати це перед судом.

Так, наприклад, позиція адвоката-захисника висловлює його ставлення до питань про доведеність обвинувачення, винуватості чи невинуватості підзахисного у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини підзахисного, кваліфікації діяння відповідно до КК України, питань про застосування обставин, що пом'якшують покарання, опису даних, що характеризують особу підзахисного тощо.

Позиція адвоката-захисника також може бути представлена версією захисту щодо події кримінального правопорушення, що інкримінується, та її формування.

Версія адвоката-захисника – це обґрунтоване припущення про подію кримінального правопорушення, обставини його вчинення, зокрема особу, що його вчинила.

Відповідно до правил криміналістики версія має бути обґрунтованою, тобто припущення адвоката-захисника мають бути засновані на фактичних даних, що є у матеріалах кримінального провадження. Версія має бути належною, тобто її мають становити лише припущення про факт, явища, що належать до справи. Не можуть вважатися версіями імовірні пояснення фактів, не пов'язаних із предметом доказування у конкретному кримінальному провадженні.

Обов'язкова ознака позиції адвоката-захисника – це її об'єктивна обумовленість аналізом всіх фактичних обставин кримінального провадження, усіх

зібраних доказів, звідси можна дійти висновку про те, що позиція формується адвокатом-захисником після ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження.

Звичайно, що ще на початку своєї участі у кримінальному провадженні адвокат складає уявлення про обставини провадження, намічає шляхи та засоби ведення захисту, здійснення представництва, про що повідомляє клієнта. Але це ще не позиція у прямому значенні цього поняття, а найбільш імовірне припущення адвоката про план процесуальної діяльності та способи її ведення, що підлягають застосуванню. Позицію адвокат має виробити на основі аналізу, оцінки та перевірки усіх наявних у кримінальному провадженні доказів, а також оцінити докази зібрані ним самостійно та порівняти їх з наявними у кримінальному провадженні. Це, зокрема, дозволить йому встановити, за яким епізодом обвинувачення є докази, за яким – ні, якими доказами обґрунтовується те чи інше обвинувачення, який із цих доказів неналежний, суперечливий, має ознаки недопустимості тощо.

Підтверджують правильність вищезазначеного висновку про момент формування позиції і думки учених, що містяться в юридичній літературі, а також результати проведеного опитування.

Так, С.В. Слінько концепцію теорії захисту у кримінальному провадженні визначає таким чином, що сторона захисту має право збирати фактичні дані та надавати їх для процесуального закріплення слідчому, прокурору або судді, але оцінка судових доказів може здійснюватися стороною захисту тільки під час судового провадження; адвокат (захисник) забезпечує юридичну допомогу підозрюваному, обвинуваченому, підтримує їх позицію, але не має право надавати їм свою позицію, він пов'язаний позицією підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні; сторона захисту повинна виконувати свої процесуальні права та обов'язки тільки на підставі закону, непроцесуальна діяльність, яка порушує чинне законодавство, під час кримінального провадження недопустима [236, с. 211].

Також пропонується певний алгоритм формування позиції у справі, що складається з наступних пунктів:

1. Вивчення наявних матеріалів. 2. Розмова із підзахисним. 3. Вирішення питання про визнання вини. 4. Аналіз версії обвинувачення. 5. Висунення та аналіз усіх можливих версій захисту. 6. Вибір однієї версії та її формулювання (формула обвинувачення «навпаки», тобто формула захисту). 7. Аналіз доказів «за» та «проти» версії захисту. 8. Заповнення прогалин захисту. 9. Спростування доказів обвинувачення. 10. Закріплення доказів захисту. 11. Остаточне відтворення картини подій, їх фактичне та юридичне пояснення, де вивчення матеріалів справи є початковим та базовим етапом формування позиції, тому що неможливо здійснити аналіз доказів, відтворити картину події кримінального правопорушення, проаналізувати версію обвинувачення, не знаючи матеріалів кримінального провадження.

Кожен суб'єкт має свої потреби в залученні адвоката: потерпілий бажає захистити свої права та відшкодувати фізичну, моральну або матеріальну шкоду; свідку необхідна можливість надати показання по факту; підозрюваний має право пояснити факт пред'явленої йому підозри, надати показання та відстоювати свої інтереси; обвинувачений будує позицію з приводу обвинувачення тощо; цивільний позивач або цивільний відповідач заінтересовані у вирішенні питання щодо цивільного позову [143, с. 186], проте правова позиція остаточно може бути сформована за результатами аналізу усіх наявних у кримінальному провадженні фактичних даних в їх сукупності.

Разом з тим, хоча ст. 221 КПК України передбачено можливість сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, право ознайомлення з усіма сформованими матеріалами кримінального провадження надано, зокрема адвокату-захиснику та адвокату-представнику після закінчення досудового розслідування відповідно до ст. 290 КПК України. У зв'язку з цим цілком логічним буде зробити ще один висновок про те, що позиція адвоката у повному сенсі цього слова формується не раніше моменту закінчення досудового розслідування.

Переважна більшість опитаних нами респондентів (більше 79%) також погоджуються з тим, що позиція адвоката більш-менш повно формується саме після

закінчення досудового розслідування, ознайомлення з усіма матеріалами досудового розслідування, визначення стратегії і тактики подальших дій.

Позиція адвоката суб'єктивно зумовлена процесуальним становищем адвоката у кримінальному процесі, а також цілями та завданнями його участі у кримінальному провадженні.

Цей чинник виявляється у тому, що адвокат, хоч і є самостійним учасником процесу як захисник або представник, сам здійснює вибір засобів, методики та тактики захисту і представництва, водночас він поєднує у собі повноваження представника клієнта, з думкою, позицією якого він пов'язаний при здійсненні найбільш відповідальних процесуальних дій та визначення власної позиції у справі, яка виключає можливість колізії з основного питання захисту, представництва.

Важливою ознакою позиції адвоката є її аргументованість, тобто обґрунтованість зібраними доказами, фактичними даними.

Професійний адвокат-захисник, звільнений від обов'язку доведення своїх тверджень, аргументує та відстоює свою позицію переважно шляхом критики та спростування обвинувачення, руйнування чи послаблення системи представлених (наданих) обвинувальних доказів шляхом здійснення критичного аналізу кожного з них окремо та в сукупності. Акцентує увагу на недослідженості конкретних обставин, ставить під сумнів одні докази та суперечливість інших, захисник доводить недоведеність обвинувачення, яка, як відомо, дорівнює своїм юридичним наслідком доведеній невинуватості.

Адвокат також має право відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» самостійно збирати докази визначеними способами.

При цьому адвокат збирає лише ті докази, які йому потрібні для відстоювання позиції підзахисного, а не підтверджує всю сукупність необхідних для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Вищевикладене дає підстави визначити позицію адвоката як його точку зору, думку, що сформовані у твердження, яке виражає його ставлення до основних питань кримінального провадження, може включати версію адвоката, об'єктивно обумовлене матеріалами кримінального провадження, зібраними сторонами

доказами, сформоване після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що відповідає позиції клієнта та узгоджене з ним, суб'єктивно обумовлене метою захисту, представництва прав та законних інтересів клієнта, аргументоване доводами про неспроможність протилежної позиції, а також доказами, що свідчать на користь клієнта.

Відповідно зміст процесуальних повноважень адвоката у кожному конкретному випадку надання ним професійної правничої допомоги у кримінальному провадженні відобразатиме не тільки їх загальний зміст і обсяг, що визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і КПК України, а й волевиявлення особи, яку він захищає/представляє, якій надає інші види правничої допомоги, оскільки вони є похідними від нього, ґрунтуються на відображенні її інтересів, підпорядковані меті охорони та захисту її прав і законних інтересів.

Таким чином, у стадії підготовчого судового провадження з огляду на її функціональне призначення та безпосередні завдання, що за висновком М.П. Тахтарова, відрізняються залежно від процесуального рішення, з яким прокурор звернувся до суду: при надходженні обвинувального акта з додатками, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або примусових заходів виховного характеру ця стадія відіграє підготовчо-організаційне значення по відношенню до наступної стадії кримінального провадження – судового розгляду; при зверненні прокурора з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або з обвинувальним актом разом із угодою призначення цієї стадії полягає у вирішенні питання стосовно вирішення кримінально-правового конфлікту [248, с. 35], позиція адвоката відобразатиме узгоджене із його клієнтом ставлення, твердження з основних питань кримінального провадження, що вирішуватимуться на цій стадії судом і відобразатимуться у прийнятих за її наслідками судових рішеннях.

3.2. Особливості реалізації адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження

Основними видами адвокатської діяльності в стадії підготовчого провадження відповідно до КПК України є його участь у кримінальному провадженні як захисника чи представника. Відповідно діяльність адвоката, у разі належного підтвердження його повноважень у конкретному кримінальному провадженні, спрямована на здійснення функції захисту або на реалізацію повноважень з представництва.

Складові елементи діяльності (предмет, мета, засоби тощо) надають кожному її виду конкретний зміст, а залежно від цілей діяльності можуть формуватися її основні напрями.

Будь-яка діяльність передбачає і містить: проблемну ситуацію, що обумовлює діяльність; цілі та функцію, реалізація яких дозволяє вирішити проблемну ситуацію; структуру діяльності; умови, що впливають на функціонування цієї діяльності; результат діяльності.

Діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження пов'язана з необхідністю вирішення правових проблемних ситуацій, що виникли на цьому етапі кримінального провадження, а також тих, що передбачаються у подальшому.

Метою будь-якої адвокатської діяльності є забезпечення здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Цілі адвокатської діяльності в стадії підготовчого судового провадження є різними за своїм змістом і залежать від низки обставин, насамперед, від того, чиї права та законні інтереси адвокат представляє.

Як вказує О.В. Дудко, на відміну, приміром, від прокурора, як публічного обвинувача, адвокат не зобов'язаний забезпечувати відповідність підсумкових актів досудового розслідування вимогам закону, його завдання логічно впливають з інтересів клієнта – учасника кримінального провадження. Перспектива подальшої

участі в суді покладає на адвоката особливу відповідальність за долю довірителя на підставі рішень, прийнятих під час досудового розслідування, у тому числі, на підставі сформульованого та висунутого за його результатами обвинувачення [60, с. 172].

Так, наприклад, участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження, суб'єкта оскарження та від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду (перегляду) кримінального провадження (судового рішення) повноліття [192].

Вважаючи стадію підготовчого судового провадження у суді першої інстанції досить важливою у процесі здійснення захисту неповнолітнього обвинуваченого, К.О. Юсупова зауважує, що на ній захисник повинен використовувати свої повноваження щодо вирішення таких питань: 1) визначення складу суду для розгляду кримінального провадження щодо неповнолітнього; 2) подання клопотань щодо угоди про примирення, повернення обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру), визначення підсудності, щодо зміни запобіжного заходу, проведення судових засідань у закритому режимі; 3) внесення пропозицій до підготовки досудової доповіді про неповнолітнього обвинуваченого; 4) витребування речей і документів, необхідних на думку сторони захисту для їх дослідження у суді. Крім процесуального аспекту, діяльність захисника під час підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього справляє на нього позитивний виховний вплив [291, с. 494].

Отже, процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого провадження, в першу чергу, залежать від специфіки кримінальної процесуальної діяльності, яка здійснюється на зазначеному етапі судом за участю визначених учасників кримінального провадження.

Як ми вже зазначали, у системі кримінального провадження підготовче провадження є його невід'ємною частиною (за винятком випадків закриття

кримінального провадження під час досудового розслідування), адже скерування прокурором будь-якого підсумкового процесуального акту досудового розслідування до суду ініціює відкриття підготовчого провадження, без якого судове провадження в суді першої інстанції здійснюватися не може. За загальним порядком, при направленні прокурором обвинувального акта до суду підготовче провадження займає проміжне місце між досудовим розслідуванням та судовим розглядом, а рішення суду в цій стадії визначають подальший хід кримінального провадження і за наявності встановлених підстав його трансформацію в наступну стадію судового розгляду [7, с. 31].

Основною формою діяльності адвоката у кримінальному провадженні, зокрема в стадії підготовчого судового провадження, прийнято вважати захист, і, наче б то, другорядною – представництво.

Не намагаючись дослідити причини такого підходу, зауважимо, що навіть нинішня конструкція стадії підготовчого судового провадження відображена таким чином, що можливість участі потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників у цій стадії фактично зведена до мінімуму.

Не випадково, процесуальна активність адвоката-захисника в цій стадії, за незначними винятками, є набагато більш високою, ніж адвоката-представника.

Досліджуючи проблеми комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні, І.В. Мудрак зазначає, що відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд, зокрема, має право затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 468–475 КПК України, а також закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених п. 4–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України, підкреслюючи, що, якщо на цій стадії суд вирішуватиме питання про затвердження угоди, про закриття кримінального провадження, а також у справах приватного обвинувачення, він має обов'язково забезпечити участь потерпілого у судовому засіданні [155, с. 388; 177]. На це звертає увагу і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і

кримінальних справ у своєму інформаційному листі від 03 жовтня 2012 р. № 223-1430/0/4-12 та наголошує, що суд зобов'язаний відкласти судові засідання за неявки потерпілого, якщо обвинувальний акт надійшов до суду з підписаною між сторонами угодою, або якщо до суду надійшло клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності [200].

Реалізація адвокатом процесуальної діяльності у цій стадії кримінального провадження здійснюється з урахуванням її безпосередніх завдань, а також диференційованої системи процесуальних рішень, що можуть прийматися судом на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

З урахуванням викладеного у попередніх розділах дослідження, насамперед у контексті процесуальної діяльності суду, реалізація адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження відбувається з урахуванням того, що в цій стадії здійснюються: перевірка відповідності процесуальних документів, поданих прокурором, вимогам кримінального процесуального закону; розгляд скарг та клопотань учасників кримінального провадження; з'ясування наявності підстав для завершення кримінального провадження; встановлення відсутності порушень вимог кримінального процесуального закону, що перешкоджають призначенню судового розгляду; вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду [228]; перевірка наявності підстав для призначення судового розгляду, а за певних умов – остаточне вирішення матеріалів кримінального провадження (зокрема, в ситуаціях ухвалення вироку на підставі угоди (ст. 475 КПК України), вироку за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (ч. 1 ст. 381 КПК України, ч. 2 ст. 382 КПК України) або звільнення особи від кримінальної відповідальності); вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (ч. 1 та ч. 2 ст. 315 КПК України, ст. 317 КПК України), при наявності підстав для призначення судового розгляду; розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора, що передбачено ч. 2 та ч. 3 ст. 303 КПК України. Тобто розгляд скарг на: а) рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора, які не є предметом розгляду слідчим суддею під час досудового

розслідування (ч. 2 ст. 303 КПК України); б) розгляд скарг на рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України, ч. 3 ст. 303 КПК України); в) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України, ч. 3 ст. 303 КПК України). Розгляд заперечень на ухвалу слідчого судді, яка не підлягає оскарженню (ч. 3 ст. 309 КПК України); 4) розгляд клопотань про: обрання, зміну чи скасування заходу забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу (ч. 3 ст. 315 КПК України); відкладення або зупинення судового провадження, звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 286 КПК України) та ін. [49, с. 308–309]; перевірка наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості чи про примирення, підстав для закриття провадження, відповідності вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження, а також підготовку умов для успішного проведення судового розгляду [92, с. 312–313]; перевірка процесуальних підстав для призначення судового розгляду; підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [66, с. 288], закладаються підвалини подальшого судового провадження [129, с. 167], процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду [111, с. 5]; створення передумов для швидкого та якісного розгляду кримінального провадження на стадії судового розгляду [72, с. 106]; визначення підстав і меж судового розгляду, забезпечення необхідних умов для правильної організації та успішного його проведення, однак ці завдання суттєво відрізняються у справах, що скеровані до суду з угодами чи клопотаннями про звільнення від кримінальної відповідальності [142, с. 53]; з'ясування судом можливості врегулювання кримінально-правового конфлікту до судового розгляду або забезпечення своєчасного і безперешкодного судового розгляду [7, с. 44] тощо.

На стадії підготовчого провадження адвокат здійснює наступні дії: роз'яснює клієнту можливість укладання угоди про визнання винуватості та про примирення, її

умови, порядок та наслідки укладання (за бажанням клієнта захисник готує проект відповідної угоди згідно зі ст. 469, ч.ч. 4–5 ст. 474 КПК); збирає докази, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність клієнта; за наявності підстав, передбачених ст.ст. 75–81 КПК, звертається із заявою про відвід судді, прокурора, захисника, представника, інших учасників кримінального провадження; подає скарги на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора, в порядку, передбаченому ч. ч. 2–3 ст. 303 КПК, які не могли бути предметом оскарження слідчому судді на етапі досудового розслідування цього кримінального провадження (у разі, коли підзахисний заперечує проти оскарження процесуального рішення, дії чи бездіяльність, захисник роз'яснює наслідки такої відмови); перевіряє обвинувальний акт (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) на його відповідність вимогам ст. 291 КПК та наявність підстав для повернення обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) прокурору; подає скарги на порушення встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні; заперечує проти задоволення судом клопотання сторони обвинувачення про долучення до матеріалів кримінального провадження будь-яких інших матеріалів, крім тих, що зазначені у реєстрі матеріалів досудового розслідування, а також будь-яких доказів до початку судового розгляду [86, с. 42–43].

Специфіку процесуальної діяльності адвоката на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності обумовлюють, насамперед, особливості процесу кримінального процесуального доказування в цій стадії.

Ці особливості, своєю чергою, обумовлені тими матеріалами, що надійшли до суду від прокурора і тим предметом розгляду, що сформульований ним у підсумковому за наслідками досудового розслідування, процесуальному рішенні (обвинувальному акті, клопотанні про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотанні про звільнення від кримінальної

відповідальності), а також рішеннями, що ухвалюються за результатами підготовчого судового засідання [242, с. 156].

Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468–475 КПК України; 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь.

Як зауважує М.І. Станкович, в основі вищезазначених рішень лежать обставини, які входять до локального предмета доказування на цій стадії і за своїм змістом мають як кримінально-правове, так і суто процесуальне значення, що, в свою чергу, визначає і межі доказування щодо кожного із цих рішень [242, с. 157].

Зокрема, у кримінальному провадженні на підставі угод, суд, попередньо виконавши вимоги, встановлені ч. 4–6 ст. 474 КПК України, з'ясовує, чи:

1) не суперечать умови угоди вимогам КПК України та/або закону, в тому числі чи не допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) відповідають умови угоди інтересам суспільства;

3) не порушують умови угоди права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) не існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) не існує очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

б) наявні фактичні підстави для визнання винуватості.

Встановивши, що: 1) умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства; 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості, суд відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 475 КПК України, якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Вирок на підставі угоди повинен відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків з урахуванням особливостей, передбачених ч. 3 ст. 475 КПК України.

У контексті цього судового рішення підтримуємо критичне ставлення М.І. Станковича до позиції, зокрема І.Ю. Кайла, про те, що питання відповідності доказів вимогам допустимості на стадії підготовчого провадження судом не розглядаються (за винятком випадків вирішення клопотань про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження). І навіть у цих випадках автор пропонує законодавчо врегулювати необхідність передачі вирішення цього питання на розгляд слідчого судді [82, с. 11].

Варто погодитись із тим, що така пропозиція є неприйнятною з огляду на те, що, зокрема, ухвалюючи вирок на підставі угоди у підготовчому провадженні, суд відповідно до ч. 3 ст. 17, ст.ст. 94, 374 КПК України повинен за своїм внутрішнім переконанням на підставі дослідження усіх доказів, у тому числі з точки зору їх допустимості, ухвалити судові рішення, не допустивши засудження особи на підставі доказів, одержаних незаконним шляхом. Яким чином суд повинен це забезпечити, якщо він не буде досліджувати докази у підготовчому провадженні, у тому числі з точки зору їх допустимості, або передасть вирішення цього питання на розгляд слідчому судді? Те саме стосується і вирішення судом у підготовчому провадженні питання про звільнення від кримінальної відповідальності. А затверджуючи угоду в стадії підготовчого провадження суд фактично ухвалює вирок, хоча саме про це рішення (вирок) у ч. 3 ст. 314 КПК України не йдеться [242, с. 158–159].

Водночас, як вказується у науковій літературі, питання про доведеність вини вирішується у підготовчому провадженні як при затвердженні угоди, так і при звільненні особи від кримінальної відповідальності, що, як справедливо відмічає В.М. Трофименко, належить до концептуальних новел КПК України, які стосуються підготовчого провадження [255, с. 139].

Ще одним важливим напрямом процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого кримінального провадження є оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора.

Згідно з ч. 2 ст. 303 КПК України скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, що не зазначені у переліку ч. 1 цієї ж статті, не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 3 ст. 303 КПК України під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені пунктами 5 та 6 ч. 1 цієї статті. Йдеться про оскарження

рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою (п. 5); рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом (п. 6).

Проте в КПК України не визначено: які саме суб'єкти мають право подавати скарги у підготовчому провадженні; якими є строки подання скарги, правові наслідки її подання, порядок розгляду; порядок подання доказів на підтвердження певних дій чи бездіяльності, а також порядок їх дослідження й оцінки судом тощо.

Не визначені відповідні судові рішення і в системі процесуальних рішень, що приймаються судом в стадії підготовчого судового провадження (ч. 3 ст. 314 КПК України).

В.І. Шестаков, вважаючи відсутність відповідних норм причиною значних труднощів у практичній діяльності, що не сприяє належній реалізації забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності як загальної засади кримінального провадження, наводить такі приклади: не зрозуміло, коли саме під час підготовчого судового провадження сторона захисту, потерпілий, його представник чи інші особи можуть звернутися зі скаргою. Тобто виникає питання, чи це можна зробити ще до чи відразу після відкриття судового засідання (ст. 342–345 КПК України), чи після вирішення питань, пов'язаних з підготовкою судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК України), чи в будь-який момент; проблема можливості подання скарги особою, яка не має процесуального статусу в даному кримінальному провадженні, але бажає його набути, наприклад, при оскарженні відмови у визнанні особи потерпілою під час досудового розслідування; не вказано правових наслідків подання таких скарг, порядку їхнього розгляду в суді, не врегульовано питання оскарження ухвали суду, винесеної за результатами розгляду скарги тощо [282, с. 137, 138].

Аналізуючи наведені та інші проблеми, автор пропонує окремі шляхи їх вирішення. Так, ним запропоновано:

розширити можливості подання скарг до суду під час досудового розслідування, а також визначити процедури оскарження таких рішень, дій або бездіяльності під час підготовчого судового провадження;

визначити суб'єктом оскарження у підготовчому провадженні будь-яку особу, права якої, на її думку, були обмежені чи порушені під час досудового розслідування, або її представника, законного представника, захисника;

визнати можливість подання скарги на будь-якому етапі підготовчого провадження, що це слід урегулювати законодавчо;

встановити у КПК України можливість оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності прокурора або слідчого, здійснених під час досудового розслідування, до суду відразу після закінчення досудового розслідування, незалежно від того, чи призначене підготовче судове засідання;

погодитись із науковцями, які пропонують скасувати обмеження на предмет оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування;

забезпечити можливість оскаржити певну дію, бездіяльність або рішення в подальшому, зокрема під час підготовчого судового засідання, якщо на досудовому розслідуванні з поважних причин це право не було реалізоване;

законодавчо закріпити правила, подібні до тих, що встановлені статтями 305, 307 КПК України стосовно оскарження під час досудового провадження;

визначити певні правові наслідки (починаючи з моменту звернення зі скаргою чи після її вирішення по суті та її задоволення), якими можуть бути припинення відповідної дії чи незаконного рішення; відновлення, набуття, зміна правового становища, що існувало до порушення прав через рішення, дії чи бездіяльність; тощо. При цьому, відновлення порушеного права можливе лише шляхом винесення та виконання ухвали суду. Ця ухвала може бути винесена про скасування рішення слідчого чи прокурора або про відмову у задоволенні скарги із відповідними наслідками для подальшого розгляду справи в суді;

відзначити, що вирішення таких скарг, як і будь-яких інших, має здійснюватись за правилами судового розгляду (ст. 318–380 КПК України). Розгляд скарги, поданої до початку підготовчого судового засідання у справі в цілому, має бути призначений і здійснений якнайшвидше без прив'язки до основних слухань. У свою чергу, розгляд скарги, поданої під час підготовчого судового засідання, має бути призначений на цьому засіданні разом із призначенням судового розгляду в справі у цілому;

встановити строки розгляду скарги від моменту її подання, зокрема за аналогією з ч. 2 ст. 306 КПК України, протягом сімдесяти двох годин з моменту надходження скарги та ін. [282, с. 137, 138, 139].

Загалом підтримуючи наведені висновки та пропозиції, вважаємо за необхідне звернути увагу на таке.

Повне скасування обмеження на предмет оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, на наш погляд, не є доцільним зважаючи на необхідність забезпечення оперативності здійснення досудового розслідування, недопущення ускладнення його проведення умисним затягуванням шляхом подання відповідними учасниками провадження та іншими особами без визначеного статусу значної кількості необґрунтованих скарг; забезпечення відсутності обставин, які у подальшому призведуть до формування підстав для відводу судді під час судового розгляду.

З огляду на призначення та безпосередні завдання стадії підготовчого судового провадження, вважаємо, що в цій стадії широкі права оскарження мають здобути ті особи, безпосередньо прав чи законних інтересів яких стосуються рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, їх захисники, представники та законні представники і щодо тих питань, які вирішуватимуться по суті саме в стадії підготовчого судового провадження без переходу в наступну стадію – стадію судового розгляду.

З урахуванням цього, пропонуємо частину 2 ст. 303 КПК України викласти у такій редакції:

«2. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, подані особою прав чи законних інтересів якої вони стосуються, її представником, законним представником чи захисником, не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути подані та розглянуті на будь-якому етапі підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 цього Кодексу.».

Крім того, пропонуємо частину 3 ст. 314 КПК України доповнити абзацом дев'ятим такого змісту:

«За результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора постановляється ухвала згідно з правилами цього Кодексу.».

У контексті процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження варто звернути увагу і на рішення суду про направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідсудності кримінального провадження відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК України.

Як вказує М.І. Станкович, під час ухвалення цього рішення суд встановлює наявність обставин, які свідчать про правильно чи неправильно встановлену підсудність відповідно до статей 31–34 КПК України. А основу рішення суду про направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідсудності кримінального провадження утворюють обставини, що мають виключно процесуальне значення у кримінальному провадженні. У цьому випадку суд використовує достатні дані, як достатні підстави для ухвалення рішення, які не стосуються загального предмета доказування, однак виступають одним із елементів локального предмета доказування на цій стадії – підсудність обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру судові, на розгляд якого вони надійшли [242, с. 160].

Автор, посилаючись і на інших дослідників, цілком закономірно звертає увагу на той факт, що формулювання положення, викладеного у п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК України, не охоплює усі форми закінчення досудового розслідування, щодо яких передбачається їх направлення до суду, а отже, містить прогалину, оскільки не включає до переліку процесуальних документів, що підлягають направленню для визначення підсудності, клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності, хоча останнє є формою закінчення досудового розслідування [286, с. 161; 242, с. 102].

Проте, як відомо, будь-яке судове провадження має бути здійснено відповідно до правил підсудності, а порушення правил підсудності згідно з п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК України визнається одним із істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, за наявності якого судове рішення підлягає безумовному скасуванню.

В умовах забезпечення процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні, зокрема в питанні забезпечення його права на подання клопотання про направлення матеріалів за підсудністю, очевидною є необхідність внесення змін до відповідних положень ст. 314 КПК України як щодо клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності, так і щодо клопотання прокурора про закриття кримінального провадження, що подається до суду у випадках, передбачених ст. 284 КПК України.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, пропонуємо:

пункт 4 ч. 3 ст. 314 КПК України викласти у такій редакції:

«4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження».

Ще одним питанням процедурного характеру, що впливає на процесуальну діяльність адвоката в стадії підготовчого провадження, є питання подання доказів в

цій стадії кримінального провадження та формування матеріалів кримінальної справи.

Непоодинокі наукові дослідження згаданих питань загалом констатують наявну в КПК України суперечність між положеннями, передбаченими ч. 4 ст. 291 і ст. 317 КПК України.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 291 КПК України надання суду інших документів, крім обвинувального акта та додатків до нього, до початку судового розгляду забороняється.

Водночас відповідно до ч. 1 ст. 317 КПК України документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою).

Виходить так, що, з однієї сторони, формування матеріалів, які складатимуть предмет судового розгляду, відбувається саме у підготовчому провадженні, зокрема завдяки надання суду учасниками судового провадження документів та інших матеріалів, що мають значення для цього кримінального провадження. Проте, з іншої сторони, ч. 4 ст. 291 КПК України прямо забороняє надання суду інших документів, крім обвинувального акта та додатків до нього (вочевидь це стосується і випадків направлення прокурором до суду й інших підсумкових документів досудового розслідування) до початку саме судового розгляду, який, як відомо, відбувається після завершення підготовчого судового засідання на підставі ухвали суду про призначення судового розгляду і розпочинається, виходячи з ч. 1 ст. 342 КПК України, відкриттям головуєчим судового засідання, з моменту якого в учасників судового провадження і з'являється право подавати до суду докази.

С.А. Крушинський, дослідивши проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції, констатує, що на практиці

реалізація передбаченого ч. 2 ст. 317 КПК України права учасників судового провадження на ознайомлення із матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) є досить проблематичним. Так, неодноразово судді відмовляли у задоволенні клопотань адвокатів-захисників про надання можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження після призначення справи до судового розгляду, посилаючись саме на те, що таких матеріалів у них немає, оскільки ч. 4 ст. 291 КПК України забороняє їх надання до початку судового розгляду [113, с. 113–114].

Наразі у процесуальній літературі висловлюються різні, подекуди протилежні, позиції з питання, що розглядається.

Так, одні науковці підтримують заборону на надання учасниками судового провадження будь-яких доказів, документів до початку судового розгляду, інші – сприймають таку заборону як помилку законодавця, яка повинна бути виправлена.

Наприклад, І.В. Гловюк вказує, що ст. 317 КПК України є явно нелогічною, оскільки положення ч. 1 цієї статті повинні міститися у главі 28 КПК України, бо стосуються не стільки підготовчого провадження, скільки судового розгляду. На думку автора, у стадії підготовчого судового провадження з'ясування обставин кримінального провадження та перевірка їх доказами не передбачена [41, с. 30].

К.В. Легких вважає, що норми ст. 317 КПК України не дають сторонам права надавати суду докази під час підготовчого судового засідання, а суду – права на задоволення клопотання про приєднання тих чи інших доказів до обвинувального акта до початку судового розгляду [126, с. 96].

Беручи до уваги мету та завдання підготовчого провадження, зокрема, те що на даній стадії законодавцем не встановлено окремого чіткого порядку вирішення питання закриття кримінального провадження з тієї чи іншої підстави, Х.М. Павич вважає, що суд обмежений у праві дослідження доказів на підтвердження встановлених судом обставин [170, с. 150].

У деяких випадках, позиції, викладені у процесуальній літературі з цього питання, мають дещо суперечливий характер.

Так, О.В. Дудко у дисертаційному дослідженні, присвяченому помилкам адвоката у кримінальному провадженні, спочатку наголошує на тому, що суд під час підготовчого судового засідання не може вдаватися до оцінки доказів та правильності кваліфікації дій обвинуваченого (у разі виявлення чого захисник повинен заявляти відповідні клопотання), проте надалі зауважує, що хоча чинний КПК України не передбачає дослідження доказів у підготовчому судовому засіданні, проте, як видається, з метою перевірки наявності підстав звільнення від кримінальної відповідальності, в окремих випадках необхідне проведення окремих процесуальних дій, а саме – дослідження документів, які надані сторонами, огляд речових доказів, допит свідків, потерпілого тощо. У будь-якому разі, на погляд автора, адвокати, незважаючи на те, чиї інтереси вони представляють, повинні ініціювати дослідження доказів у цій стадії, що сприятиме з'ясуванню усіх обставин кримінального провадження, та прийняттю обґрунтованого рішення [60, с. 176, 179].

З іншої сторони, як вказує М.Є. Шумило, з позицій законодавця логічно слідує, що залучені учасниками підготовчого провадження в порядку ст. 317 КПК України до обвинувального акту докази він розглядає як документи або інші матеріали, але не як докази *sensu stricto* [288, с. 86].

В.О. Попелюшко зауважує, що правила ч.1 ст.317 КПК України, як спеціальні норми розраховані саме на етап підготовчого провадження, вони визначають обов'язок прокурора надати суду матеріали на цьому етапі, щоб головуючий міг забезпечити учасникам судового провадження право на ознайомлення з кримінальною справою; подання суду цих матеріалів впливає із суті підготовчого провадження як першого етапу судового провадження, оскільки без них неможливо забезпечити законність, обґрунтованість і вмотивованість прийнятих судом рішень; подання сторонами суду доказів саме у підготовчому провадженні вимагається необхідністю забезпечення ефективності судового розгляду та ухвалення правосудного вироку, що неможливо без завчасного досконалого знання і сторонами, і судом матеріалів досудового розслідування [181].

Аналогічну позицію займає Я.П. Зейкан наголошуючи, що заборона, передбачена останнім абзацом ч. 4 ст. 291 КПК України суперечить положенням ч. 1 ст. 317 КПК України. У першому випадку йдеться про стадію судового розгляду, а в другому – про підготовче судове засідання. Цей недолік кодексу суди повинні усувати самостійно та, очевидно, керуватись ст. 317, а не ст. 291 КПК України [75].

Вважає, що суд в окремих випадках не може обійтися без дослідження матеріалів досудового провадження під час підготовчого судового засідання і І.В. Мудрак. Як вказує автор, у свою чергу, учасники судового провадження, в тому числі і потерпілий, має право на подання доказів до суду, адже збирання потерпілим, його представником чи законним представником доказів під час досудового розслідування здійснюється саме з метою їх подання в судове провадження для обґрунтування своєї правової позиції [155, с. 389].

На переконання О.В. Бабаєвої, саме стадія підготовчого провадження є найбільш сприятливим моментом для подання сторонами документів та матеріалів, що в подальшому можуть бути визнані судами як докази, і формування кримінальної справи. Такі дії цілком відповідають контексту підготовки до судового розгляду, дозволяють визначитися із обсягом і тривалістю наступної стадії кримінального провадження, а також правильно визначити межі доказування та вирішити всі інші питання, необхідні для призначення судового розгляду або прийняття альтернативних рішень у цій стадії (передусім тих, що стосуються вирішення справи по суті) [7, с. 57].

Як стверджує В.І. Бояров, для адвоката, як представника сторони захисту, позитивним є перш за все «прозорість» провадження, можливість швидко ознайомитись з матеріалами кримінального провадження й отримати певне дос'є (з основними матеріалами справи), що значно підвищує ефективність як захисту, так і представництва інтересів потерпілого, знижує ризик фальсифікації матеріалів кримінального провадження... [23, с. 27].

Зі свої сторони, цілком підтримуємо такі позиції і вважаємо, що можливість надання суду учасниками підготовчого судового засідання під час його проведення

документів, доказів та інших матеріалів, що мають значення для цього кримінального провадження, з урахуванням правила, встановленого ч. 12 ст. 290 КПК України, цілком відповідає призначенню цієї стадії, зокрема в аспекті підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні.

Це обумовлюється і необхідністю використання доказів у кримінальних процесуальних рішеннях відповідно до вимог закону стосовно належного встановлення певних фактів і обставин. Факти та обставини, що мають значення для кримінального провадження, виступають фактичними підставами процесуальних рішень, що приймаються у кримінальному провадженні, зокрема в підготовчому судовому засіданні.

Отже, як стверджує Х.Р. Тайлієва, будь-які обставини і факти, що мають значення для кримінального провадження, і є підставами для прийняття рішень у ньому, встановлюються за допомогою доказів [247, с. 275].

Цілком справедливо зауважує С.А. Крушинський про те, що з усіх можливих рішень суду в підготовчому судовому засіданні, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України, лише ухвалення рішення про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору не потребує дослідження будь-яких доказів. Воно може бути прийняте виключно за результатами аналізу змісту самого обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у тому випадку, якщо вони не відповідають вимогам КПК України. Ухвалення інших рішень потребує тією чи іншою мірою дослідження матеріалів досудового розслідування. Як і цілком логічним видається поставлене автором запитання: чи може суд у підготовчому провадженні вирішити ці питання без дослідження матеріалів досудового розслідування, які перебувають у розпорядженні сторони обвинувачення, та матеріалів, які вдалося зібрати стороні захисту та іншим учасникам кримінального провадження? [113, с. 114–115]. На наш погляд, відповідь на це запитання, очевидна.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» також орієнтував на те, що письмові документи, в тому числі перелік яких наведено у ст. 99 КПК України, а також інші матеріали, надані суду учасниками підготовчого судового засідання під час його проведення, а також отримані (витребувані судом) за результатами виконання необхідних дій під час підготовки кримінального провадження до судового розгляду, що мають значення для його розгляду, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності [200].

Так само в межах стадії підготовчого провадження відповідно до ч. 6 ст. 314¹ КПК України долучається до матеріалів кримінального провадження і складена на підставі ухвали суду досудова доповідь, яка забезпечує суд інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, пропонуємо останнє речення ч. 4 ст. 291 КПК України викласти у такій редакції:

«Надання суду інших документів та матеріалів до початку підготовчого судового провадження забороняється».

Також пропонуємо підтримати пропозицію М.І. Станковича щодо доповнення ст. 314 КПК України частиною 5 такого змісту: «У підготовчому судовому засіданні учасники судового провадження мають право подати суду документи та інші матеріали, які мають значення для обґрунтування рішень, передбачених частиною третьою цієї статті». Відповідно частину п'яту цієї статті вважати частиною шостою [242, с. 166–167].

Таким чином, особливості реалізації адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого провадження обумовлюються, перш за все, особливостями кримінальної процесуальної діяльності, що здійснюється судом на цьому етапі

кримінального провадження за участі учасників судового провадження, та характером рішень, що ухвалюються за його результатами. З огляду на те, що суд на підставі матеріалів наданих сторонами та одержаними за власною ініціативою вирішує питання, пов'язані із можливістю вирішення кримінально-правового конфлікту в цій стадії кримінального провадження або встановленням підстав для призначення судового розгляду та здійснення його підготовки, процесуальна діяльність адвоката спрямовується, насамперед, на доказування відповідних обставин, що мають як матеріальний, так і виключно процесуальний характер.

Висновки до розділу 3

Дослідження змісту та форми реалізації адвокатської діяльності в стадії підготовчого провадження дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Процесуальна діяльність адвоката у кримінальному провадженні загалом, і в стадії підготовчого судового провадження зокрема, будучи невід'ємним елементом загального механізму вирішення завдань кримінального провадження, безпосередньо в цій стадії представлена захистом у «вузькому» значенні, що здійснюється в інтересах осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, та представництвом.

2. Кримінальні процесуальні терміни «захист» і «представництво», незважаючи на загальність термінів «захист» і «охорона», що використовуються при формулюванні завдань кримінального провадження, не використовуються як тотожні і тлумачаться у визначеному КПК України значенні.

3. Встановлена необхідність створення механізму правових гарантій залучення адвокатів для надання правничої допомоги в кримінальному процесі, наділяючи їх системою єдиних повноважень, незалежно від статусу клієнта.

4. Ефективність здійснення адвокатом процесуальної діяльності, зокрема і в стадії підготовчого судового провадження, залежить, перш за все, від того, на чому

вона буде ґрунтуватись, тобто якими будуть її основи, яким буде можливий потенціал захисту та охорони прав, свобод і законних інтересів його клієнта. Аналіз нормативного врегулювання процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження, як складової механізму вирішення завдань кримінального провадження, засвідчив його загальний характер, багато в чому без конкретизації повноважень, а відповідно і критеріїв законності, допустимості та етичності дій адвоката.

5. Під час реалізації захисту у широкому значенні, надання професійної правничої допомоги як адвокатом-захисником, так і адвокатом-представником повинна мати місце процесуальна рівність, що не може бути порушена нерівністю процесуальних прав і обов'язків, зокрема обвинуваченого та потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача тощо.

6. Реалізація адвокатом процесуальної діяльності в стадії підготовчого судового провадження здійснюється з урахуванням її безпосередніх завдань, а також диференційованої системи процесуальних рішень, що можуть прийматися судом на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

7. Специфіку процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження обумовлюють, насамперед, особливості процесу кримінального процесуального доказування в цій стадії, що, своєю чергою, обумовлені процесуальним статусом особи, інтереси якої адвокат захищає/представляє, матеріалами, що надійшли до суду від прокурора; предметом розгляду, що сформульований прокурором у підсумковому за наслідками досудового розслідування, процесуальному рішенні; рішеннями, що приймає суд за результатами підготовчого судового засідання.

8. Запропоновано зміни і доповнення до статей 291, 303, 314 КПК України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження дало змогу сформулювати такі висновки та пропозиції відповідно до поставлених задач:

1. Інститут процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні поступово еволюціонував і в процесі свого розвитку пройшов шлях від загальноправового регулювання до формально-юридичного структурованого закріплення в комплексі нормативно-правових актів. Зокрема, визначено таку періодизацію етапів розвитку інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні:

– етап зародження процесуальної діяльності адвоката в кримінальному процесі, зокрема в судовому провадженні (XV ст. – 1864 рік);

– етап інституціалізації процесуальних повноважень адвоката в законодавстві періоду Російської імперії (1864–1917);

– етап формування основ кримінального процесуального законодавства України, ліквідації присяжної адвокатури й створення інституту захисників, представників (1917–1922);

– етап інституціалізації процесуальних повноважень адвоката-захисника/представника в законодавстві радянського періоду (1922–1956);

– етап розширення професійних повноважень у процесуальній діяльності адвоката-захисника/представника в законодавстві радянського періоду (1956–1991);

– етап інституціалізації та поступового розширення процесуальних повноважень адвоката-захисника/представника в законодавстві України (1991–2012);

– сучасний етап розвитку професійних повноважень у процесуальній діяльності адвоката-захисника/представника, зокрема в підготовчому судовому провадженні (з 2012 року й донині).

Усі етапи розвитку інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні мають певний ступінь наступності. Водночас у процесі їх втілення можна констатувати як розширення обсягу професійних

повноважень адвоката-захисника/представника й удосконалення правових норм, спрямованих на забезпечення їх реалізації, залежно від підвищення рівня демократизації в державі та підвищення статусу адвокатури, так і наявність контрреформ, унаслідок яких обсяг професійних повноважень адвоката-захисника/представника звужувався або обмежувалися можливості їхньої реалізації.

Розвиток інституту процесуальної діяльності адвоката в підготовчому судовому провадженні з огляду на те, що процесуальне положення адвоката-захисника/представника в кримінальному процесі, зокрема в стадії підготовчого судового провадження, нерозривно пов'язане з процесуальним становищем особи, яку він захищає або представляє, обумовлений і розвитком процесуальних прав таких осіб та гарантій їх реалізації. Водночас констатовано недостатній зв'язок професійних повноважень адвоката, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», з його процесуальними повноваженнями захисника або представника в кримінальному провадженні.

2. Міжнародними стандартами правового регулювання участі адвоката в кримінальному, зокрема підготовчому судовому, провадженні запропоновано визначати закріплені в нормах міжнародного права або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою базові вимоги до здійснення адвокатом кримінальної процесуальної діяльності, а також гарантій її ефективності, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави й визначають вектор розвитку її національного законодавства у відповідній сфері.

Розроблено таку класифікацію джерел міжнародних стандартів правового регулювання адвокатської діяльності: загальні джерела – універсальні та регіональні міжнародні договори про права людини, які регламентують питання захисту й судочинства. Вони можуть мати як обов'язковий, так і рекомендаційний для держав характер; спеціальні джерела – універсальні й регіональні документи з вузьких спеціальних питань правового статусу, організації адвокатури, організації та порядку діяльності адвокатів у певному виді судочинства тощо; спеціальні рекомендаційні джерела – документи міжнародних адвокатських об'єднань, зокрема з питань організації адвокатури, етики. Для держав вони мають виключно

рекомендаційний характер, для національних адвокатських об'єднань-членів – як рекомендаційний, так і обов'язковий характер.

Міжнародно-правові стандарти, що сформувалися у сфері реалізації права кожного на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні, розподілено на такі групи: 1) стандарти, що регулюють обов'язок державних органів роз'яснювати й забезпечувати реалізацію прав підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших зацікавлених учасників кримінального провадження; 2) стандарти, що мають сприяти ефективності здійснення захисту прав і законних інтересів безпосередньо учасником кримінального провадження; 3) стандарти, що регулюють участь професійних суб'єктів надання правничої допомоги, їхні права й обов'язки в межах кримінального провадження; 4) стандарти, що призначені підвищувати ефективність здійснення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження та покладають на державні органи обов'язки щодо забезпечення можливості здійснення ефективного захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Встановлено, що хоча національне кримінальне процесуальне законодавство, пройшовши тривалий шлях удосконалення, відображає низку елементів найкращого світового досвіду й відповідає демократичним стандартам, водночас воно не є досконалим і потребує подальшого покращення насамперед за напрямками: 1) гарантій судового захисту та права на професійну правничу допомогу для кожного учасника кримінальних процесуальних відносин; 2) дотримання принципу незалежності адвокатів як одного з необхідних елементів незалежності системи правосуддя.

3. Нормативно-правова основа діяльності адвоката в кримінальному провадженні ґрунтується на синтезі норм права, які регулюють таку діяльність, але знаходяться в різних нормативно-правових актах, що як встановлюють правовий статус адвоката, так і регулюють питання його участі в кримінальних процесуальних відносинах. Вона представлена на конституційному, організаційно-правовому, процесуальному і тактико-методичному рівнях. Усі вони відображені і в діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження в усіх формах її здійснення на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

Аргументовано висновок про необхідність нормативної регламентації в нормах КПК України дефініції терміна «адвокат», зокрема як фізичної особи, яка на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та КПК України, здійснює захист, представництво й надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним і юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження, а також закріплення в КПК України спеціальних процесуальних прав адвоката.

Актуальними та перспективними серед інших визнано напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності й методик захисту чи представництва в кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень, якими завершується досудове розслідування і які є приводом до підготовчого судового провадження.

4. Процесуальна діяльність адвоката в контексті рішень, які приймають судом у підготовчому судовому засіданні, спрямовується на застосування відповідних юридичних технологій з метою формування внутрішнього переконання суду для прийняття певного процесуального рішення.

Серед таких технологій: технологія юридичної аргументації, технологія проведення консультаційної роботи, технологія встановлення фактичних обставин і юридичної кваліфікації юридичної справи адвокатом, технологія створення письмових правових актів в адвокатській діяльності, технологія підготовки та викладу адвокатом судової промови, технологія стратегічного й тактичного планування.

Ключове поняття юридичних технологій – правову позицію адвоката – представлено як комплексне поняття, що охоплює не тільки безпосередньо ставлення адвоката до фактичних обставин, позицій інших учасників кримінального провадження та надану ним правову оцінку, що відображається в його обґрунтованому твердженні перед судом чи іншими уповноваженими суб'єктами, а й комплекс дій та рішень як процесуального, так і тактичного характеру, що здійснює адвокат в інтересах клієнта.

5. Процесуальна діяльність адвоката в кримінальному провадженні загалом і в стадії підготовчого судового провадження зокрема як невід'ємним елементом загального механізму вирішення завдань кримінального провадження безпосередньо в цій стадії представлена захистом у «вузькому» значенні, що здійснюється в інтересах осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності, та представництвом.

Встановлено, що кримінальні процесуальні терміни «захист» і «представництво», попри загальність термінів «захист» і «охорона», які використовують під час формулювання завдань кримінального провадження, не використовують як тотожні й тлумачаться в передбаченому КПК України значенні.

Аргументовано необхідність створення механізму правових гарантій залучення адвокатів для надання правничої допомоги в кримінальному процесі, що передбачатиме наділення їх системою єдиних повноважень незалежно від статусу клієнта.

6. Специфіку процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження обумовлюють насамперед особливості процесу кримінального процесуального доказування в цій стадії, що своєю чергою обумовлені процесуальним статусом особи, інтереси якої адвокат захищає/представляє, матеріалами, що надійшли до суду від прокурора; предметом розгляду, що сформульований прокурором у підсумковому за наслідками досудового розслідування процесуальному рішенні; рішеннями, що приймає суд за результатами підготовчого судового засідання.

7. Запропоновано доповнити § 5 «Інші учасники кримінального провадження» глави 3 КПК України новою статтею 64³ «Адвокат», а також зміни й доповнення до статей 3, 284, 291, 303, 314 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Адвокатура в період судової реформи 1864 року. URL: <https://studies.in.ua/advokatura-ukrainy/3886-advokatura-v-perod-sudovoyi-reformi-1864-roku.html>.
3. Андрусак Т. Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр. круглого столу (Київ–Тернопіль, 25 січ. 2013 р.). Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 14–18.
4. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1. Т. 1. С. 22–24. (Серія «Юриспруденція»).
5. Бабаєва О. В. Еволюція стадії підготовчого провадження у кримінальному процесуальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1. С. 225–235.
6. Бабаєва О. В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 22 с.
7. Бабаєва О. В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 292 с.
8. Бабаєва О. В. Підготовче провадження як самостійна стадія в системі кримінального судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 3. С. 126–132. (Серія «Право»).
9. Бандурка С. С. Європейські стандарти адвокатської діяльності. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 5–11.
10. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
11. Берназюк Я. О. Презумпція (presumption) та юридична фікція (legal fiction): поняття, ознаки та значення. URL:

<https://so.supreme.court.gov.ua/authors/146/prezumptsiia-presumption-ta-iurydychna-fiktsiia-legal-fiction-poniattia-oznaky-ta-znachennia>.

12. Биби́к С. П. Ділові документи та правові папери. Харків : Прапор, 2012. 623 с.

13. Биркович О. Особливості впровадження судової реформи 1864 р. на Наддніпрянщині. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 1. С. 163–168. URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1443>.

14. Бігунець І. М. Повноваження захисника на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 081 «Право». Київ, 2020. 236 с.

15. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 20 с.

16. Блануца А. В. Роль «адвокатів» у судових справах шляхти Великого князівства Литовського (1529–1566 рр.). *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр. круглого столу (Київ–Тернопіль, 25 січ. 2013 р.). Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 35–38.

17. Бовнегра І. В. Генезис правової регламентації участі адвоката у підготовчому судовому засіданні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 415–418. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/97.pdf.

18. Бовнегра І. В. Правова позиція адвоката у підготовчому судовому провадженні в кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 29 берез. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 34–38.

19. Бовнегра І. В. Міжнародно-правова основа діяльності адвоката в підготовчому провадженні у кримінальному процесі. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 337–343.

20. Бовнегра І. В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 70–74. (Серія «Юриспруденція»).

21. Бондар І. В., Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Адвокат у кримінальному процесі: організаційно-правові засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. С. 524–528. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/85.pdf>.

22. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

23. Бояров В. І. Щодо електронного кримінального провадження в Україні. *Електронне кримінальне провадження* : матеріали круглого столу (Київ, 25 лип. 2019 р.). Київ : НАПУ, 2019. С. 27–28.

24. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

25. Брославський В. Л. Концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр. круглого столу (Київ–Тернопіль, 25 січ. 2013 р.). Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 25–27.

26. Буроменський М. В. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2. С. 12–21.

27. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника : монографія. Киев : Вища шк., 1987. 151 с.

28. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1428 с.

30. Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

31. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і

158 Конституції України від 20 січ. 2016 р. № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-99#Text>.

32. Вільчик Т. Б. Співвідношення понять «правова допомога» та «правові (юридичні) послуги» в юридичній науці та законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-2. Т. 1. С. 29–29. (Серія «Юриспруденція»).

33. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

34. Войченко С. В. Додаткові протоколи до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантують захист прав людини в кримінально-правовій сфері. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 362–371. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/49.pdf.

35. Гайдулін О. О., Худолей В. Ю., Шаркова І. М. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навч. посіб. Київ : Голембовська О. О., 2018. 300 с.

36. Галабура Д. Р. Еволюція професійних прав адвокатів. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали III Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірант. та студ. (Одеса, 1 берез. 2014 р.). Одеса : Гельветика, 2014. С. 46–48.

37. Галаган І. С. Кримінальний процес Української РСР. Київ : Вища шк., 1970. 250 с.

38. Глиняний О. В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 93–99.

39. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника в кримінальному процесі : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 351 с.

40. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.

41. Гловюк І. В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28–33.

42. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

43. Головатчук Н. П. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності у кримінальному процесі. *Юридичний портал Протокол*. 17.11.2016. URL: https://protocol.ua/ua/spivvidnoshennya_printsipiv_dispozitivnosti_ta_publichnosti_u_kriminalnomu_protsezi/.

44. Гончар Д. В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 37–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_9.

45. Гончаренко В. Право УССР в период новой экономической политики (1921–1929). *Право України*. 2013. № 1. С. 313–330.

46. Гончаренко Л. Л. Статут ООН – фундамент формування міжнародної системи захисту прав людини під егідою ООН. *Правова наука і державотворення в Україні в контексті інтеграційних процесів* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 19–20 трав. 2023 р.). Суми, 2023. С. 35–37.

47. Горпинюк О. П. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальних провадженнях в Україні : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 224 с.

48. Грисюк В. В. Теоретичні засади юридичних технологій здійснення адвокатської діяльності : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 202 с.

49. Гуртієва Л. М. Засоби збирання та перевірки доказів судом на стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 306–314.

50. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2005. 655 с.

51. Гусева В. П. Інститут захисту в кримінальному процесі УСРР у 1927–1921 роках. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/572/592>.

52. Гутник В. Право на захист у Нюрнберзькому трибуналі. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 31. С. 159–166. (Серія «Міжнародні відносини»).

53. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї 29 листоп. 1985 р. URL: <https://khp.org/1080460475>.

54. Донік О. М. Україна: у переддень та в добу ліберальних реформ 1860–1870-х років. Київ : Кріон, 2012. 240 с.

55. Драгоненко А. Дія Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї через практику Європейського суду з прав людини як міжнародно-правового джерела кримінального права України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 131–138.

56. Дроздов О. М. Право на професійну правничу допомогу у суді є основною конституційною гарантією на доступ до правосуддя. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/4764-pravo-na-profesijnu-pravnicchu-dopomogu-u-sudi-e-osnovnoyu-konstitucijnoyu-garantieyu-na-dostup-do-pravosuddya.html>.

57. Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.

58. Дудко О. В. Конфлікт інтересів захисника й підозрюваного, обвинуваченого та його наслідки. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. С. 288–295.

59. Дудко О. В. Особливості звернення захисника із клопотанням про повернення обвинувального акта прокурору, якщо останній не відповідає вимогам ст. 291 КПК України. *Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 62–64.

60. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 296 с.

61. Дудко О. В. Формування та реалізація позиції захисника та підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 349–355.

62. Дурнов Є. С. Інститут адвокатури в роки становлення незалежної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 45. С. 152–156. (Серія «Юриспруденція»).

63. Дячук С. І., Галаган В. І., Галаган О. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 142–146. (Серія «Юридичні науки»).

64. Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2023. 233 с.

65. Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 122–130.

66. Єні О. В., Матієк Л. Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286–289.

67. Єфіменко Г. Г. Губернська реформа 1775. *Енциклопедія історії України* / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г-Д. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gubernska_reforma_1775.

68. Жук А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 220–225.

69. Забарний М. М. Зміни до Кримінального процесуального кодексу України: правова необхідність чи суб'єктивна доцільність. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 167–173.

70. Заборовський В. В., Булеца С. Б., Ленгер Я. І. Заборони в професійній діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 51. Т. 2. С. 143–147. (Серія «Право»).

71. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

72. Замкова Я. В. Виникнення та значення стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 103–106. (Серія «Право»).

73. Замкова Я. В. Законність та обґрунтованість рішень судді у стадії підготовчого провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 21 с.

74. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі : міжнар. док. від 9 груд. 1988 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU88315>.

75. Зейкан Я. Favor defensionis, или «Содействие защите». *Закон і Бізнес*. 2013. № 38 (1128). URL: <https://zib.com.ua/ru/41546.html>.

76. Зейкан Я., Сафулько С. Настільна книга адвоката в кримінальній справі. Київ : Дакор, 2016. 640 с.

77. Зейкан Я. П. Адвокат: кримінальні справи : метод. поради : у 2 ч. Київ : Дакор, 2012. 728 с.

78. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі. Київ : КНТ, 2006. 600 с.

79. Зейкан Я. П., Лисак О. М., Рябець Н. М. Адвокатська техніка (підготовка до процесу і методики переконання). Київ : Дакор, 2020. 618 с.

80. Історія адвокатури України / Спілка адвокатів України. 2-ге вид. Київ : СДМ-Студіо, 2002. 286 с.

81. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / [кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.]; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 2. 484 с.

82. Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

83. Калужинський О. В. Встановлення та оцінка судом підстав для призначення справи до судового розгляду. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 309–316.

84. Калужинський О. В. Оціночна діяльність судді у підготовчому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.

85. Карабут Л. В. Принцип публічності у кримінальному процесі України : монографія. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 168 с.

86. Кармазіна К., Грішин Є., Сівак Т. Дії захисника під час кримінального провадження в суді першої інстанції : метод. рек. для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Karmazina_Kateryna/Dii_zakhysnyka_pid_chas_kryminalnoho_provadzhennia_v_sudi_pershoi_instantsii.pdf?.

87. Карпенко В. М. Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2022. 263 с.

88. Кахновець С. О. Угляд прокурора у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 230 с.

89. Кедик В. П. Щодо значення повернення обвинувального акта прокурору. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 черв. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 280–281.

90. Ківалов С. В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до Міжнародного кримінального суду. *Альманах міжнародного права*. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v1/02.pdf>.

91. Кісліцин І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 23 с.

92. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2013. 800 с.

93. Кодекс поведінки європейських адвокатів, прийнятий на пленарній сесії Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (РААПТЄ) 28 жовт. 1988 р. URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ\(ukr\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ(ukr).pdf).

94. Козаченко А. О. Кримінально-процесуальна діяльність прокурора в кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 277 с.

95. Козюбра М. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8. (Серія «Юридичні науки»).

96. Кокошко М. В. Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.

97. Колодчин В. В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

98. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

99. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

100. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.

101. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>.

102. Концепція судово-правової реформи в Україні : постанова Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB#w1_12.

103. Корецький О. П. Функціональний підхід щодо статусу учасників кримінального процесу. *Право.ua*. 2020. № 2. С. 77–83. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/77-_Koretskyj.pdf.

104. Корчева Т. В. Визначення у кримінальному провадженні процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування: проблемні аспекти. *Problems of legality*. 2019. Issue 146. С. 192–202. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584451.pdf>.

105. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

106. Костюченко О. Ю. Історія зародження та розвиток інституту апеляційного оскарження судових рішень на території України. *Судова апеляція*. 2006. № 2. С. 107–124 с.

107. Кравченко М. О. Сучасні виклики в адвокатській діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 541–544. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2022/132.pdf.

108. Кривицький Ю. В. Юридична аргументація: доктринальне розуміння та методологічний потенціал. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 36–45.

109. Криміналістична адвокатологія (технологія захисту у кримінальному провадженні України) : навч.-метод. посіб. Одеса : Гельветика, 2018. 184 с.

110. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : кол. монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Гельветика, 2018. 1148 с.

111. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. 664 с.

112. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-05/ed19601228#Text>.

113. Крушинський С. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. Вип. 2. С. 110–118.

114. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. 4. С. 98–102.

115. Кубей В. В. Міжнародно-правові стандарти як особливе джерело українського права : диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр» : 081 «Право». Тернопіль, 2018. 113 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/28554>.

116. Кубко Є. Використання міжнародних правових стандартів в Україні (питання теорії і практики). *Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України* / за ред. Є. Б. Кубка. Київ : Юрид. практика. 2013. С. 61–71.

117. Кудін С. В. Правовий статус адвоката за історичними пам'ятками України XVI ст. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр.

круглого столу (Київ–Тернопіль, 25 січ. 2013 р.). Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 38–42.

118. Кулинская Н. А. Функционирование института адвокатуры в условиях тоталитарного режима СССР. *Адвокатура: минуле і сучасність* : матеріали I Всеукр. наук. конф. (Одеса, 24–25 лют. 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 84–87.

119. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 21 с.

120. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 205 с.

121. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Проблемні питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 598–603. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300049/292471>.

122. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Співвідношення процесуального статусу викривача та потерпілого у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 650–654. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/157.pdf.

123. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Окремі проблеми процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 18–25.

124. Лань О. Ю. Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 226 с.

125. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 40 с.

126. Легких К. В. Процесуальні помилки суб'єктів доказування при застосуванні статей 23, 291, 349 КПК як підстава визнання доказів недопустимими. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5. С. 95–99.

127. Липівська О. А. Організаційно-правові засади захисної діяльності адвоката у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 152–158. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Lupivska.pdf.

128. Лис Г. І. Формування правової позиції захисника у справі. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: погляд у майбутнє* : зб. тез доп. XI наук.-практ. конф. студ. (Суми, 22 квіт. 2008 р.) та XII наук.-практ. конф. студ. (Суми, 23 квіт. 2009 р.). Суми : УАБС НБУ, 2009. С. 73–75.

129. Лисюк Ю. В. Сутність і значення підготовчого провадження у кримінальному процесі: національний і міжнародно-правовий аспект. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. С. 160–168.

130. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.

131. Лящук А. В. Графічні особливості юридичного письма. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 318–321.

132. Максимов О. Умови та специфіка запровадження Судової реформи 1864 року на Правобережній Україні. *Волинські історичні записки*. 2010. Т. 5. С. 49–56. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4738/1/Maximov.pdf>.

133. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 24 с.

134. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 213 с.

135. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 543 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/MALYRENKO_2005.pdf.

136. Маляренко В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 7. С. 2–11.

137. Марочкін І. Є. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.]. Харків : Одісей, 2007. 528 с.

138. Мартинов Є. О. Закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 228 с.

139. Мартін Бонд. Вступ до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. 2021. URL: <https://rm.coe.int/intro-echr-mbond-ukr-online-version/1680a20c5c>.

140. Мартовицька О. В. Стан наукових досліджень правової допомоги в Україні в науці кримінального процесу. *Юридична наука*. 2020. № 1. С. 300–308.

141. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 217 с.

142. Матієк Л. Завдання сторони обвинувачення на стадії підготовчого провадження. *Вісник прокуратури*. 2015. № 3. С. 51–64.

143. Машика В. П. Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. 2. С. 186–189.

144. Меланчук А. В. Становлення інституту адвокатури в Україні в результаті Судової реформи 1864 року. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21359/1/%D0%A1%92%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%86.pdf>.

145. Мерімеріна І. О. Прокурор як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею, судом : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 185 с.

146. Мирошниченко Т. М. Щодо співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному процесі України. *Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації* : матеріали наук.-прак. конф. (Харків, 28 верес. 2011 р.). Харків, 2011. С. 190–193.

147. Михайленко В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблеми розуміння, тлумачення та застосування. *Юридична газета online*. 21 січ. 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/povernennya-obvinuvalnogo-akta-prokuroru-problemi-rozuminnya-tlumachennya-ta-zastosuvannya.html>.

148. Михайленко В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблеми розуміння, тлумачення та застосування. Продовження. *Юридична газета online*. 24 січ. 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/povernennya-obvинуvalnogo-akta-prokuroru-problemi-rozuminnya-tlumachennya-ta-zastosuvannya.html>.

149. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

150. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

151. Міщук І. П. До питання про якість та ефективність діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2. С. 178–185.

152. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 272 с.

153. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія / за наук. ред. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.

154. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

155. Мудрак І. В. Щодо окремих проблем комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 388–391. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/95.pdf.

156. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

157. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 5. С. 411–416. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/73.pdf>.

158. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.

159. Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 262 с.

160. Нор В. Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України: суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії. *Закон і бізнес*. 2004. № 47–48. С. 7–12.

161. Нуруллаєв І. С. Основні та загальні принципи міжнародного публічного права як джерела правового регулювання міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Держава та регіони*. 2019. № 4. С. 218–223. (Серія «Право»).

162. Обрізан Н. М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 16 с.

163. Олійник О. Специфіка юридичної риторики адвоката як професійного учасника судового процесу. *Юридична Україна*. 2010. № 9. С. 4–8.

164. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

165. Омеляненко Г. Питання захисту конституційних прав людини у кримінальному судочинстві України. *Право України*. 1997. № 3. С. 15–19.

166. Онищук І. І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 87–94.

167. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Бігняка. Херсон : Гельветика, 2019. 168 с.

168. Основні положення про роль адвокатів : міжнар. док. від 1 серп. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text.

169. Острогляд А. В. Здійснення адвокатом захисту в стадії апеляційного перегляду вироків суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 20 с.

170. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 291 с.

171. Пастух А. Є. Кримінальні процесуальні рішення суду, прийняті за результатами підготовчого провадження : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2021. 223 с.

172. Перепьолкін С. М. Принципи міжнародного права як категорія міжнародного права. *Сучасні проблеми міжнародного права: Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського* : монографія / за ред. В. М. Репецького, В. В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. С. 77–90.

173. Петрушко М. І. Зміна правової позиції прокурора в суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 22 с.

174. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2. С. 1–23. (Серія «Право»). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf>.

175. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123.

176. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

177. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 126–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ayumvs_2013_2_24.

178. Полянський Є. Ю., Матковська І. О. Про вплив практики Європейського суду з прав людини на застосування кримінального та кримінального процесуального законодавства в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 249–254.

179. Пономаренко Д. В. Тактичні питання захисту в кримінальному провадженні : практ. посіб. Київ : Фенікс, 2018. 158 с.

180. Попелюшко В. О. Зародження та інституційне становлення адвокатури України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 159–168.

181. Попелюшко В. О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 44–49.

182. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 502 с.

183. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.

184. Попко Є. Основні тенденції розвитку права Ради Європи. *Національний юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 3. С. 258–262.

185. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 3 лип. 2019 р. Справа № 273/1053/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82858171>.

186. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 січ. 2024 р. Справа № 450/3797/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116704996>.

187. Почтовий М. М. Про співвідношення публічності та диспозитивності у кримінальному процесі України. *Юридична наука*. 2020. № 5. Т. 2. С. 139–145.

188. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17 листоп. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86#w1_1.

189. Правила адвокатської етики, схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 1 жовт. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001699-99#Text>.

190. Право на інформацію в кримінальному процесі : poradnik для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою / заг. ред. С. Заєць. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/57eb6f29-c89e-4a2c-83f7-fe70fc2f1557/arrest-rights-template-right-to-information-ukrainian-20140121_1.pdf.

191. Право на професійну правничу допомогу у суді є основною конституційною гарантією на доступ до правосуддя. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/4764-pravo-na-profesijnu-pravnicu->

dopomogu-u-sudi-e-osnovnoyu-konstitucijnoyu-garantieyu-na-dostup-do-pravosuddya.html.

192. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січ. 2017 р. № 223-66/о/4-17. URL: http://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.ht.

193. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507617?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86#w1_12.

194. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

195. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n408>.

196. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n678>.

197. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n141>.

198. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

199. Про положення жертв у кримінальному судочинстві : Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 берез. 2001 р. URL: https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr.

200. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого

суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовт. 2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text>.

201. Про роботу органів прокуратури. *Офіс Генерального прокурора* : [офіц. веб-сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.

202. Про стандартизацію : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

203. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10. № 2. С. 16–22.

204. Резолюція № (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 284 засіданні заступників міністрів 2 берез. 1978 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu78018>.

205. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи на 727 засіданні заступників міністрів 25 жовт. 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

206. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січ. 1993 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).

207. Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам відносно положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 28 черв. 1985 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85325>.

208. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 967 засіданні заступників міністрів 14 черв. 2006 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).

209. Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.

210. Рішення ЄСПЛ у справі «Ван Гейзахем проти Бельгії» від 21 січ. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_402#Text.

211. Рішення ЄСПЛ у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» від 23 квіт. 1997 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0537?an=2>.

212. Рішення ЄСПЛ у справі «Довженко проти України» (Dovzhenko v. Ukraine) від 12 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845#Text.

213. Рішення ЄСПЛ у справі «Загородній проти України» (заява № 27004/06) від 24 листоп. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739#Text.

214. Рішення ЄСПЛ у справі «Леонід Лазаренко проти України» (заява № 22313/04) від 28 жовт. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_688#Text.

215. Рішення ЄСПЛ у справі «Мефтах та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France) від 26 лип. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_072#Text.

216. Рішення ЄСПЛ у справі «Омельченко проти України» (заява № 34592/06) від 17 лип. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a19#Text.

217. Рішення ЄСПЛ у справі «Руслан Яковенко проти України» (заява № 5425/11) від 4 черв. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#Text.

218. Рішення ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) від 19 лют. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text.

219. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 верес. 2009 р. № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#n54>.

220. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про

адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листоп. 2000 р. № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#n54>.

221. Рогатинська Н. З., Склярчук К.І. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 181–185.

222. Роговенко Д. С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури у 70-х–80-х рр. ХХ ст. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр. круглого столу (Київ–Тернопіль, 25 січ. 2013 р.). Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 128–132.

223. Рощина І. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як доктрина удосконалення кримінального права України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали ХІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ : НАВС, 2020. С. 144–147.

224. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. Ужгород, 2007. 125 с.

225. Савчук К. О. Стандарти міжнародні. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. С. 615.

226. Святоцька В. Інститут присяжних повірених на території України за судовими статутами 1864 р. *Право України*. 2009. № 8. С. 147–153.

227. Сибірна С., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. № 2. С. 207–215. (Серія «Юридичні науки»).

228. Сиза Н. П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2. (Серія «Право»). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf>.

229. Сийпловіч М. В. Повернення обвинувального акта прокурору: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 298–301.

230. Сімоненко А. О. Особливості розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. № 38. С. 49–55.

231. Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 42 с.

232. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

233. Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 445 с.

234. Слива Л. Консультування адвокатом як стадійний процес. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 184–189.

235. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 282 с.

236. Слінько С. В. Межі участі захисника у кримінальному процесі. *Форум права*. 2017. № 3. С. 210–214. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43c0ac52-52f5-4254-a539-1b61ce9fa628/content>.

237. Слінько С. В., Максимова Л. О. Гарантії кримінального процесу. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 59–64. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/6540ecb2-ff1d-4220-9898-06e287813c05>.

238. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 553–562. (Серія «Юридичні науки»).

239. Ставнійчук М. І. Роль міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 2. С. 15–23.

240. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 21 груд. 2017 р. № 4125/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>.

241. Стандартні мінімальні правила поводження з в'язнями : міжнар. док. від 30 серп. 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

242. Станкович М. І. Межі доказування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 246 с.

243. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

244. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

245. Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2024. 336 с.

246. Стоянов К. С. Міжнародно-правові положення захисту та представництва у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 4. С. 45–53. (Серія «Юридична»).

247. Тайлієва Х. Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 273–280. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_47.

248. Тахтаров М. П. Прокурор у підготовчому судовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 230 с.

249. Тахтаров М. П. Поліваріативність як ознака підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 120–124. (Серія «Право»).

250. Тахтаров М. П. Прокурор у підготовчому судовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 20 с.

251. Тертишник В. Потрібно забезпечити реалізацію масштабної функції правничої допомоги, виконання якої покладається на адвокатуру. *Юридична газета online*. 21 верес. 2018 р. № 38 (640). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/potribno-zabezpechiti-realizaciyu-masshtabnoyi-funkciyi-pravnichoyi-dopomogi-vikonannya-yakoyi-pokla.html>.

252. Тертишник В. М. Правничча допомога та захист у кримінальному процесі : підручник. Київ : Алерта, 2018. 446 с.

253. Титов А. М. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 21 с.

254. Ткач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 264 с.

255. Трофименко В. М. Особливості порядку підготовчого провадження за КПК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 138–142. (Серія «Право»).

256. Удалова Л. Д., Рожнова В. В. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80–87.

257. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ, 2012. 275 с.

258. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 25 жовт. 2021 р. Справа № 633/69/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100568033>.

259. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 6 квіт. 2021 р. Справа № 283/1934/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96476195>.

260. Ухвала Залізничного районного суду м. Львова від 12 берез. 2020 р. Справа № 461/2094/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88595175>.

261. Ухвала Київського апеляційного суду від 6 верес. 2023 р. Справа № 757/7721/23-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113989168>.

262. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 25 жовт. 2022 р. Справа № 296/6535/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107115114>.

263. Ухвала Львівського апеляційного суду від 2 черв. 2020 р. Справа № 461/2094/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/89697030>.

264. Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 29 серп. 2023 р. Справа № 522/8957/22. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113331257>.

265. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 7 квіт. 2023 р. Справа № 757/7721/23-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110206979>.

266. Ухвала Садгирського районного суду м. Чернівці від 23 груд. 2021 р. Справа № 724/1869/21. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102144635>.

267. Федіна А. В. Стадія попереднього розгляду кримінальної справи суддею на різних етапах розвитку кримінально-процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 427. С. 119–126. (Серія «Правознавство»).

268. Філімоніхін В. Київська адвокатура у 20-ті роки ХХ століття. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2023. № 6. С. 60–64.

269. Фіолевський Д. Адвокатура : підручник. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Алерта, 2014. 624 с.

270. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ, 2015. 208 с.

271. Хмелевська Н. В. Стратегія забезпечення правової допомоги адвокатом в кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Вип. 2. С. 194–201.

272. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2013. 236 с.

273. Хоматов Ю. В. Розвиток змагальних засад і діяльності адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1994. 20 с.

274. Цебенко С. Б. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Протоколи до неї. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 596–598. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/135.pdf.

275. Циганюк Ю. В. Повернення обвинувального акта прокурору в підготовчому провадженні: системний аналіз практики. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 178–184.

276. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.

277. Черванчук В. В. Загальні положення щодо забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 109–116.

278. Черванчук В. В. Про процесуальний статус осіб, які дають пояснення у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 185–188.

279. Черняк Н. П. Забезпечення права обвинуваченого на захист у системі кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 16 с.

280. Шандра В. С. Судова реформа 1864. *Енциклопедія історії України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_reforma_1864.

281. Шершенькова В. А., Попсуєнко Л. О. Перша кодифікація права в радянській Україні (20-ті рр. ХХ ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 82–84. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/20.pdf.

282. Шестаков В. І. Проблеми реалізації засади забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час підготовчого судового провадження у кримінальному процесі України. *Наше право*. 2017. № 4. С. 135–140.

283. Шестаков В. І. Щодо суб'єктів підготовчого судового провадження у кримінальному процесі України. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : тези доп. учасн. наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня

науки, відзнач. Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи (Харків, 16 трав. 2019 р.). Харків, 2019. С. 209–212.

284. Шигаль Д. А. Організаційні особливості інституту мирових суддів, введеного за судовою реформою 1864 року на території Українських губерній. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 21–27.

285. Шминдрук О. Ф. Підготовче провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.

286. Шминдрук О. Ф. Підготовче провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 231 с.

287. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.

288. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.

289. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ : Голембовська О. О., 2018. 168 с.

290. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лаб. акад. дослідж. прав. регулюв. та юрид. техніки ; Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

291. Юсупова К. О. Участь захисника у підготовчому провадженні при розгляді у суді першої інстанції обвинувального акта щодо неповнолітнього. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 491–494. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/112.pdf.

292. Яновська О. Захист конвенційних прав у кримінальному провадженні. *Юридична газета online*. 28 квіт. 2020 р. № 8 (714). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-konvenciynih-prav-u-kriminalnomu-provadhenni.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ОПИТУВАННЯ

Шановний колего! На кафедрі кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ виконується наукове (дисертаційне) дослідження з актуальних питань процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження у кримінальному процесі.

Для отримання найбільш повних, актуальних і практично значущих даних з питань, які становлять предмет цього наукового (дисертаційного) дослідження, просимо Вас взяти участь у невеликому анонімному опитуванні та надати відповіді на запропоновані нижче запитання. Надані відповіді в узагальненому виді будуть використані в матеріалах наукового (дисертаційного) дослідження.

Ви можете обрати один чи декілька варіантів запропонованих відповідей, або ж надати свій варіант відповіді на запитання.

Дякуємо за співпрацю!

1. Ваша професія (посада):

а) адвокат

б) суддя

2. Ваш стаж роботи в цій професії (на цій посаді):

а) до 3 (трьох) років

б) від 3 (трьох) до 5 (п'яти) років

в) більше 5 (п'яти) років

3. Чи вважаєте Ви, що сучасне нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності в стадії підготовчого судового провадження потребує змін і доповнень?

а) так

б) ні

в) інший варіант відповіді

4. Чи вважаєте Ви, що сучасне нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження потребує змін і доповнень?

а) так

б) ні

в) інший варіант відповіді

5. Яка ознака, на Ваш погляд, є найбільш характерною для міжнародних стандартів у сфері кримінального провадження?

а) вони відображені в положеннях багатосторонніх міжнародно-правових актів

б) вони відображені в положеннях багатосторонніх міжнародно-правових актів, проте поширюють свою дію лише на ті держави, які є стороною (підписантами) цих актів

в) вони відображені в положеннях міжнародно-правових актів, вироблені практикою міжнародних судових установ, розроблені наукою міжнародного права

г) таких міжнародних стандартів не існує, вони ніде не закріплені

д) інший варіант відповіді

6. Як часто Ви використовуєте, зокрема в процесуальних документах, посилання на міжнародні стандарти у сфері кримінального провадження?

а) завжди, коли вбачаю в цьому фактичну необхідність

б) інколи, переважно для надання більшої «формальної» переконливості власної позиції

в) рідко, оскільки посилання на них, як правило, не відіграє будь-якої ролі

г) ніколи, оскільки посилання на них не відіграє будь-якої ролі/таких міжнародних стандартів не існує, вони ніде не закріплені

д) інший варіант відповіді

7. Чи потрібно, на Ваш погляд, у КПК України передбачити окрему норму для врегулювання процесуального статусу адвоката з визначенням переліку його прав та обов'язків?

а) так

б) ні

в) ні, оскільки права адвоката є тотожними правам особи, інтереси якої він представляє

г) інший варіант відповіді

8. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо необхідності створення механізму правових гарантій залучення адвокатів для надання правничої допомоги в кримінальному процесі, наділяючи їх системою єдиних повноважень, незалежно від статусу клієнта?

а) так

б) ні

в) інший варіант відповіді

9. Чи вважаєте Ви актуальними і перспективними напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності та методик захисту чи представництва у кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень?

а) так

б) ні

в) ні, оскільки тактика і методика переважно розробляється для ефективного виконання завдань розслідування кримінальних правопорушень

г) інший варіант відповіді

10. Чи допускаєте Ви можливість відмінності у правових позиціях адвоката-захисника і його підзахисного, крім випадку самообмови?

- а) так
- б) так, в окремих випадках
- в) ні
- г) інший варіант відповіді

11. Чи допускаєте Ви можливість відмінності у правових позиціях адвоката-представника і особи, яку він представляє?

- а) так
- б) так, в окремих випадках
- в) ні
- г) інший варіант відповіді

12. На якому етапі кримінального провадження, на Ваш погляд, найбільш повно формується позиція адвоката?

- а) одразу після вступу до участі у кримінальному провадженні
- б) на будь-якому етапі після узгодження із клієнтом
- в) переважно після закінчення досудового розслідування та ознайомлення з усіма його матеріалами
- г) інший варіант відповіді

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

64 адвокатів та 48 суддів

(Волинська, Київська, Одеська, Черкаська області та м. Київ)

1. Ваша професія (посада):

а) адвокат – 57%

б) суддя – 43%

2. Ваш стаж роботи в цій професії (на цій посаді):

а) до 3 (трьох) років – 12%

б) від 3 (трьох) до 5 (п'яти) років – 41%

в) більше 5 (п'яти) років – 47%

3. Чи вважаєте Ви, що сучасне нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності в стадії підготовчого судового провадження потребує змін і доповнень?

а) так – 82%

б) ні – 18%

в) інший варіант відповіді – 0%

4. Чи вважаєте Ви, що сучасне нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності адвоката в стадії підготовчого судового провадження потребує змін і доповнень?

а) так – 87%

б) ні – 11%

в) інший варіант відповіді – 2%

5. Яка ознака, на Ваш погляд, є найбільш характерною для міжнародних стандартів у сфері кримінального провадження?

а) вони відображені в положеннях багатосторонніх міжнародно-правових актів – 76%

б) вони відображені в положеннях багатосторонніх міжнародно-правових актів, проте поширюють свою дію лише на ті держави, які є стороною (підписантами) цих актів – 36%

в) вони відображені в положеннях міжнародно-правових актів, вироблених практикою міжнародних судових установ, розроблені наукою міжнародного права – 47%

г) таких міжнародних стандартів не існує, вони ніде не закріплені – 4%

д) інший варіант відповіді – 2%

6. Як часто Ви використовуєте, зокрема в процесуальних документах, посилання на міжнародні стандарти у сфері кримінального провадження?

а) завжди, коли вбачаю в цьому фактичну необхідність – 87%

б) інколи, переважно для надання більшої «формальної» переконливості власної позиції – 14%

в) рідко, оскільки посилання на них, як правило, не відіграє будь-якої ролі – 21%

г) ніколи, оскільки посилання на них не відіграє будь-якої ролі (таких міжнародних стандартів не існує, вони ніде не закріплені) – 2%

д) інший варіант відповіді – 1%

7. Чи потрібно, на Ваш погляд, у КПК України передбачити окрему норму для врегулювання процесуального статусу адвоката з визначенням переліку його прав та обов'язків?

а) так – 68%

б) ні – 9%

в) ні, оскільки права адвоката є тотожними правам особи, інтереси якої він представляє – 22%

г) інший варіант відповіді – 1%

8. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо необхідності створення механізму правових гарантій залучення адвокатів для надання правничої допомоги в кримінальному процесі, наділяючи їх системою єдиних повноважень, незалежно від статусу клієнта?

а) так – 77%

б) ні – 22%

в) інший варіант відповіді – 1%

9. Чи вважаєте Ви актуальними і перспективними напрями розвитку правової науки у сфері розроблення рекомендацій щодо тактики адвокатської діяльності та методик захисту чи представництва у кримінальних провадженнях про окремі види кримінальних правопорушень, а також щодо окремих видів процесуальних рішень?

а) так – 82%

б) ні – 14%

в) ні, оскільки тактика і методика переважно розробляється для ефективного виконання завдань розслідування кримінальних правопорушень – 4%

г) інший варіант відповіді – 0%

10. Чи допускаєте Ви можливість відмінності у правових позиціях адвоката-захисника і його підзахисного, крім випадку самообмови?

а) так – 0%

б) так, в окремих випадках – 5%

в) ні – 95%

г) інший варіант відповіді – 0%

11. Чи допускаєте Ви можливість відмінності у правових позиціях адвоката-представника і особи, яку він представляє?

- а) так – 3%
- б) так, в окремих випадках – 23%
- в) ні – 74%
- г) інший варіант відповіді – 0%

12. На якому етапі кримінального провадження, на Ваш погляд, найбільш повно формується позиція адвоката?

- а) одразу після вступу до участі у кримінальному провадженні – 0%
- б) на будь-якому етапі після узгодження із клієнтом, зокрема стратегії і тактики подальших дій – 18%
- в) переважно після закінчення досудового розслідування та ознайомлення з усіма його матеріалами – 79%
- г) інший варіант відповіді – 3%

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Бовнегра І. В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 70–74. (Серія «Юриспруденція»). URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/15.pdf>.
2. Бовнегра І. В. Генезис правової регламентації участі адвоката у підготовчому судовому засіданні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 415–418. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/97.pdf.
3. Бовнегра І. В. Міжнародна-правова основа діяльності адвоката. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 337–343. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/296/283>.
4. Makarov M., Matieek L., Smotrych D., Radanovych N., Bovnehra I. Institute of appeal in the mechanism of protection and restoration of rights and legitimate interests. *CUESTIONES POLÍTICAS*. 2023. Vol. 41. № 79 P. 78–92. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/41005/47134>.

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Бовнегра І. В. Оскарження рішень, дій та бездіяльності органу досудового розслідування під час підготовчого судового провадження. *The 5th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»* (April 15–17, 2024). Austria, 2024. P. 492–497.
6. Бовнегра І. В. Правова позиція адвоката у підготовчому судовому провадженні в кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 29 берез. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 24–38.

7. Бовнегра І. В. Залучення адвокатом експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ, 2024. С. 188–192.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України, запропонованих у тексті дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ **Бовнегри Ірини Василівни** на тему: «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження»

№ з/п	Чинна редакція КПК України	Запропоновані зміни
1.	<p>Стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу</p> <p>1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення:</p> <p>...</p> <p>25) учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно</p>	<p>Стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу</p> <p>1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення:</p> <p>...</p> <p>25) учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), адвокат, заявник, у тому числі викривач, свідок та</p>

	<p>якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник;</p> <p>26) учасники судового провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження;</p> <p>...</p>	<p>його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник;</p> <p>26) учасники судового провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, адвокат, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження;</p> <p>...</p>
2.	Стаття 64³. Відсутня	Стаття 64³. Адвокат 1. Адвокат – фізична особа, яка на

		<p>підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та цим Кодексом, здійснює захист, представництво та надає інші види правничої допомоги клієнтам – фізичним та юридичним особам, які є учасниками кримінального провадження.</p> <p>2. Адвокат у кримінальному провадженні має права та обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».</p> <p>3. Адвокат також користується процесуальними правами учасника кримінального провадження, якого він захищає, представляє або якому він надає інші види правничої допомоги, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо таким учасником кримінального провадження і не може бути доручена адвокату.</p>
3.	<p>Стаття 284. Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи</p> <p>...</p> <p>2. Кримінальне провадження закривається судом:</p> <p>...</p> <p>2¹) відсутня</p> <p>...</p>	<p>Стаття 284. Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи</p> <p>...</p> <p>2. Кримінальне провадження закривається судом:</p> <p>...</p> <p>2¹) після постановлення ухвали про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або</p>

		<p>виховного характеру прокурору</p> <p>закінчився строк, визначений судом у порядку, передбаченому пунктом 3 частини 3 статті 314 цього Кодексу, а прокурор повторно не звернувся до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;</p> <p>...</p>
4.	<p>Стаття 291. Обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування</p> <p>...</p> <p>4. До обвинувального акта додається:</p> <p>...</p> <p>Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.</p>	<p>Стаття 291. Обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування</p> <p>...</p> <p>4. До обвинувального акта додається:</p> <p>...</p> <p>Надання суду інших документів та матеріалів до початку підготовчого судового провадження забороняється.</p>
5.	<p>Стаття 303. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження</p> <p>...</p> <p>2. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування</p>	<p>Стаття 303. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження</p> <p>...</p> <p>2. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, подані особою прав чи законних інтересів якої вони стосуються, її представником, законним</p>

	<p>і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 цього Кодексу.</p> <p>...</p>	<p>представником чи захисником, не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути подані та розглянуті на будь-якому етапі підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 цього Кодексу.</p> <p>...</p>
6.	<p>Стаття 314. Підготовче судове засідання</p> <p>...</p> <p>2. Підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду. Після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головує в учасників</p>	<p>Стаття 314. Підготовче судове засідання</p> <p>...</p> <p>2. Підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, підозрюваного, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, її законного представника згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду. Після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головує в учасників</p>

<p>судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.</p> <p>...</p> <p>3. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:</p> <p>...</p> <p>3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;</p> <p>4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідсудності кримінального провадження;</p> <p>...</p> <p>Відсутня</p>	<p>судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.».</p> <p>...</p> <p>3. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:</p> <p>...</p> <p>3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу. Суд постановляє ухвалу про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, в якій зазначаються встановлені недоліки і встановлюється достатній строк для їх усунення;</p> <p>4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідсудності кримінального провадження;</p> <p>...</p> <p>За результатами розгляду скарг на</p>
--	---

		<p>рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дільничного інспектора чи прокурора постановляється ухвала згідно з правилами цього Кодексу.</p> <p>...</p>
--	--	---

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2024

АКТ

30.04. 2024

м. Київ

№ 56-НО

Впровадження результатів дисертації
Бовнегри Ірини Василівни
на тему «Процесуальна діяльність адвоката
в стадії підготовчого судового
провадження» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В.В. Корольчука;
- завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, професора А. А. Вознюка;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента А.О. Антошука;
- завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

Комісія розглянула матеріали дисертаційного дослідження «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на виявлення та виправлення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження Бовнегри І.В. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій

до чинних та проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій ВОЗНЮК

Андрій МІСТЮК

Андрій АНТОЩУК

Людмила ГАЙДАР

АКТ
Впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на
тему:
«Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового
провадження» у правозастосовну діяльність

19.04.2024

с. Любашівка

Матеріали дисертаційного дослідження Бовнегри Ірини Василівни на тему: «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» виявили належний науковий рівень і будуть використані у діяльності суду.

Голова Любашівського районного
суду Одеської області

О.Вужиловський

АКТ
впровадження результатів дисертаційного
дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ
Бовнегри Ірини Василівни на тему: «Процесуальна діяльність адвоката в
стадії підготовчого судового провадження» у правозастосовну діяльність

15.04.2024р.

м. Київ

Матеріали дисертаційного дослідження Бовнегри Ірини Василівни на тему: «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» виявили належний науковий рівень і будуть використані у діяльності суду.

Голова Святошинського районного
суду м. Києва

Інна П'ЯТНИЧУК

ВЕРХОВНИЙ СУД

КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД

вул. П. Орлика, 4-А, м. Київ, 01043, тел. (044) 253 03 14, тел./факс (044) 253 86 20

e-mail: kks@supreme.court.gov.ua

Код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: заступника голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидата юридичних наук, доцента Антонюк Н. О., судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, доктора юридичних наук, професора Лобойка Л. М., заступника керівника Апарату Верховного Суду – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду кандидата юридичних наук Хім'яка Ю. Б. склала цей акт про те, що нею розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на тему «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що отримані в дисертаційному дослідженні наукові результати, які стосуються реалізації адвокатом функції захисту в стадії підготовчого провадження та змісту і форм його процесуальної діяльності, пов'язаної із закінченням підготовчого провадження і призначенням судового розгляду, є доцільними та належним чином обґрунтованими, мають практичну цінність і можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду під час здійснення визначених законом повноважень, зокрема і в частині вивчення судової практики в порядку ст. 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент

Наталія АНТОНЮК

Суддя Першої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Леонід ЛОБОЙКО

Заступник керівника Апарату
Верховного Суду – керівник секретаріату
Касаційного кримінального суду,
кандидат юридичних наук

Юрій ХІМ'ЯК

ВЕРХОВНИЙ СУД
Касаційний кримінальний суд

354/0/158-24 від 10.05.2024

Адвокатське об'єднання «БАКЛЕРС»

*Адреса для листування 04119, м Київ, вул. Десятівська, 25-а, секція І, корпус І, кв 25 Місце знаходження юридичної особи: Україна, 03115, місто Київ, вул. Котельникова, 25. офіс, 115 Ідентифікаційний код юридичної особи: 41057163
тел.: 050-411-59-18; e-mail: [lawfirmlev\(a\)email.com](mailto:lawfirmlev(a)email.com)*

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувана Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на тему: «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» у правозастосовну діяльність

10.04.2024

м.Київ

Матеріали дисертаційного дослідження **Бовнегри Ірини Василівни** на тему: **«Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження»** виявили належний науковий рівень та практичну значимість і будуть використані у незалежній професійній діяльності адвокатів щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої

допомоги клієнтам адвокатського об'єднання «БАКЛЕРС».

Старший партнер
АО «БАКЛЕРС»

Олег ЮРЧЕНКО

Адвокатське об'єднання «Ю.Р.С.П.»

Адреса: 04112, місто Київ, вул. Парково-Сирецька, 21, офіс 163
Тел. моб. +380675860710
E-mail: yusupova_lawyer@ukr.net
свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю №4018,
видане на підставі рішення
Київської КДКА від «30» листопада 2009 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник Адвокатського
об'єднання «Ю.Р.С.П.»

К.О. Юсупова

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на тему «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» у практику захисної діяльності Адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.»

Комісія у складі: адвоката адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.» Юсупової Катерини Олександрівни, адвоката адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.» Рейзіна Михайла Володимировича та адвоката адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.» Пилученко Інни Георгіївни склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на тему «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження» використовуються під час здійснення захисту у кримінальних провадженнях.

У практиці захисної діяльності адвокати адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.» використовують такі наукові публікації Бовнегри І.В.:

1. Бовнегра І.В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. № 60. С. 70–74. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/15.pdf>

2. Бовнегра І.В. Генезис правової регламентації участі адвоката у підготовчому судовому засіданні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12/2022. С. 415–418. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/97.pdf

3. Бовнегра І.В. Міжнародна-правова основа діяльності адвоката. *Київський часопис права*. 2023. № 1 С.337-343. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/296/283>

4. Mark Makarov, Liliia Matiiek, Dmytro Smotrych, Nataliia Radanovych, Iryna Bovnehra. Institute of appeal in the mechanism of protection and restoration of rights and legitimate interests. *CUESTIONES POLÍTICAS*. Vol. 41. № 79 (2023). С.78-92. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/41005/47134>

5. Бовнегра І.В. Оскарження рішень, дій та бездіяльності органу досудового

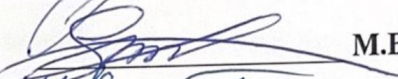
розслідування під час підготовчого судового провадження. The 5th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (April 15-17, 2024) Austria. 2024. С. 492-497 р. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/SCIENCE-AND-SOCIETY-MODERN-TRENDS-IN-A-CHANGING-WORLD-15-17.04.24.pdf>

6. Бовнегра І.В. *Правова позиція адвоката у підготовчому судовому провадженні в кримінальному процесі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти". Державний податковий університет. Квітень 2024. С. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/15.pdf>.*

7. Бовнегра І.В. *Залучення адвокатом експерта у кримінальному провадженні Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції». Національна академія внутрішніх справ 28 березня 2024 року. С. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/30621>. pdf.*

Члени комісії:

К.О. Юсупова

М.В. Рейзін

І.Г. Пилюченко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЕВ

2024

АКТ30.04. 2024

м. Київ

№ 55-017

Впровадження результатів дисертації
Бовнегри Ірини Василівни
на тему «Процесуальна діяльність адвоката
в стадії підготовчого судового
провадження» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В.В. Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А.П. Містюка;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента А.О. Антощука;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора В.В. Бабаніної;
- завідувача загальної бібліотеки Л.Г. Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Бовнегри Ірини Василівни на тему «Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження».

Проаналізовано основні результати дослідження Бовнегри І.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Бовнегра І.В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2022. № 60. С. 70–74.

2. Бовнегра І.В. Генезис правової регламентації участі адвоката у підготовчому судовому засіданні. Юридичний науковий електронний журнал.

2022. № 12/2022. С. 415–418. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/97.pdf.

3. Бовнегра І.В. Міжнародно-правова основа діяльності адвоката. Київський часопис права. 2023. № 1 С.337-343.

4. Mark Makarov, Liliia Matiiek, Dmytro Smotrych, Nataliia Radanovych, Iryna Bovnehra. Institute of appeal in the mechanism of protection and restoration of rights and legitimate interests. CUESTIONES POLÍTICAS. Vol. 41. № 79 (2023). С.78-92.

5. Бовнегра І.В. Залучення адвокатом експерта у кримінальному провадженні. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції». Національна академія внутрішніх справ 28 березня 2024 року. С.116-119

6. Бовнегра І.В. Оскарження рішень, дій та бездіяльності органу досудового розслідування під час підготовчого судового провадження. The 5th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (April 15-17, 2024) Austria. 2024. С. 492-497 р.

7. Бовнегра І.В. Правова позиція адвоката у підготовчому судовому провадженні в кримінальному процесі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти". Державний податковий університет. Квітень 2024. С. 92-98.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Бовнегри І.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Адвокатура України», «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості», «Основи кримінальної процесуальної діяльності», «Криміналістика», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України» та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК
 Андрій МІСТЮК
 Андрій АНТОЩУК
 Вікторія БАБАНІНА
 Людмила ГАЙДАР